

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

2020
N 2 (51)

Գիտական հանդես Հրատարակվում է 2008 թվականից

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝ «Իրավական կրթության և վերականգնողական
ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ

Գլխավոր խմբագիր՝ Աշոտ Հայրապետյան - իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ

Բոլոր իրավունքները պաշտպանված են:

Վերատպելը միայն հանդեսի խմբագրության թույլտվությամբ:

Խմբագրության կարծիքը միշտ չէ, որ համընկնում է հեղինակների կարծիքի հետ:

Գովազդային նյութերի բովանդակության համար խմբագրությունը
պատասխանատվություն չի կրում:

Հեղինակային նյութերը վերանայվում են և չեն վերադարձվում:

«Արդարադատություն» գիտական հանդեսն ընդգրկված է Հայաստանի
Հանրապետության բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած
դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների
և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի պարբերական գիտական
հրատարակությունների ցուցակում:

Խմբագրության հասցեն՝ 375008, ք. Երևան, Մ. Խորենացու 162ա,
հեռախոս՝ 574483

Ֆաքս՝ 574453 էլ. կայք՝ www.ardadatutyunjournal.com

Հրապարակված է 07.05.2020թ.

Տպագրությունը՝ էլեկտրոնային:

Լրատվական գործունեություն իրականացնող «Իրավական կրթության
և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ
Հասցեն՝ ք. Երևան, Մ. Խորենացու 162ա

Գրանցման վկայական - N 278.210.03426, գրանցված ՀՀ արդարադատության
նախարարության պետական ռեգիստրի Էրեբունու տարածքային բաժնի կողմից:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ՝

EDITORIAL BOARD

Սրբուհի Գալյան – Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարի տեղակալ, խմբագրական խորհուրդի նախագահ:

Srbuhi Galyan – Deputy Minister of Justice of the Republic of Armenia, Chairman of the Editorial Board..

Աշոտ Հայրապետյան – «Իրավական կրթության և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ տնօրեն, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, գլխավոր խմբագիր:

Ashot Hayrapetyan – “Legal Education and Rehabilitation Programs’ Implementation Center” SNCO, PhD in Law, Associate Professor, Chief editor.

Արտակ Ասատրյան – Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու:

Artak Asatryan – PhD in Law.

Հրանուշ Հակոբյան – Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Hranush Hakobyan – Doctor of Law, Professor.

Արմեն Հարությունյան – Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Armen Harutyunyan – Judge at the European Court of Human Rights, Doctor of Law, Professor.

Աշոտ Խաչատրյան – Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ashot Khachatryan – Judge at the Constitutional Court of the Republic of Armenia, Doctor of Law, Professor.

Վոլոդյա Հովհաննիսյան – Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ:

Volodya Hovhannisyan – Doctor of Law, Associate Professor.

Արմեն Եսայան – Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության երրորդ դասի պետական խորհրդական, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Armen Yesayan – Third Class State Advisor of Justice of the Republic of Armenia, Doctor of Law, Professor.

Գրիգոր Բադիրյան – Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր:

Grigor Badiryan – Doctor of Law.

Ստեփան Ծաղիկյան – Հայ-Ռուսական համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Stepan Tsaghikyan – Head of Criminal and Criminal Procedural Law of the Law and Politics Department of the Russian-Armenian University, Doctor of Law, Professor.

Սերգեյ Առաքելյան – «Արդարադատության ակադեմիա» ՊՈԱԿ ղեկավար, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Sergey Arakelyan – Rector of “Academy of Justice” SNCO, Doctor of Law, Professor.

Ռուզաննա Հակոբյան – «Գավառի պետական համալսարան» հիմնադրամի ղեկավար, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ:

Ruzanna Hakobyan – Rector of “Gavar State University” Fund, Doctor of Law, Associate Professor.

Ժորա Ջհանգիրյան – «Գլաձոր» համալսարանի ղեկավար, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Zhora Jhangiryan – Rector of “Gladzor” University, Doctor of Law, Professor.

Ռուբեն Ավագյան – «Մանց» համալսարանի ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ruben Avagyan – Rector of “Manç” University, Doctor of Law, Professor.

Արփիմեն Հովհաննիսյան – Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ:

Arpine Hovhannisyan – PhD in Law, Associate Professor.

Սուրեն Քրմոյան – ՀՀ փոխվարչապետի խորհրդական, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու:

Suren Krmoyan – Adviser to Deputy Prime Minister, PhD in Law.

Սերգեյ Հայրապետյան – Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Sergey Hayrapetyan – Doctor of Historical Sciences, Professor.

Աշոտ Ենգոյան – ԵՊՀ-ի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքական գիտության պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ashot Engoyan – Head of Chair/Faculty of International Relations-Chair of Theory and History of Political Sciences of YSU, Doctor of Political Sciences, Professor.

Գարիկ Քեռյան – ԵՊՀ-ի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոնի վարիչ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Garik Keryan – Head of Chair/Faculty of International Relations-Chair of Political Institutions and Processes of YSU, Doctor of Political Sciences, Professor.

Մուշեղ Հովսեփյան – ԵՊՀ-ի ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի տպագիր և հեռարձակվող լրատվամիջոցների ամբիոնի վարիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Mushegh Hovsepyan – Head of Chair of Printed and Broadcast Media of YSU, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Էդուարդ Ղազարյան – Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանի ագրոբիզնեսի և տնտեսագիտության ֆակուլտետի դեկան, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր:

Eduard Ghazaryan – Dean of the Faculty of Agribusiness and Economics of National Agrarian University of Armenia, Doctor of Economics, Professor.

Օտարերկրյա անդամներ

International members

Հայկ Կուպելյանց – Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու:

Hayk Kupelyants – PhD in Law.

Ալեքսանդր Կրիմով – ՌԴ Սանկտ Պետերբուրգի Դաշնային քրեակատարողական ծառայության համալսարանի ռեկտորի ժամանակավոր պաշտոնակատար, ներքին ծառայության զեներալ-մայոր, պրոֆեսոր:

Alexander Krymov - Acting rector of the St. Petersburg University of the Federal Penitentiary Service of Russia (FPS of Russia), Major General of the Internal Service, Professor.

Անդրեյ Սկիբա – Ռուսաստանի Դաշնության պատիժների իրականացման դաշնային ծառայության իրավունքի և կառավարման ակադեմիայի իրավաբանական ֆակուլտետի քրեակատարողական իրավունքի ամբիոնի պետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ, ներքին ծառայության մայոր:

Andrey Skiba – Head of Chair of Criminal and Executive Right of Legal Faculty of the Academy of Law and Administration of the Federal Penitentiary Service of the Russian Federation, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Major of Internal Service.

Եվգենի Բարաշ – իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Ուկրաինայի գիտության և տեխնիկայի վաստակավոր գործիչ:

Ievhen Barash – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine.

Հենրիկ Լինդերբորգ – Ֆինլանդիայի արդարադատության նախարարության քրեական
պատիժների վարչության ավագ գիտաշխատող, սոցիալական գիտությունների դոկտոր:

Henrik Lindeborg – Senior Researcher at the Criminal Punishment Department of the Ministry of
Justice of Finland, Doctor of Social Sciences.

Նիկիտա Իվանով – Համառուսական արդարադատության պետական համալսարանի քրեական
իրավունքի և կրիմինալոգիայի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր:

Nikita Ivanov – Head of the Chair of Penal Right and Criminology of the All-Russian State University
of Justice, Doctor of Legal Sciences, Professor.

Սերգեյ Չերնյավսկի – Ուկրաինայի ներքին գործերի Ազգային ակադեմիայի պրոռեկտոր,
Ուկրաինայի գիտության և տեխնիկայի վաստակավոր գործիչ, ոստիկանության գնդապետ,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Sergey Chernyavsky – Vice Rector of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Honored
Worker of Science and Technology of Ukraine, Police Colonel, Doctor of Legal Sciences, Professor.

Վադիմ Վինոգրադով – Համառուսական արդարադատության պետական համալսարանի
սահմանադրական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր:

Vadim Vinogradov – Head of the Chair of Constitution and International Right of the All-Russian
State University of Justice, Doctor of Legal Sciences, Professor.

Վլադիմիր Գուրեն – Համառուսական արդարադատության պետական համալսարանի
քաղաքացիական դատավարության և դատական կարգադրիչների ծառայության կազմակերպման
ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ:

Vladimir Gureev – Head of the Chair of Civil Process and Organization of Service of Bailiffs of the
All-Russian State University of Justice, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor.

Կոնստանտին Գուսարով – Յարոսլավ Մուդրիի անվան ազգային իրավաբանական
համալսարանի քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական
գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Konstantin Gusarov – Head of the Chair of Civil Procedure of the Yaroslav Mudryi National Law
University, Doctor of Legal Sciences, Professor.

Վիտալիյ Ստուկանով – Բելառուսի Հանրապետության ներքին գործերի նախարարության
ակադեմիայի հոգեբանության և մանկավարժության ամբիոնի պետ, մանկավարժական
գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ:

Vitaly Stukanov – Head of Department of Psychology and Pedagogy of the Academy of the Interior
Ministry of the Republic of Belarus, Doctor of Pedagogical Sciences, PhD in Psychological Sciences,
Associate Professor.

Ալեքսանդր Ռուբիս – Բելառուսի Հանրապետության ներքին գործերի նախարարության
ակադեմիայի քրեական դատավարության ամբիոնի պրոֆեսոր, իրավաբանական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր:

Aleksandr Rubis – Professor of the Department of Criminal Procedure of the Academy of Interior
Ministry of the Republic of Belarus, Doctor of Legal Sciences, Professor.

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՎԱՐՉԱՆԻ

Արմեն Օհանյան (պատասխանատու քարտուղար), Միլվա Արիստակեսյան (տեխնիկական
խմբագիր), Անուշ Հայրումյան (սրբագրիչ), Սամվել Աբրահամյան

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- 6 ՄԵՐԳԵՅ ՄԵՂՐՅԱՆ
ՏԻԳՐԱՆ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ
ԷԼԻՆԱ ԳԵՂԱՄՅԱՆ
«Պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտի իրավական բնույթը և
գոյաբանական հիմքերը քաղաքացիական դատավարությունում
- 18 ԱՐԹՈՒՐ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
Կոռուպցիոնների գործունեության սկզբունքները
- 24 ԼԻԼԻԹ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
Տնօրինչականության սկզբունքի դրսևորման առանձնահատկությունները
վարչական դատավարությունում
- 30 ԻԶԱԲԵԼԼԱ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ
Աշխատանքի ազատ ընտրության որոշ իրավական հարցեր
միջազգային փորձի ներքո
- 36 ՌՈԲԵՐՏ ՄՇԵՐՅԱՆ
Մեղադրանքի հասկացությունը և գործառության ընթացիկը
ՀՀ քրեական դատավարությունում
- 44 ԱՀԱՐՈՆ ՌՈՒՇԱՆՅԱՆ
Կիրքերի անցագործությունների կանխարգելման իրավակառուցակարգային
ընդհանրական հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում
- 50 ԶՈՀՐԱԿ ԱՊՐԵՍՅԱՆ
Հողի սեփականության իրավունքի սահմանափակումը
օտարերկրյա քաղաքացիների համար
- 56 ՎԱՀԵ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ
ՀՀ օրենսդիր և դատական իշխանությունների փոխհարաբերությունները
կառավարման խորհրդարանական համակարգի պայմաններում

ՄԵՐԳԵՅ ՄԵՂՐՅԱՆ

ՀՀ գլխավոր հարկադիր կատարող,
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական
դատավարության ամբիոնի դոցենտ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ՏԻԳՐԱՆ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

ՀՀ ՏՄՊՊՀ անդամ,
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ուսանողական
իրավաբանական խորհրդատվության կենտրոնի
դասախոս-կոորդինատոր,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԷԼԻՆԱ ԳԵՂԱՄՅԱՆ

ՀՀ գլխավոր հարկադիր կատարողի օգնական

«ՊԱՐՏԱԴԻՐ» ՀԱԿԸՆԴԴԵՄ ՀԱՅՅԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ ԵՎ ԳՈՅԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՀՀ քաղաքացիադատավարական նոր օրենսդրության նորույթներից է «պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտը: Աշխատությունում, հայրենական և արտասահմանյան տեսական աղբյուրների, ՀՀ և այլ երկրների քաղաքացիադատավարական օրենսդրության, ՄԻԵԴ, Սահմանադրական դատարանի, Վճռաբեկ դատարանի իրավական դիրքորոշումների, ԱՄՆ դատական պրակտիկայի համատեքստում, վերլուծվում են քննարկվող ինստիտուտի՝ Հայաստանի Հանրապետությունում ներդրման հիմքերը և դրա էությունը: Արդյունքում՝ հեղինակները եզրահանգում են, որ սկզբնական հայցի բավարարումը բացառող հակընդդեմ հայցի հարուցումը ոչ թե պատասխանողի պարտականությունն է, այլ՝ իրավունքը, որի իրականացումը օրենսդիրը, իրավական որոշակիության, *res judicata*, դատավարական խնայողության, կոնցենտրացիայի, դատավարական իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքների կենսագործման և կողմերի արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքի երաշխավորման նպատակով, թույլատրում է, որպես ընդհանուր կանոն, իրականացնել բացառապես հակընդդեմ հայցի հարուցման միջոցով:

Հիմնադրադեմ- «պարտադիր» հակընդդեմ հայց, Compulsory counterclaim, էստպել, իրավական որոշակիություն, res judicata, դատավարական խնայողություն, կոնցենտրացիա:

Հակընդդեմ հայցը (լատիներեն՝ *actio contraria*)՝ սկզբնական հայցի հարուցմամբ պայմանավորված միևնույն վարույթում քննելու համար պատասխանողի կողմից ընդդեմ սկզբնական հայցվորի հարուցվող հայցն է: Այն հնարավորություն է տալիս միևնույն դատավարության ընթացքում նվազագույն ուժերի ու միջոցների կիրառմամբ լուծել կողմերի փոխադարձ պահանջները և կանխել միմյանց հետ կապված վեճերով հակասական դատական ակտերի կայացումը²:

Սկզբնական հայցի դեմ հակընդդեմ հայցի ներկայացման հանգամանքն ինքնին ենթադրում է որոշակի կապ այս երկու հայցերի միջև, որը մի կողմից դրսևորվում է առանց սկզբնական հայցի առկայության հակընդդեմ հայցի հարուցման անհնարինությամբ, իսկ մյուս կողմից՝ սկզբնական և հակընդդեմ հայցերի փոխկապակցվածությամբ:

Ընդ որում, սկզբնական և հակընդդեմ հայցերի փոխկապակցվածությունը կարող է ունենալ տարբեր աստիճաններ, որից ելնելով՝ Ն.Ի. Կելյերը հակընդդեմ հայցերը բաժանում է երկու խմբի. հակընդդեմ հայցեր, որոնք սկզբնական հայցի հետ կապված են նրանով, որ հակընդդեմ հայցով հայցվորի իրավունքը բացառում է սկզբնական հայցով հայցվորի իրավունքը կամ հաշվանցի միջոցով դադարեցնում է այն և հակընդդեմ հայցեր, որոնք սկզբնական հայցի հետ կապված են իրենց հիմքերով³:

Հարկ է նկատել, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը⁴ (այսուհետ՝ ՔԴՕ) ևս ամրագրել է սկզբնական և հակընդդեմ հայցերի փոխադարձ կապը որոշելու իրավապայմաններ: Մասնավորապես, ՔԴՕ 140-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է, որ հակընդդեմ հայցն ընդունվում

է վարույթ, եթե.

1. հակընդդեմ պահանջն ուղղված է սկզբնական պահանջի հաշվանցմանը,

2. հակընդդեմ հայցի բավարարումն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բացառում է սկզբնական հայցի բավարարումը,

3. հակընդդեմ և սկզբնական հայցերի միջև առկա է փոխադարձ կապ, ու դրանց համատեղ քննությունը կարող է ապահովել գործի առավել արագ և արդյունավետ լուծումը:

Հակընդդեմ հայցը և առարկությունն ավանդաբար համարվում են հայցի դեմ պատասխանողի շահերի պաշտպանության հիմնական միջոցներ⁵: Հակընդդեմ հայցը, ի տարբերություն առարկության, ունի մաս հարձակողական բնույթ, քանի որ կոչված է ոչ միայն կանխելու կամ նվազեցնելու սկզբնական հայցի հնարավոր հետևանքները, այլև նյութաիրավական պահանջի առաջադրմամբ սկզբնական հայցվորին ստիպելու հանդես գալ պաշտպանության դիրքերից: Սակայն, հարկ է նկատել, որ հակընդդեմ հայցը միշտ չէ, որ իրականացնում է սկզբնական հայցի դեմ պաշտպանության գործառույթ⁶: Այսպես, օրինակ, նման նպատակը բացակայում է բոլոր այն դեպքերում, երբ հակընդդեմ հայցի հարուցումը թույլատրվում է գործի առավել արագ և արդյունավետ լուծման նպատակով: Այս առումով ուշագրավ է Ն.Ա. Առապովի մոտեցումը, որը հակընդդեմ հայցերն առանձնացնում է՝ մի խմբում ներառելով նրանք, որոնք ունեն սկզբնական հայցից պաշտպանվելու նպատակ (օրինակ՝ սկզբնական հայցի հիմքը վերացնելու կամ հաշվանցի նպատակով՝ հարուցվող հակընդդեմ հայցերը), իսկ մյուսում՝ այն հակընդդեմ հայցերը, որոնք չեն հարուցվում սկզբնական հայցից պաշտպանվելու նպատակով (օրինակ՝ սկզբնական հայցի ելքի վրա չազդող հակընդդեմ հայցերը)⁸:

Անկախ այն հանգամանքից՝ հակընդդեմ հայցն ունի սկզբնական հայցի դեմ պաշտպանական բնույթ, թե՛ ոչ, այն պատասխանողին վերապահված դատական պաշտպանության միջոց է և ենթակա է իրացման տնօրինչականության սկզբունքի տրամաբանության շրջանակներում: Այլ կերպ ասած՝ հակընդդեմ հայց հարուցելու իրավունքի իրականացումը կամ դրա իրականացումից հրաժարումը բացառապես պատասխանողի հայեցողության տիրույթում է: Ընդ որում, նախկին քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը՝ որևէ կերպ չէր անդրադառնում հակընդդեմ հայցի իրավունքը չիրականացնելու հետևանքներին, իսկ հայրենական և ռուսական դատավարագիտություն-

նում բազմաթիվ են տեսակետներն այն մասին, որ հակընդդեմ հայցը կարող է քննվել ինչպես սկզբնական հայցի հետ, այնպես էլ՝ առանձին վարույթում¹⁰:

Այս համատեքստում քաղաքացիատավարական նոր օրենսդրության ամենակարևոր նորություններից մեկը կարելի է համարել այն դրույթը, որի համաձայն՝ պատասխանողի կողմից սկզբնական հայցի դեմ պաշտպանական բնույթ ունեցող հակընդդեմ հայց չներկայացնելը, որպես կանոն, պատասխանողին գրկում է նման հայցը առանձին հարուցելու հնարավորությունից: Խոսքը ՔՀՕ 140-րդ հոդվածի 4-րդ մասի մասին է, ըստ որի. «Սույն հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետով սահմանված հիմքով հակընդդեմ հայց չներկայացնելը պատասխանողին գրկում է հետագայում այնպիսի հայց ներկայացնելու հնարավորությունից, որը կարող էր ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բացառել սկզբնական հայցի բավարարումը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ հիմնավորում է սույն հոդվածով սահմանված կարգով հակընդդեմ հայց ներկայացնելու անհնարինությունը՝ իրենից անկախ պատճառներով»: Այս կերպ, փաստորեն, օրենսդիրը բացասական հետևանքների կիրառման հեռանկարով խթանել է առանձին խումբ հայցերի հարուցումը՝ սկզբնական հայցի հարուցումից հետո սահմանելով դրանց քննության հնարավորություն բացառապես հակընդդեմ հայցի կարգավիճակում: Այստեղից էլ բխեցվում է հայրենական դատավարագիտության համար նոր՝ «պարտադիր» հակընդդեմ հայց պայմանական եզրույթը:

«Պարտադիր» հակընդդեմ հայցի իմաստալից ներդրումը պայմանավորված էր դատական պրակտիկայից եկող ազդակներին, դատավարագիտական մի շարք հիմնադրույթներին համարժեք արձագանքելու անհրաժեշտությամբ: Մասնավորապես, նախկին քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի հիման վրա ձևավորված իրավակիրառ պրակտիկայում քիչ չէին դեպքերը, երբ պատասխանողները, ունենալով սկզբնական հայցի հիմքում դրված հանգամանքները հակընդդեմ հայցով չեզոքացնելու հնարավորություն, տարբեր պատճառներով ձեռնպահ են մնացել հակընդդեմ հայցի հարուցումից, իսկ դատարանն էլ, իր հերթին, սահմանափակված լինելով տնօրինչականության սկզբունքով, առանց համապատասխան պահանջի չի ճանաչել դրանց անվավերությունը կամ այլ կերպ դադարեցրել իրավական գործողությունը: Միևնույն ժամանակ նույն այդ պատասխանողները դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո ձեռնամուխ են եղել իրենց դեմ կայացված

դատական ակտերի հիմքում դրված հանգամանքների չեղարկման (օրինակ՝ գումարի բռնագանձման մասին վճռի հիմքում դրված գործարքի վիճարկման և այլն) պահանջներով հայցերի հարուցմանը և բարենպաստ դատական ակտի դեպքում արդեն իսկ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերի վերանայմանը¹¹։ Արդյունքում՝ ստեղծված իրավիճակը խնդրահարույց էր մի քանի տեսանկյունից։ Այսպես.

Առաջին. օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից, որպես կանոն, սպառվում են դատական ակտի հետագա բողոքարկման և վերանայման հնարավորությունները, քանի որ, ինչպես արդարացիորեն նշում է Վ.Ֆ. Յակովլևը, արդարադատությունն ինչ-որ տեղ պետք է ավարտվի¹²։ Մտնելով օրինական ուժի մեջ՝ դատական ակտը ձեռք է բերում որոշակի հատկանիշներ, ներառյալ՝ անփոփոխելիություն (անհերքելիություն), որն էլ ուղղված է դատական ակտի կայունության ապահովմանը¹³։

Այս կապակցությամբ ուշագրավ է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դիրքորոշումը, որը բազմիցս նշել է հետևյալը. «Կոմվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով երաշխավորված արդար դատաքննության իրավունքը պետք է մեկնաբանվի Կոմվենցիայի նախաբանի լույսի ներքո, որի համաձայն՝ պայմանավորվող կողմերի ընդհանուր ժառանգության մասն է իրավունքի գերակայությունը, որի բաղկացուցիչ մասն է իրավական որոշակիության սկզբունքը։ Իրավական որոշակիության սկզբունքը ենթադրում է *res judicata* սկզբունքի, այն է՝ դատական ակտերի վերջնական լինելու սկզբունքի պահպանում։ Այդ սկզբունքը պահանջում է, որպեսզի կողմերից ոչ մեկը չունենա իրավունք պահանջելու վերջնական և պարտադիր դատական ակտի վերանայում՝ ուղղակի գործի կրկնակի քննության և գործով նոր ակտի կայացման նպատակով։ Նահանջն այս սկզբունքից արդարացված է միայն այն դեպքում, երբ դա անհրաժեշտ է էական և անհերքելի բնույթ ունեցող հանգամանքներում»¹⁴։ Մեկ այլ գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը դիրքորոշում է ձևավորել հետևյալի մասին. «Օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի բեկանման վարույթը ենթադրում է, որ առկա են նախկինում անհասանելի ապացույցներ, որոնք պետք է հանգեցնեն դատավարության այլ արդյունքի։ Դատական ակտի բեկանման համար դիմող անձը պետք է ապացուցի, որ զրկված է եղել այդ ապացույցները գործի քննության ժամանակ ներկայացնելու հնարավորությունից, և որ այդ ապացույցները կարևոր են»¹⁵։

Res judicata սկզբունքի հիմքում ընկած է այն

դատական ակտի անփոփոխելիության գաղափարը, որով դատավարության կանոնների պահպանմամբ քննվել և վերջնական լուծում է տրվել կողմերի միջև վեճին¹⁶։ Դատական ակտերի անփոփոխելիության սկզբունքը ապահովում է միանգամից երկու խումբ շահերի պաշտպանություն։ Նախ, այն ապահովում է հասարակական շահի պաշտպանությունն առ այն, որ դատարանի ժամանակը և ռեսուրսները չպետք է ծախսվեն նույն հարցերի կրկնակի քննության վրա, երկրորդ՝ այն պաշտպանում է անհատի շահն առ այն, որ իր իրավունքների հետ կապված հարցերը վճռվեն վերջնական և որոշակի կերպով¹⁷։ Եթե գործին մասնակցող անձինք հնարավորություն ունենան պարզապես վերաբացելու օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով վճռված հարցերը, կարող ենք ասել, որ չի լինի ոչ դատական քննության ավարտ և ոչ էլ դատարանի հեղինակության սկիզբ։ Դատական ակտերի անփոփոխելիությունը միայն արդյունավետ քաղաքականությունն չէ, այն դատական իշխանության գոյության կարևոր պայման է¹⁸։

Վերը շարադրված մոտեցումներից բխում է, որ իրավական որոշակիության սկզբունքը, երաշխավորելով դատական ակտերի կայունությունը, լուրջ իրավաչափ նկատառումների ազդեցության դեպքում թույլ է տալիս բացառություններ¹⁹։ Ընդ որում, նման բացառությունը պետք է պայմանավորված լինի էական և անհերքելի հանգամանքներով և կարևոր ապացույցներով, որոնք ներկայացնելու հնարավորությունից շահագրգիռ անձը գործի քննության ժամանակ զրկված է եղել։

Նման պայմաններում ակնհայտ է, որ հակընդդեմ հայց հարուցելու իրավունքը սեփական հայեցողությամբ չիրականացնելու, սկզբնական հայցի բավարարումը լրիվ կամ մասնակի բացառող պահանջը առանձին հայցով քննարկման առարկա դարձնելու և բարենպաստ դատական ակտ ստանալու դեպքում այդ հիմքով օրինական ուժի մեջ մտած նախորդ դատական ակտը վերանայելու անսահմանափակ հնարավորությունը համատեղելի չէր իրավական որոշակիության սկզբունքի և դատական ակտերի կայունության գաղափարի հետ։

Երկրորդ. Սահմանադրության փոփոխություններից հետո²⁰ այլևս սահմանադրական մակարդակով օրենսդրական կարգավորման սկզբունք է դիտարկվում արդյունավետության սկզբունքը։ Մասնավորապես, Սահմանադրության 75-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիմնական իրավունքները և ազատությունները կարգավորելիս օրենքները սահմանում են այդ իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազ-

մակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր: Այս առումով էական են հետևյալ հանգամանքները.

1) Սահմանադրական դատարանը, անդրադառնալով արդար դատաքննության իրավունքի համատեքստում կիրառվող «իր գործի քննություն» արտահայտության սահմանադրաիրավական բովանդակության բացահայտմանը, նշել է հետևյալը. ««Իր գործի քննություն» հասկացությունը ներառում է բոլոր այն փոխկապակցված հայցապահանջների համակցված քննությունը, որոնք նպատակաուղղված են մեկ ընդհանուր խնդրի լուծմանը, այն է՝ այդ գործի շրջանակներում անձի խախտված իրավունքի վերականգնմանը:

Վերոնշյալը նշանակում է, որ ինչպես ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածով, այնպես էլ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով և ներպետական դատավարական օրենսդրությամբ սահմանված երաշխիքները պետք է ապահովվեն ոչ միայն այս կամ այն կոնկրետ հայցապահանջի քննության շրջանակում և համատեքստում, այլ նաև՝ տվյալ խախտված իրավունքի վերականգնմանը միտված տարաբնույթ փոխկապակցված հայցապահանջների քննության շրջանակում և համատեքստում, քանզի այդ հայցապահանջների վերջնական նպատակը մեկն է՝ միևնույն խախտված իրավունքի ամբողջական վերականգնումը: Հետևաբար, անձի միևնույն խախտված իրավունքի վերականգնմանն ուղղված փոխկապակցված հայցապահանջների դիտարկումը որպես միմյանցից տարանջատված առանձին և ինքնուրույն գործերի հարուցման հիմքեր, կարող է հանգեցնել անձի գործի արդյունավետ, ամբողջական և բազմակողմանի քննության ապահովման դատավարական երաշխիքների խախտման:»²¹:

2) Դատական ակտը, մտնելով օրինական ուժի մեջ, ձեռք է բերում մաս նախադատելիության հատկանիշ, որի համաձայն՝ եզրափակիչ դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո դատարանի կողմից հաստատված և դատական ակտում ձևակերպված փաստերը չեն կարող կասկածի տակ դրվել կամ կրկին հետազոտվել նույն անձանց մասնակցությամբ ուրիշ գործերի քննության ժամանակ²²: Դատավարական տեսանկյունից նախադատելիության իմստիտուտն ուղղված է արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքի ապահովմանը²³:

3) Դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ իրականացման կառուցակարգերի և

ընթացակարգերի սահմանման հարցում պակաս կարևոր չեն դատավարական խնայողության²⁴ և դրա մասնակի դրսևորում հանդիսացող կոնցենտրացիայի սկզբունքները²⁵: Դատավարական խնայողությունը կարելի է բնորոշել որպես դատարանի և դատավարության մասնակիցների նվազագույն գործառնության, ժամանակային և ֆինանսական ծախսերով արդարադատության իրականացումը երաշխավորող հիմնադրույթ: Այն մի կողմից ենթադրում է անհրաժեշտ գործիքակազմի առկայություն դատավարական օրենսդրությունում և հետևաբար հասցեագրված է օրենսդրին, իսկ մյուս կողմից հանդես է գալիս որպես ուղեմիշ դատարանների կողմից հայեցողական լիազորությունների իրականացման ժամանակ²⁶: Ընդ որում, ընդհանրապես հակընդդեմ հայցի իմստիտուտը Սահմանադրական դատարանը դիտարկել է դատավարական խնայողության սկզբունքի դրսևորման միջոց՝ հետևողականորեն արտահայտելով հետևյալ դիրքորոշումը. «Հակընդդեմ հայցի իմստիտուտը հնարավորություն է տալիս մեկ դատավարության ընթացքում մեկ դատական ակտով լուծել կողմերի փոխադարձ պահանջները և դատավարական նվազագույն ուժերի ու միջոցների կիրառմամբ դատական գործընթացն իրականացնել առավել արդյունավետությամբ:»²⁷:

Հիշատակված հիմնադրույթների համատեքստում, գնահատելով գործի ավարտից հետո առանձին հայցով սկզբնական հայցի բավարարումը բացառող հայցի հարուցման և լուծման գործընթացը, պետք է արձանագրել հետևյալը.

- մեկ ընդհանուր խնդրի լուծմանն ուղղված կամ առնչվող հայցերի առանձին քննությունը և լուծումը չեն ներդաշնակվում անձի իր գործի ամբողջական լուծման սահմանադրորեն երաշխավորված ակնկալիքի հետ,

- նոր գործի քննության ընթացքում նախորդ գործում հաստատված փաստերի քննարկման և ընդհուպ դրանց հակառակի հաստատման հնարավորությունը խաթարում է դատական ակտերի պրեյուդիցիալ կապի էությունը,

- առանձին գործի շրջանակներում սկզբնական հայցի բավարարումը լրիվ կամ մասնակի բացառող պատասխանողի պահանջը քննարկման առարկա դարձնելու և բարենպաստ դատական ակտ ստանալու դեպքում այդ հիմքով օրինական ուժի մեջ մտած նախորդ դատական ակտը վերանայելու հնարավորությունը ստեղծում են դատավարական խնայողության և կոնցենտրացիայի սկզբունքների խախտման ռիսկեր, որոնք, ի թիվս այլնի, կարող են դրսևորվել դատարանների ծան-

քաբեռնվածության (նոր քաղաքացիական գործի հարուցում, ավարտված քաղաքացիական գործի վերաքացում, առաջին գործով արդեն իսկ կատարված դատական ակտի շրջադարձում և այլն) և դատական ծախսերի ավելացմամբ: Ընդ որում, նոր գործի հիմքով առաջին գործի վերաքացման և վերաքացման արդյունքում սկզբնական գործով հայցի մերժման դեպքում կարող է տեղի ունենալ նաև պետական կառավարման համակարգի ռեսուրսների վատնում, քանի որ այս դեպքում ոչ միայն աննպատակ կդառնան այս դատական ակտի հարկադիր կատարմանն ուղղված Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության ջանքերը և ռեսուրսները, այլև հենց նրա կողմից նոր ջանքերի և ռեսուրսների կիրառմամբ պետք է ապահովվի վճռի շրջադարձման կատարումը:

Երրորդ. թե՛ նախկին, թե՛ գործող քաղաքացիադատավարական օրենսդրությունը որպես ընդհանուր մոտեցում ամրագրում է դատավարական իրավունքներից բարեխղճորեն օգտվելու դրույթը: Ավելին, ԶԳ-Օ-ն, շարունակելով այս մոտեցումը, տարբեր իրավական ներգործության միջոցների կիրառման սպառնալիքով ամրագրել է նաև դատավարական իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիությունը: Այս առումով պատասխանողի սկզբնական վարույթում առանց հարգելի պատճառի անգործությունը և հետագայում առանձին հայցի ներկայացումը կարող են վկայել դատավարական իրավունքի չարաշահման մասին, որը վնասում է ոչ միայն կողմերի, այլև արդարադատության շահերը: Այս առումով հիշատակման է արժանի Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշումը, որը նախկին քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով ամրագրված՝ մինչև վճիռ կայացնելու պահը հակընդդեմ հայց հարուցելու իրավունքի առկայության պայմաններում արձանագրել է հետևյալը. «Չոհրաբ Թովմասյանը հայցը վարույթ ընդունելու պահից ունեցել է բավարար ժամանակ հակընդդեմ հայց ներկայացնելու համար, ավելին՝ 25.03.2010 թվականին նրա կողմից ներկայացվել է պատասխան հայցադիմումի լրացման վերաբերյալ և տվյալ ժամակահատվածում Չոհրաբ Թովմասյանը նույնպես հակընդդեմ հայց չի ներկայացրել: Հետևաբար, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Չոհրաբ Թովմասյանը չի հիմնավորել մինչև 26.03.2010 թվականը հակընդդեմ հայց ներկայացնելու անհնարինությունը, հետևաբար Դատարանի կողմից հակընդդեմ հայց ներկայացնելու համար ժամկետ տրամադրելու մասին միջնորդության մերժումը իրավաչափ է:»²⁸:

Հարկ է նկատել, որ «պարտադիր» հակընդդեմ

հայցի ինստիտուտը նոր չէ դատավարական գրականության և օրենսդրության համար: Այն (անգլերեն՝ Compulsory Counterclaim) ծագել է ամերիկյան քաղաքացիական դատավարությունում: Ընդ որում, ինչպես նշում է պրոֆեսոր Միլլարը, դրա ծագումը կապվում է դեռևս 1722 թվականին Նյու Ջերսի նահանգում հաշվանցի հայցերի վերաբերյալ ընդունված օրենքի հետ²⁹: ԱՄՆ քաղաքացիական դատավարությունում «պարտադիր» հակընդդեմ հայցի կանոնի օրենսդրական վերջնական ձևակերպումը կապվում է պրոֆեսոր Դեյվիդ Շապիրոյի անվան հետ, ում ջանքերի շնորհիվ առավելապես 1982 թվականին ԱՄՆ քաղաքացիական դատավարության դաշնային կանոններում կատարված փոփոխության արդյունքում վերջնական ձևակերպում ստացավ այս կանոնը³⁰: Այսպես, ԱՄՆ քաղաքացիական դատավարության դաշնային կանոնների 13-րդ կանոնի «Պարտադիր հակընդդեմ հայց» վերտառությամբ «ա» կետը սահմանում է, որ.

«(1) Ընդհանուր առմամբ, որպես հակընդդեմ պետք է ներկայացվեն բոլոր այն հայցերը, որոնք ներկայացման պահին հայցվորն ունի ընդդեմ հակադիր կողմի, եթե այդ հայցերը.

(Ա) ծագում են հակադիր կողմի հայցի հիմքում ընկած միևնույն գործարքից կամ իրադարձությունից, և

(Բ) չեն պահանջում դատավարությանը այնպիսի նոր կողմերի ներգրավվում, ում գործն ընդդատյա չէ սկզբնական հայցը քննող դատարանին:»:

«Պարտադիր» հակընդդեմ հայցի վերոնշյալ կանոնին հետևեց ամերիկյան քաղաքացիական դատավարությունում այս ինստիտուտի հետագա զարգացումը՝ հստակեցնելով և որոշակի առումով ընդլայնելով նաև կանոնի կիրառման շրջանակը և դրա իրավական հետևանքները:

Ուշագրավ է, սակայն, որ մինչ այս կանոնի օրենսդրական ամրագրումն էլ ամերիկյան դատական պրակտիկայում և տեսական աղբյուրներում արդեն իսկ առկա էին այնպիսի իրավական դիրքորոշումներ, որոնք բացառում էին պատասխանողի կողմից սկզբնական գործով վերջնական դատական ակտն ուժի մեջ մտնելուց հետո այնպիսի հայցերի ներկայացումը, որոնք սկզբնական գործով քննված լինելու դեպքում կարող էին հանգեցնել գործի այլ ելքի: Այսպես, դեռ 1929 թվականին ԱՄՆ դատական պրակտիկայում արտահայտվեց այն դիրքորոշումը, որ իրավահարաբերության վրա հիմնված վճիռը պարտադիր է նույն իրավահարաբերությունից ծագող վեճի համար ոչ միայն այն հարցերով, որոնք արդեն քննվել են առաջին վեճի

շրջանակներում, այլև այնպիսի հարցերով, որոնք պետք է քննված լինեին, եթե վեճերի ծագման հիմքը նույնն է, և երկրորդ գործով տարբերվող վճիռը կարող է լրիվ կամ մասնակիորեն փոփոխել, վերացնել առաջինով հաստատված իրավունքներն ու շահերը: Ընդ որում, վեճերի նույնությունը պետք է մեկնաբանել ոչ թե զուտ ձևական, այլ բովանդակային առումով՝ կողմերի իրավունքներից ու պարտականություններից ելնելով³¹: Պատահական չէ, որ արդեն «պարտադիր» հակընդդեմ հայցի կանոնի ներդրման հիմնավորումներում նախագծի հեղինակների, ինչպես նաև՝ հետազայում ամերիկյան դատավարագետների կողմից արտահայտվել է այն դիրքորոշումը, որ անկախ այս կանոնի ամրագրումից՝ հայցվորի կողմից վերջնական վճռի ստացումից հետո պատասխանողը, ընդհանուր կանոնի համաձայն (*res judicata* սկզբունքից ելնելով), չի կարող հարուցել այնպիսի նոր հայց, որի քննության արդյունքում կարող է վերացվել արդեն իսկ օրինական ուժի մեջ մտած վճիռը³²: Այսպիսով, անկախ «պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտի իրավական հստակ ամրագրումից, պատասխանողի կողմից նման հայցի հետագա հարուցման արգելքը ենթադրվում և ամսնցվում էր ընդհանուր իրավունքում հայտնի *res judicata* սկզբունքից, մասնավորապես՝ դրա դրսևորում համարվող դատական ակտերի նախադատելիության սկզբունքից, և դրա ակունքները ամերիկյան իրավունքում առկա էին ինստիտուտի օրենսդրական ամրագրումից շատ ավելի վաղ³³:

Հակընդդեմ հայցի պարտադիրության ու նույն վարույթի շրջանակներում սկզբնական պահանջի բավարարման բացառմանն ուղղված հակընդդեմ հայց ներկայացնելու հնարավորության առկայության պայմաններում հետազայում պատասխանողի կողմից առանձին հայց հարուցելու արգելքի ընկալումը և դրան տրված մեկնաբանություններն ամերիկյան քաղաքացիական դատավարությունում միատեսակ չեն եղել: Չնայած այն հանգամանքին, որ ԱՄՆ դաշնային օրենսդրությամբ ամրագրված վերոնշյալ կանոնը չի պարունակում սկզբնական գործով չներկայացված «պարտադիր» հակընդդեմ հայցը հետազայում առանձին վարույթով ներկայացնելու վերաբերյալ ուղղակի արգելք³⁴, այնուամենայնիվ, նման արգելքի առկայության վերաբերյալ մոտեցումը զուտ տեսական դասակարգում չէ, և ամերիկյան դատական պրակտիկայի զարգացումը հանգել է նրան, որ «պարտադիր» հակընդդեմ հայցը սկզբնական հայցի հետ մեկ վարույթում չներկայացվելու դեպքում բացառվի հետազայում այն որպես նոր հայց ներկայացնելու

հնարավորությունը³⁵: Ընդ որում, հակընդդեմ հայցը «պարտադիր» համարելու համար բավարար չէ այն, որ վերջինս սկզբնական հայցի հետ ծագի նույն իրավահարաբերությունից, բավարար չէ նույնիսկ հայցերի փաստական կազմի համընկնումը: Հակընդդեմ հայցը «պարտադիր» կարող է համարվել բացառապես այն դեպքում, երբ իր էությանը կարող է բացառել հայցվորի օգտին վճիռ կայացնելը³⁶: Որպես օրինակ կարելի է դիտարկել այն իրավիճակը, երբ հակընդդեմ հայցը բացառում է այն գույքի նկատմամբ հայցվորի սեփականության իրավունքը, որը վերջինս իր հայցով պահանջում է պատասխանողի ապօրինի տիրապետումից: Հետևաբար, հակընդդեմ հայցը «պարտադիր» համարելու և հետազայում վերջինիս առանձին վարույթով ներկայացումը բացառելու կարևորագույն նախապայման է հակընդդեմ հայցի՝ սկզբնական հայցի բավարարումը ամբողջապես կամ մասամբ բացառելը:

«Պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտի տարբեր դիտարկվում են Իսպանիայի քաղաքացիադատավարական օրենսդրությունում: Մասնավորապես, Իսպանիայի քաղաքացիական դատավարության ակտի «*Res judicata* սկզբունքը» վերտառությամբ 222-րդ հոդվածը բացառում է այնպիսի հարցերով դատավարության անցկացումը, որոնց հիմքում դրված են վերջնական և անփոփոխելի վճռով լուծված հարցերը, ներառյալ՝ պատասխանողի կողմից այնպիսի գործարքի անվավերության հայցի ներկայացումը, որի հիմքով ներկայացվել էր սկզբնական հայցը³⁷: Իսկ, օրինակ՝ Ռուսաստանի դեպքում, թեև «պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտը ներդրված չէ, սակայն դրա օգտին են խոսում դատական պրակտիկան և մասնագիտական շրջանակները³⁸:

«Պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտի էությունն առավել ամբողջական բացահայտելու առումով պակաս կարևոր չէ գնահատել այն նաև պատասխանողի արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքի երաշխիքների համատեքստում: Այսպես, դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետության ապահովման երաշխիքներն ու չափորոշիչներն ամրագրված են Սահմանադրության 63-րդ հոդվածում, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը արդար դատաքննության իրավունքի համատեքստում բազմիցս անդրադարձել է դատարանի

մատչելիության իրավունքին առնչվող հարցերին՝ ձևավորելով հետևյալ սկզբունքային դիրքորոշումները.

- այս իրավունքը բացարձակ չէ, և պետությունները կարող են այն իրացնելու հնարավորությունը պայմանավորել որոշակի պահանջներով և չափանիշներով³⁹,

- պետությունը դատարան դիմելու իրավունքից օգտվելու համար կարող է սահմանել որոշակի պայմաններ, «...պարզապես պետության կողմից կիրառված սահմանափակումները չպետք է այն կերպ կամ այն աստիճանի սահմանափակեն անձի դատարանի մատչելիության իրավունքը, որ վնաս հասցվի այդ իրավունքի բուն էությանը: Բացի այդ, սահմանափակումը 6-րդ հոդվածի 1-ին մասին չի համապատասխանի, եթե այն իրավաչափ նպատակ չի հետապնդում, և եթե կիրառված միջոցների և հետապնդվող նպատակի միջև չկա համաչափության ողջամիտ հարաբերակցություն:»⁴⁰:

Ըստ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ անհրաժեշտ հավասարակշռության հարցը պարզելու համար էական է այն հանգամանքը, թե արդյոք պետության գործողությունների կամ անգործության պատճառով տվյալ անձը ստիպված է եղել կրել անհամաչափ և ավելորդ բեռ: Համաչափության թեստի նպատակն է նախևառաջ պարզել, թե միջամտության արդյունքում ինչպես և ինչ չափով է սահմանափակվել դիմումատուի իրավունքը, և դրա արդյունքում ինչպիսի անբարենպաստ հետևանքներ են վրա հասել նրա համար: Հետագայում, այդ ազդեցությունը հավասարակշռվում է միջամտության հիմքում ընկած հանրային շահի կարևորությամբ: Նշանակություն ունի նաև այն հանգամանքը, թե արդյոք հնարավոր էր հասնել նույն նպատակին՝ դիմումատուի իրավունքների նկատմամբ նվազ միջամտությամբ, և արդյոք դիտարկվել է այդպիսի լուծման հնարավորությունը⁴¹:

Սահմանադրական դատարանը ևս մի շարք գործերով քննարկման առարկա է դարձրել արդարադատության մատչելիության, արդար և արդյունավետ դատաքննության իրավունքների երաշխավորման հիմնահարցերը և, ի թիվս այլ հիմնադրույթների, ձևակերպել հետևյալ սկզբունքային մոտեցումը. «Իրավական որոշակիության ապահովման պահանջից ելնելով՝ դատարանի մատչելիության իրավունքի իրացման համար անհրաժեշտ իմպերատիվ նախապայմանի առկայությունն ինքնին չի կարող դիտվել որպես Սահմանադրությանը հակասող: Այլ հարց է, որ նման նախապայմանը պետք է լինի իրագործելի, ողջամիտ և չհանգեցնի իրավունքի էության խախտման:»⁴²:

Վերը շարադրված դիրքորոշումների լույսի ներքո առաջին հերթին պետք է արձանագրել, որ ԲԴՕ 140-րդ հոդվածի 4-րդ մասի կարգավորումը ամենևին չի նշանակում, որ հակընդդեմ հայց հարուցելու իրավունքն օրենքով նախատեսված դեպքերում վերաժվում է պարտականության, քանի որ դա կհակասեր դատական պաշտպանության միջոցները և դատավարական իրավունքները սեփական հայեցողությամբ իրականացնելու տնօրինչականության սկզբունքով երաշխավորված հնարավորությանը: Միևնույն ժամանակ, քննարկվող ինստիտուտին առնչվող կարգավորումների համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ պատասխանողի դեմ սկզբնական հայցի հարուցման փաստով տեղի է ունենում պատասխանողի հայց հարուցելու իրավունքի փոխակերպում հակընդդեմ հայց հարուցելու իրավունքի: Այսինքն՝ տվյալ դեպքում, որպես կանոն, պատասխանողի համապատասխան իրավունքների և օրինական շահերի հնարավոր պաշտպանության միջոց է դառնում միայն հակընդդեմ հայցը, և հենց այդ կերպ է օրենսդիրը նախատեսում պատասխանողի համար կոնկրետ սուբյեկտիվ իրավունքի դատական պաշտպանության իրավունքի, ներառյալ՝ դատարանի մատչելիության իրավունքի իրականացման հնարավորությունը: Ընդ որում, պատասխանողի կողմից այս իրավունքը սահմանված կարգով չիրականացնելու դեպքում այն դիտարկվում է դատավարական անգործությամբ (լռությամբ) տնօրինված և հանգեցնում է պատասխանողի հայցի իրավունքի դատավարական կողմի, այսինքն՝ հայց հարուցելու իրավունքի դադարման: Այլ կերպ ասած՝ հակընդդեմ հայց հարուցելու իրավունքի իրականացումից հրաժարումը տվյալ դեպքում ունենում է էստոպելային (անգլերեն՝ estoppel) հետևանք⁴³:

Պետք է նշել, սակայն, որ պատասխանողի կողմից սկզբնական հակընդդեմ հայցի բավարարումն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բացառող հակընդդեմ հայցի հարուցման իրավունքի իրականացումից հրաժարումը պատասխանողի համար հանգեցնում է բացասական հետևանքների միայն սկզբնական հայցի համապատասխան մասը բավարարող դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից: Նման եզրահանգումը բխում է ԲԴՕ 140-րդ հոդվածի 4-րդ մասի այն ձևակերպումից, որի համաձայն՝ համապատասխան հիմքով հակընդդեմ հայց չներկայացնելը պատասխանողին զրկում է հետագայում այնպիսի հայց ներկայացնելու հնարավորությունից, որը կարող էր ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բացառել սկզբնական հայցի բավարարումը: Այսինքն՝ չբավարարում

բարվամ սկզբնական հայցի դեպքում գործնականում անհնար է բացառել դրա բավարարումը: Բացի այդ, այսպիսի մոտեցումը համահունչ է «պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտի հետապնդման վերը շարադրված նպատակներին, քանի որ սկզբնական հայցի մերժման դեպքում առկա չէ այս ինստիտուտի միջոցով ապահովվող շահերի պաշտպանության խնդիր: Այս առումով հիշատակման է արժանի Կ. Կլերմոնտի տեսակետը, որի համաձայն. «Այն պահից, երբ հայցվորը հաղթում է գործը կամ ստանում է իր օգտին վճիռ, պատասխանողը, ընդհանուր առմամբ, չի կարող հանդես գալ այդ վճռի վերանայմանը հանգեցնող նոր հայցերի հարուցմամբ»:⁴⁴

«Պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտի վերլուծությունից բխում է նաև, որ այն պարունակում է պատասխանողի իրավունքների պաշտպանության ևս մեկ երաշխիք: Մասնավորապես, այն բացառիկ դեպքերում, երբ հակընդդեմ հայցի հարուցման իրավունքի չիրականացումը եղել է ոչ թե պատասխանողի կամահայտնության, այլ օբյեկտիվ բնույթ ունեցող խոչընդոտների հետևանք, ապա հետագայում հայց հարուցելու արգելքն ինքնին կիրառելի չէ, և պատասխանողը կարող է իր իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությանը ձեռնամուխ լինել առանձին հայցի հարուցման միջոցով: Այս կերպ, օրենսդիրը հնարավոր իրողություններին առավել համակողմանի արձագանքելու նպատակով արդարացիորեն շեղվել է ընդհանուր կանոնից և սահմանել պատասխանողի համապատասխան իրավունքի և օրինական շահի պաշտպանության լրացուցիչ հնարավորություն:

Նման պայմաններում ակնհայտ է, որ «պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտը լիարժեքորեն երաշխավորում է նաև պատասխանողի դատական պաշտպանության իրավունքը: Պատահական չէ, որ Սահմանադրական դատարանը, թեկուզև այլ հիմնավորումներով, ԲԴՕ 140-րդ հոդվածի 4-րդ մասը ճանաչել է Սահմանադրությանը համապատասխանող⁴⁵:

Այսպիսով, «պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտի վերաբերյալ կարելի է կատարել հետևյալ եզրահանգումները.

1. «Պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտի ներդրումը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության իրավունքում առաջադիմական քայլ է և կոչված է ապահովելու իրավական որոշակիության և res judicata, դատավարական խնայողության և կոնցենտրացիայի, դատավարական իրավունքների չարաշահման անբույլատրելիության սկզբունքների, դատական

ակտերի նախադատելիության հատկանիշի, ինչպես նաև, ընդհանուր առմամբ, արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքի կենսագործումը:

2. «Պարտադիր» հակընդդեմ հայցը կարելի է բնորոշել որպես քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ինստիտուտ, որի ուժով անձի դեմ հայց հարուցվելու պահից այդ հայցի բավարարումը ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բացառող հայց հարուցելու նրա իրավունքը փոխակերպվում է հակընդդեմ հայց հարուցելու իրավունքի, որը սեփական հայեցողությամբ չիրականացվելու դեպքում դադարում է:

3. «Պարտադիր» հակընդդեմ հայցը պատասխանողի համար չի հանգեցնում բացասական հետևանքների և չի գրկում հետագայում առանձին հայց հարուցելու հնարավորությունից, եթե սկզբնական հայցը չի բավարարվում:

4. Սկզբնական հայցով հայցվորի դեմ պատասխանողի հայց հարուցելու իրավունքը դադարում է սկզբնական հայցը բավարարող դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից, և այդ պահից՝ նա գրկվում է սկզբնական հայցի բավարարումը ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բացառող առանձին հայց հարուցելու հնարավորությունից, եթե հայց հարուցելիս չհիմնավորի, որ հակընդդեմ հայց հարուցելու իրավունքի չիրականացումը պայմանավորված է եղել իրենից անկախ հանգամանքներով:

- ¹ St'u, Aaron X. Fellmeth and Maurice Horwitz, Guide to Latin in International Law, 2009 (հասանելի է հետևյալ հղումով <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195369380.001.0001/acref-9780195369380-e-577?rskey=ctlory&result=36>, հղումը 19.04.2020թ. դրությամբ):
- ² St'u, Коршунов Н.М., Мареев Ю.Л. Гражданский процесс: учеб. пособие /под. ред. Н.М. Коршунова. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭ, 2011, С. 192.
- ³ St'u, Клейн Н.И. Встречный иск в суде и арбитраже. – М: Статут, 2017, С. 60.
- ⁴ Ընդունվել է 09.02.2018թ.: Ուժի մեջ է մտել 09.04.2018թ.: St'u ՀՀՊՏ 2018?03?05/16 (1374) Հոդ. 208-րդ:
- ⁵ St'u, օրինակ՝ Абушенко Д.Б. и др. Гражданский процесс: учеб. /отв. ред. – В.В. Ярков. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2009, С.299, Женетль С.З., Никифоров А.В. Гражданский процесс: Учебник. – 3-е изд.-М.: РИОР:ИНФРА-М, 2012, С. 108.
- ⁶ St'u, Петкилев П.И. Встречный иск как форма защиты // Международный журнал прикладных наук и технологий «Integral». 2019, 73.
- ⁷ Գտնում ենք, որ հաշվանցի նպատակով հարուցվող հալոնդեմ հայցերին պաշտպանության գործառույթ վերագրել կարելի է միայն որոշակի վերապահմամբ, քանի որ այն հանգեցնում է ոչ թե սկզբնական հայցի իրավաչափության հերքմանը, այլ հիմնավոր սկզբնական հայցի բավարարման հետևանքների նվազեցմանը կամ բացառմանը:
- ⁸ St'u, Арапов Н.Т. Встречный иск в советском гражданском процессуальном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Томск, 1965, С. 16-17.
- ⁹ Ընդունվել է 17.06.1998թ.: Ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ.: St'u ՀՀՊՏ 1998.09.09/20(53):
- ¹⁰ St'u, օրինակ՝ Պետրոսյան Ռ.Գ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարություն (իրավ. գիտ. դոկտոր, դոցենտ Լ.Զ. Թադևոսյանի խմբագրությամբ): - Չորրորդ հրատարակություն - Եր.: «ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆՑԻ» հրատ, էջ 252, Власов А.А. Гражданский процесс: учебник для бакалавров / А.А. Власов. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2012, էջ 266:
- ¹¹ St'u, օրինակ՝ Վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-1615 (Ա) քաղաքացիական գործով 12.12.2007թ., թիվ 3-248 (ՎԴ) քաղաքացիական գործով 10.09.2010թ., թիվ ԳԴ-1/0144/02/10 քաղաքացիական գործով 23.03.2012թ., թիվ ԼԴ4/0201/02/10 քաղաքացիական գործով 18.07.2014թ., թիվ ԵՄԴ/0563/02/12 քաղաքացիական գործով 30.04.2015թ և թիվ ԳԴ4/0240/02/13 քաղաքացիական գործով 22.07.2016թ. որոշումները:
- ¹² St'u, Яковлев В.Ф. От реформирования к совершенствованию судебно-арбитражной системы, укреплению независимости судебной власти // Вестник ВАС. 1998 N4, С. 20.
- ¹³ St'u, Սեդրյան Ս.Գ. Առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտերի իրավաբանական բնույթը և որակական կայունության ապահովման հիմնախնդիրները քաղաքացիական դատավարությունում - Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2020, էջեր 145-149:
- ¹⁴ St'u, օրինակ՝ Case of Brumărescu v. Romania (Application no. 28342/95), 28/10/1999, Case of Ryabykh v. Russia (Application no. 52854/99), 24/07/2003, Case of Nelyubin v. Russia (Application no. 14502/04), 02/11/2006:
- ¹⁵ St'u, Case of Pravednaya v. Russia (Application no. 69529/01), 18/11/2004:
- ¹⁶ St'u, Ion Deleanu, Tratat de procedură civilă, vol. II, Universul Juridic Publishing House, Bucharest, 2013, էջ 72, Kevin M. Clermont, Res Judicata as Requisite for Justice, 68 Rutgers U.L. Rev. 2016, էջ 1069:
- ¹⁷ St'u, M. W. K. “Res Judicata: The Requirement of Identity of Parties.” University of Pennsylvania Law Review and American Law Register, vol. 91, no. 5, 1943, էջ 467, JSTOR (հասանելի է www.jstor.org/stable/3309225, 23.04.2020թ. դրությամբ):
- ¹⁸ St'u, Kevin M. Clermont, Common-Law Compulsory Counterclaim Rule: Creating Effective and Elegant Res Judicata Doctrine, 79 NOTRE DAME L. REV. 2004, էջ 1746:
- ¹⁹ St'u, Մարկոսյան Տ.Ա. Նոր երևան եկած հանգամանքներով դատական ակտերի վերանայման վարույթը քաղաքացիական դատավարությունում - Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2013, էջ 20:
- ²⁰ Ընդունվել է 06.12.2015թ.: Ուժի մեջ է մտել 22.12.2015թ.: St'u ՀՀՊՏ 2015.12.21/Հատուկ թողարկում, հոդ. 1118-րդ:
- ²¹ St'u, Սահմանադրական դատարանի 03.02.2009 թ. թիվ ՍԴՈ-787 որոշումը:
- ²² St'u, Սեդրյան Ս.Գ. Ապացուցումը և ապացույցները քաղաքացիական դատավարությունում, Եր., Արդարադատության ակադեմիա, 2020, էջեր 66-69:
- ²³ St'u, Սահմանադրական դատարանի 27.12.2016թ. թիվ ՍԴՈ-1334 որոշում:
- ²⁴ St'u, Алешкин А.А. Принципы процессуальной экономии: за и против // Вестник Омского университета, Серия «Право», 2014, N3(40), Хатмуллин К.Ю. Принципы процессуальной экономии и право-временные средства его обеспечения // Вестник Омского университета, Серия «Право», 2014, N 3 (40):
- ²⁵ St'u, Малокина А.В. Идея концентрации гражданского процесса: общая характеристика // Вестник Московского университета. Серия 11. Право, N 2:
- ²⁶ St'u, Մարկոսյան Տ.Ա. Հայցային վաղեմության ինստիտուտը դատավարական խնայողության սկզբունքի համատեքստում // ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, 2(2) 2018, ԵՊՀ, գլխ. խմբ. Գ.Ս. Գազինյան, Երևան, 2019:
- ²⁷ St'u, Սահմանադրական դատարանի 23.06.2016թ. թիվ ՍԴՈ-1289, 18.10.2016թ. թիվ ՍԴՈ-1315 և 18.06.2019թ. թիվ ՍԴՈ-1464 որոշումները:
- ²⁸ St'u, Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԱԲԱԴ/1035/02/08 քաղաքացիական գործով 27.12.2010թ. որոշումը:
- ²⁹ St'u, R. W. Millar, Civil Procedure of the Trial Court in Historical Perspective, Law Center of New York University for the

National Conference of Judicial Councils. F. H. L. (1953), էջ 137:

³⁰ Տե՛ս, R. C. Casad & K. M. Clermont, *Resjudicata: A Handbook On Its Theory, Doctrine, And Practice*, (2001), էջեր 111-112; R. H. Field Et Al., *Materials For A Basic Course In Cml Procedure*, էջեր 688-689 (8th Ed. 2003); David L. Shapiro, *Civil Procedure: Preclusion In Civil Actions* 39 (2001); Ch. A. Wright & A. R. Miller, *Federal Practice And Procedure: CIVIL* §1201, § 4414, էջեր 325-337 (3d ed. 2004), *Restatement (Second) of Judgments* § 22 (Am. Law Inst. 1982):

³¹ Տե՛ս, Court of Appeals of the State of New York, *Case of Schuylkill Fuel Corp. v. Nieberg Realty Corp.*, 250 N.Y. 304, 165 N.E. 456 (N.Y. 1929):

³² Տե՛ս, օրինակ, *Restatement (Second) of Judgments* § 22(2)(a)-(b). (Am. Law Inst. 1982), K. M. Clermont, *Common-Law Compulsory Counterclaim Rule: Creating Effective and Elegant Res Judicata Doctrine*, 79 *Notre Dame L. Rev.* էջ 1749 (2004):

³³ Տե՛ս, օրինակ, Clermont K. M., նշված աշխատությունը, էջեր 1752-1753, *Restatement (Second) of Judgments* § 22(2)(b). (Am. Law Inst. 1982):

³⁴ ԱՄՆ քաղաքացիական դատավարության դաշնային կանոնների 13 (a) կանոնն ինքնին չի նախատեսում դրանով սահմանված դատավարական գործողության՝ հակընդդեմ հայցի չհարուցման իրավական հետևանքները: Սակայն այդպիսի հետևանքներն ուղղակիորեն բխեցվում են ամերիկյան իրավունքում հայտնի՝ անձի կողմից իր ունեցած իրավունքից կամովին և գիտակցաբար հրաժարվելու դոկտրինից (waiver or voluntary, intentional relinquishment of a known right) (տե՛ս, օրինակ, H.C. Black, *Black's law dictionary. Centennial edition* (1881—1991). St. Paul, Minn, West Publishing Co, 1991. էջ 1092, C. P. Campbell, „The Doctrine of Waiver.” *Michigan Law Review* 3, no. 1 (1904), էջեր 9-17) և ըստ այդմ, ընդունելի են նաև դատական պրակտիկայում:

³⁵ Տե՛ս, Clermont K. M., նշված աշխատությունը, էջ 1749:

³⁶ Տե՛ս, *Restatement (Second) of Judgments* « 22(2)(a)-(b). (Am. Law Inst. 1982), comment F:

³⁷ Հասանելի է հետևյալ հղումով՝ http://world.moleg.go.kr/cms/commonDown.do?DLD_CFM_NO=6F4FH6SM5RCK8BO3MJ12&FL_SEQ=11305 հղումը՝ 25.04.2020թ. դրությամբ:

³⁸ Տե՛ս, օրինակ՝ Клейманов А.Я. Об установлении в российском гражданском и арбитражном процессе последствий отказа ответчика от права на предъявление встречного иска // *Закон*. - М.: Закон, 2011, N 4.

³⁹ Տե՛ս, օրինակ՝ *Case of Luordo v. Italy* (Application no. 32190/96), 17/10/2003, *Case of Staroszczyk v. Poland* (Application no. 59519/00), 09/07/2007 և *Case of Stanev v. Bulgaria* (Application no. 36760/06), 17/12/2012:

⁴⁰ Տե՛ս, օրինակ՝ *Case of Khalfauoi v. France* (Application no. 34791/97), 14/03/2000 և *Case of Marini v. Albania* (Application no. 3738/02), 18/12/2007:

⁴¹ Տե՛ս, օրինակ՝ *Vaskrsić v. Slovenia* (Application no. 31371/12), 25/04/2017:

⁴² Տե՛ս, օրինակ՝ Սահմանադրական դատարանի 03.03.2015թ. թիվ ՍԴ-Ո-1192 և 12.07.2016թ. թիվ 1293 որոշումները:

⁴³ Իրավունքի իրականացումից հրաժարվելու և էստոպելի կանոնի մասին առավել մանրամասն տե՛ս Ղազարյան Ա., Իրավունքից հրաժարվելը և քրեադատավարական միջամտության հարցերը, Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2018:

⁴⁴ Տե՛ս, Clermont K. M., նշված աշխատությունը, էջ 1746:

⁴⁵ Տե՛ս, Սահմանադրական դատարանի 18.06.2019թ. թիվ ՍԴ-Ո-1464 որոշումը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Aaron X. Fellmeth and Maurice Horwitz, *Guide to Latin in International Law*, 2009 (հասանելի է հետևյալ հղումով <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195369380.001.0001/acref-9780195369380-e-57?rsk=ctory&result=36>, հղումը՝ 19.04.2020թ. դրությամբ):
2. Коршунов Н.М., Мареев Ю.Л. *Гражданский процесс: учеб. пособие* /под. ред. Н.М. Коршунова. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭ, 2011, 431 էջ:
3. Клейн Н.И. *Встречный иск в суде и арбитраже*. – М: Статут, 2017, 368 էջ:
4. Абушенко Д.Б. и др. *Гражданский процесс: учеб. /отв. ред. - В.В. Ярков. - 7-е изд., перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2009, 702 էջ:*
5. Женець С.З., Никифоров А.В. *Гражданский процесс: Учебник. - 3-е изд.-М.: РИОР:ИНФРА-М, 2012, 432 էջ:*
6. Петкилев П.И. *Встречный иск как форма защиты* // *Международный журнал прикладных наук и технологий «Integral»*. 2019, N 3, 6 էջ:
7. Арапов Н.Т. *Встречный иск в советском гражданском процессуальном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Томск, 1965, 25 էջ:*
8. Պետրոսյան Ռ.Գ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարություն (իրավ. գիտ. դոկտոր, դոցենտ Լ.Զ. Թադևոսյանի խմբագրությամբ): - Չորրորդ հրատարակություն – Եր.: «ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆՑԻ» հրատ., 696 էջ:
9. Власов А.А. *Гражданский процесс: учебник для бакалавров* / А.А. Власов. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2012, 548 էջ:
10. Яковлев В.Ф. *От реформирования к совершенствованию судебной-арбитражной системы, укреплению независимости судебной власти* // *Вестник ВАС*. 1998. N 4.
11. Մեղրյան Ս.Գ. Առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտերի իրավաբանական բնույթը և որակական կայունության ապահովման հիմնախնդիրները քաղաքացիական դատավարությունում – Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2020, 194 էջ:
12. Ion Deleanu, *Tratat de procedură civilă*, vol. II, Universul Juridic Publishing House, Bucharest, 2013:
13. Kevin M. Clermont, *Res Judicata as Requisite for Justice*, 68 *Rutgers U.L. Rev.* 2016, SSRN Electronic Journal. 68.

- 10.2139/ssrn.2614433:
14. M. W. K. “Res Judicata: The Requirement of Identity of Parties.” University of Pennsylvania Law Review and American Law Register, vol. 91, no. 5, 1943, 6 էջ:
15. Kevin M. Clermont, Common-Law Compulsory Counterclaim Rule: Creating Effective and Elegant Res Judicata Doctrine, 79 NOTRE DAME L. REV. 2004, 17 էջ:
16. Մարկոսյան Ս.Ա. Նոր երևան եկած հանգամանքներով դատական ակտերի վերանայման վարույթը քաղաքացիական դատավարությունում - Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2013, 208 էջ:
17. Մեդրյան Ս.Գ. Ապացուցումը և ապացույցները քաղաքացիական դատավարությունում, Եր., Արդարադատության ակադեմիա, 2020, 341 էջ:
18. Алешкин А.А. Принцип процессуальной экономии: за и против // Вестник Омского университета, Серия «Право», 2014, N 3(40), 7 էջ:
19. Хатмуллин К.Ю. Принцип процессуальный экономии и право-временные средства его обеспечения // Вестник Омского университета, Серия «Право», 2014, N 3 (40), 5 էջ:
20. Малокина А.В. Идея концентрации гражданского процесса: общая характеристика // Вестник Московского университета. Серия 11. Право, N 2, 9 էջ:
21. Մարկոսյան Ս.Ա. Հայցային վաղեմության ինստիտուտը դատավարական խնայողության սկզբունքի համատեքստում // ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, 2(2) 2018, ԵՊՀ, գլխ. խմբ. Գ.Ս. Ղազինյան, Երևան, 2019, 18 էջ:
22. R. W. Millar, Civil Procedure of the Trial Court in Historical Perspective, Law Center of New York University for the National Conference of Judicial Councils. F. H. L. (1953), 534 էջ:
23. R. C. Casad & K. M. Clermont, Resjudicata: A Handbook on Its Theory, Doctrine, And Practice, (2001), 296 էջ:
24. R. H. Field Et Al., Materials For A Basic Course in Cml Procedure (8th Ed. 2003):
25. David L. Shapiro, Civil Procedure: Preclusion in Civil Actions 39 (2001), 178 էջ:
26. Ch. A. Wright & A. R. Miller, Federal Practice And Procedure: CiviL §1201, § 4414 (3d ed. 2004), 37 էջ:
27. Court of Appeals of the State of New York, Case of Schuykill Fuel Corp. v. Nieberg Realty Corp., 250 N.Y. 304, 165 N.E. 456 (N.Y. 1929):
28. Restatement (Second) of Judgments (Am. Law Inst. 1982):
29. K. M. Clermont, Common-Law Compulsory Counterclaim Rule: Creating Effective and Elegant Res Judicata Doctrine, 79 Notre Dame L. Rev. (2004), 17 էջ:
30. H.C. Black, Black’s law dictionary.Centennial edition (1881—1991). St. Paul, Minn, West Publishing Co, 1991:
31. C. P. Campbell, “The Doctrine of Waiver” Michigan Law Review 3, no. 1 (1904), 18 էջ:
32. Клейманов А.Я. Об установлении в российском гражданском и арбитражном процессе последствий отказа ответчика от права на предъявление встречного иска // Закон. - М.: Закон, 2011, N 4, 10 էջ:
33. Ղամբարյան Ա., Իրավունքից հրաժարվելը և քրեադատավարական միջամտության հարցերը, Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2018, 544 էջ:
34. Case of Brumărescu v. Romania (Application no. 28342/95), 28/10/1999:
35. Case of Ryabykh v. Russia (Application no. 52854/99), 24/07/2003:
36. Case of Nelyubin v. Russia (Application no. 14502/04), 02/11/2006:
37. Case of Pravednaya v. Russia (Application no. 69529/01), 18/11/2004:
38. Case of Luordo v. Italy (Application no. 32190/96), 17/10/2003:
39. Case of Staroszczyk v. Poland (Application no. 59519/00), 09/07/2007:
40. Case of Stanev v. Bulgaria (Application no. 36760/06), 17/12/2012:
41. Case of Khalfaoui v. France (Application no. 34791/97), 14/03/2000:
42. Case of Marini v. Albania (Application no. 3738/02), 18/12/2007:
43. Vaskrsić v. Slovenia (Application no. 31371/12), 25/04/2017:
44. Սահմանադրական դատարանի 03.02.2009 թ. թիվ ՍԴՈ-787 որոշումը:
45. Սահմանադրական դատարանի 27.12.2016թ. թիվ ՍԴՈ-1334 որոշում:
46. Սահմանադրական դատարանի 23.2016թ. թիվ ՍԴՈ-1289 որոշումը:
47. Սահմանադրական դատարանի 18.1.2016թ. թիվ ՍԴՈ-1315 որոշումը:
48. Սահմանադրական դատարանի 18.06.2019թ. թիվ ՍԴՈ-1464 որոշումը:
49. Սահմանադրական դատարանի 03.03.2015թ. թիվ ՍԴՈ-1192 որոշումը:
50. Սահմանադրական դատարանի 12.07.2016թ. թիվ 1293 որոշումը:
51. Սահմանադրական դատարանի 18.06.2019թ. թիվ ՍԴՈ-1464 որոշումը:
52. Վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-1615 (Ա) քաղաքացիական գործով 12.12.2007թ. որոշումը:
53. Վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-248 (ՎԴ) քաղաքացիական գործով 10.09.2010թ. որոշումը:
54. Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԳԴ1/0144/02/10 քաղաքացիական գործով 23.03.2012թ. որոշումը:
55. Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԼԴ4/0201/02/10 քաղաքացիական գործով 18.07.2014թ. որոշումը:
56. Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵՄԴ/0563/02/12 քաղաքացիական գործով 30.04.2015թ. որոշումը:
57. Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԳԴ4/0240/02/13 քաղաքացիական գործով 22.07.2016թ. որոշումը:
58. Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԱՐԱԴ/1035/02/08 քաղաքացիական գործով 27.12.2010թ. որոշումը:

Сергей Мегрян

Главный принудительный исполнитель РА.
Доцент кафедры гражданской процедуры юридического факультета ЕГУ,
кандидат юридических наук

Тигран Маркосян

Член государственной комиссии РА по защите экономической конкуренции.
Лектор-координатор консультационной
службы студентов юридического факультета ЕГУ,
кандидат юридических наук

Элина Гегамян

Ассистент главного принудительного исполнителя РА

РЕЗЮМЕ

Правовой характер института “принудительного” встречного иска и его онтологические основы в гражданском процессе

Институт “принудительного” встречного иска является одним из новаций нового гражданско-процессуального законодательства РА. Основы для установления и сущность обсужденного института анализируются в этой научной работе, в контексте отечественных и зарубежных теоретических источников, законодательства Республики Армения и других стран, правовых позиций ЕСПЧ, Конституционного суда, Кассационного суда, практики судов США. Авторы в результате делают вывод о том, что предъявление встречного иска, исключающего удовлетворение первоначального иска, не является обязанностью для ответчика, а правом для него, осуществление которого законодателем, с целью осуществления принципов правовой определенности, *res judicata*, процедурной экономии, концентрации и недопустимости злоупотребления процессуальными правами и для обеспечения права сторон на эффективную судебную защиту, разрешается, как правило, исключительно путем подачи встречного иска.

Ключевые слова: “принудительный” встречный иск, *compulsory counterclaim*, *эстоппель*, правовая определенность, *res judicata*, процедурная экономия, концентрация.

Sergey Meghryan

Chief Compulsory Enforcement Officer of the Republic of Armenia.
Associate Professor of the Chair of Civil Procedure, Yerevan State University, Faculty of Law,
Candidate of Legal Sciences

Tigran Markosyan

Member of the State Commission for the Protection of Economic Competition of RA.
Lecturer-Coordinator, Student Law Counselor Center, Yerevan State University,
Candidate of Legal Sciences

Elina Geghamyan

Assistant of the Chief Compulsory Enforcement Officer of the Republic of Armenia

SUMMARY

The legal nature of the “compulsory” counterclaim institute and its ontological foundations in civil procedure

The “compulsory” counterclaim institute is one of the novelties of the new civil procedural legislation of the RA. The grounds for the establishment and the nature of the discussed institute are analyzed in this scientific paper in the context of domestic and foreign theoretical sources, procedural laws of the Republic of Armenia and other states, legal positions of the ECHR, the Constitutional court, the Cassation court and the practice of the US courts. In the result, authors conclude that the pleading of counterclaim, which completely or partially excludes the initial claim’s satisfaction, is not the defendants’ obligation but a right, the exercise of which, according to the legislator, as a general rule, can be implemented exclusively by filing a counterclaim for the exercise of the principles of legal certainty, *res judicata*, judicial economy, the inadmissibility of abuse of procedural rights and concentration and to guarantee the right of the parties to effective judicial protection.

Key words: “compulsory” counterclaim, *estoppel*, legal certainty, *res judicata*, judicial economy, concentration.

Բնագիրը ներկայացվել է 27.04.2020թ.

Ընդունվել է տպագրության 29.04.2020թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսել է)
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
վաստակավոր իրավաբան Ա. Գևորգյանը

ԱՐԹՈՒՐ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԿՈՈՊԵՐԱՏԻՎՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հոգվածը նվիրված է կոոպերատիվների գործունեության սկզբունքներին. նկարագրված է սկզբունքների իրավական բնույթը:

Աշխատանքում ներկայացված են Եվրոպական միությունում գործող կոոպերատիվ սկզբունքները և ԱՄՆ-ում դրանց առկա կարգավորումները: Ուսումնասիրվում են նաև սկզբունքների տեսակները և դրանցից յուրաքանչյուրի առանձնահատկությունները: Հաշվի առնելով սկզբունքների օրենսդրական ամրագրման կարևորությունը՝ առաջարկվում է օրենսդրորեն Կոոպերատիվների միջազգային դաշինքի կողմից ընդունված սկզբունքների և դրանց տեսակների հասկացությունը սահմանել՝ որպես ներպետական իրավունքի աղբյուր:

Հիմնադրադր-կոոպերատիվ, կոոպերատիվների գործունեության սկզբունքներ, Կոոպերատիվների միջազգային դաշինք, բաց և ինքնակամ անդամություն, կոոպերատիվ արժեքներ:

Կոոպերատիվների գործունեությունը հիմնված է այնպիսի արժեքների վրա, ինչպիսիք են՝ անդամների կողմից միմյանց աջակցությունը, ժողովրդավարությունը, հավասարությունը, անաչառությունը, սոցիալական պատասխանատվությունը, միասնությունը: Հենց այդ արժեքների հիման վրա էլ ձևավորվել են կոոպերատիվների գործունեության սկզբունքները:

Կոոպերատիվների սկզբունքները (այսուհետ նաև՝ Սկզբունքներ) ուղեցույց են, որոնց միջոցով ապահովվում է կոոպերատիվ արժեքների գործնական կիրարկումը²: Սկզբունքները լավագույն արտացոլումն են՝ կոոպերատիվներին անդամության, դրանց կառավարման, համագործակցության, անդամների միջև եկամուտների բաշխման բնույթի³:

Կոոպերատիվ սկզբունքները առաջացել են շատ վաղ ժամանակներից, երբ ստեղծվել են առաջին Ռոչդեյլների կոոպերատիվները: 1860 թվականին սահմանվեցին առաջին սկզբունքները⁴: Չնայած սկզբունքները մեծ զարգացում են ապրել, այնուամենայնիվ, նրանք չեն կորցրել իրենց բնորոշ սկզբնական և հիմնական հատկությունները:

Սկզբունքներն անցել են զարգացման և կատարելագործման երկարատև ժամանակահատված: Տարբեր երկրներում ընդունվել են տարբեր տեսակի կոոպերատիվների գործունեության սկզբունքներ: Այսպես՝ Մեծ Բրիտանիայում՝ սպառողական, Ֆրանսիայում՝ արտադրական, Գերմանիայում՝ վարկային-խնայողական կոոպերատիվների սկզբունքներ և այլն: Կոոպերատիվների զարգացումը և տարածումը ստիպեց մշակել և ընդունել նոր սկզբունքներ: Կոոպերատիվների միջազգային դաշինքի ստեղծումից հետո այդ սկզբունքները վե-

րանայվեցին: Դաշինքը սկզբունքները նախ ընդունեց 1937 թվականին, ապա՝ 1966-ին, իսկ սկզբունքների վերջնական տարբերակը ընդունվեց 1995 թվականին, որը գործում է մինչ օրս: Ի սկզբանե գործել են 8 սկզբունքներ, որոնք 1995թ-ին Կոոպերատիվների միջազգային դաշինքի կողմից խմբագրվելուց և ընդունվելուց հետո դարձան յոթը⁵:

Սկզբունքների ընդունումը նպատակ ուներ սահմանել կոոպերատիվների միասնական բնույթն ու հասկացությունը: Ներկայումս Եվրոպական միությունում՝ ուսումնասիրություններ են կատարվում Սկզբունքները կատարելագործելու և ԵՄ-ում կոոպերատիվների նոր սկզբունքներ ընդունելու համար⁶: Աշխատանքի միջազգային դաշինքի կողմից ինկորպորացիայի ենթարկվելուց հետո Կոոպերատիվների միջազգային դաշինքի կողմից ընդունված կոոպերատիվ սկզբունքները դարձան նաև կոոպերատիվ իրավունքի պաշտոնական աղբյուր: Այսօր էլ կան երկրներ, որոնք իրենց ազգային օրենսդրությամբ ամրագրում են կոոպերատիվների սկզբունքները:

Կոոպերատիվ սկզբունքների բազում բնորոշումներից առավել հաջողված ենք համարում հետևյալը.

«Սկզբունքները՝ կոոպերատիվի անդամի, նրա մարմինների գործունեության օրինակելի ձևերն են: Սկզբունքները՝ կոոպերատիվների անդամության, դրանց կառավարման, համագործակցության, անդամների միջև եկամուտների բաշխման կարգի ելակետային դրույթներն են:»:

Ինչպես ցույց է տալիս զարգացած երկրների փորձը՝ կոոպերատիվ սկզբունքների ամրագրումը ունի նաև կարևոր գործնական նշանակություն,

մասնավորապես.

1. Սկզբունքները հաշվի են առնում կոոպերատիվների մասին օրենսդրության, ինչպես նաև՝ կոոպերատիվների կանոնադրությունը մշակելիս, քանի որ կոոպերատիվ սկզբունքներից անգամ մեկի խախտումը կարող է հանգեցնել ամբողջ կոոպերատիվ համակարգի փլուզման:

2. Կոոպերատիվները իրենց գործունեությունը իրականացնում են կոոպերատիվ սկզբունքներին համապատասխան, որոնք կոոպերատիվների համար համարվում են «համաշխարհային ստանդարտներ»:

3. Սկզբունքների շնորհիվ է, որ կոոպերատիվները ձեռք են բերում յուրօրինակ կազմակերպարական կառուցվածք⁸:

Կոոպերատիվների միջազգային դաշինքի կողմից ընդունված և բազմաթիվ երկրների իմպլիմենտացված սկզբունքները հետևյալներն են.

1. **Բաց և կամավոր անդամակցություն.** Կոոպերատիվները կամավոր միավորումներ են, բաց են բոլորի համար, ովքեր ցանկանում են անդամակցել նրանց: Ինչպես կոոպերատիվին անդամագրվելը, այնպես էլ անդամությունը դադարեցնելը կամավոր է և ազատ: Կոոպերատիվի անդամ կարող է դառնալ ցանկացած անձ, ով՝ կոոպերատիվին անդամակցելով, ցանկանում է ունենալ իրավունքներ և պատասխանատվություն կրել: Անձին կոոպերատիվ անդամագրելիս՝ արգելվում է խտրականությունը՝ սեռային, սոցիալական, ռասայական, կրոնական և քաղաքական նկատառումներով: Կոոպերատիվը համարվում է կենսունակ միայն այն պարագայում, երբ ստանում է իր անդամների աջակցությունը, և վերջիններս շահագրգռված են նոր անդամներ ներգրավելու գործում: Հենց անդամների ակտիվությունն է կանխորոշում կոոպերատիվի հաջողությունը⁹: Սակայն, բաց և ինքնակամ անդամությունը չի ենթադրում, որ կոոպերատիվը կարող է ներգրավել անսահմանափակ թվով անդամների. յուրաքանչյուր կոոպերատիվ, իր ստեղծման պահից, պետք է գիտակցի իր հնարավոր պոտենցիալը¹⁰:

2. **Կոոպերատիվների կառավարումը ժողովրդավարական հիմունքներով.** Կոոպերատիվները ժողովրդավարական կազմակերպություններ են, որոնք ղեկավարվում են իրենց անդամների կողմից: Կոոպերատիվի յուրաքանչյուր անդամ ակտիվորեն մասնակցում է կոոպերատիվի կառավարմանը և որոշումների կայացմանը: Կոոպերատիվի յուրաքանչյուր անդամ պատասխանատու է բոլոր անդամների առաջ: Կոոպերատիվներում գործում է «մեկ անդամ՝ մեկ ձայն» սկզբունքը, կառավարման

մարմինները պատասխանատու են բոլոր անդամների առաջ: Իհարկե, բիզնես գործունեությամբ զբաղվող կազմակերպությունում գրեթե անհնար է բոլոր անդամների համատեղ ղեկավարումը, սակայն կոոպերատիվի կառավարման մոդելի յուրահատկությունը կայանում է նրանում, որ յուրաքանչյուր անդամ պետք է իր մասնակցությունը ունենա բիզնեսի կառավարողների և կոոպերատիվի անունից հանդես գալու իրավասությամբ օժտված անձանց ընտրության գործում¹¹: Այդ պատճառով էլ կոոպերատիվի անդամների իրավունքները հավասար են կառավարման մարմին ընտրելու, կոոպերատիվի գործունեության նպատակները սահմանելու և փոխելու, կառավարման մարմինների գործունեությունը վերահսկելու գործում: Այս սկզբունքը իր լավագույն արտացոլումն է ունեցել կոոպերատիվի անդամների ընդհանուր ժողովում, որտեղ յուրաքանչյուր անդամ, անկախ իր մասնակցության չափից և ձևից, ունեցավ մեկ ձայնի իրավունք:

3. **Անդամների տնտեսական մասնակցություն.** Անդամները կատարում են վճարումներ կոոպերատիվին անդամակցելու, կոոպերատիվների գործունեության, ինչպես նաև տնտեսական հիմք ապահովելու համար՝ փայլավճար (ընդգծումը մերն է): Կոոպերատիվի եկամուտը բաշխվում է անդամների միջև՝ ըստ աշխատանքային մասնակցության: Անդամների ստացած շահույթի մի մասը մնում է կոոպերատիվի ներսում, որը հիմնականում ուղղվում է անբաժանելի ֆոնդերի ավելացմանը:

4. **Ինքնակառավարում և անկախություն.** Կոոպերատիվները ինքնավար կազմակերպություններ են, որոնք կառավարվում են իրենց անդամների կողմից: Եթե կոոպերատիվները համագործակցում են այլ կազմակերպությունների հետ, այդ թվում՝ պետության, կամ ներգրավում են ֆինանսական միջոցներ արտաքին աղբյուրներից, ապա դա անում են՝ առանց իրենց անկախությունը խաթարելու¹²: Այդ իսկ պատճառով էլ Կոոպերատիվների միջազգային դաշինքը նշել է, որ կոոպերատիվի կայացման գործում 4-րդ՝ ինքնակառավարման և անկախության սկզբունքի պահպանումը թերևս ամենակարևորն է¹³:

5. **Կրթության, վերապատրաստման և տեղեկատվության ապահովում.** Կոոպերատիվները ապահովում են իրենց անդամների կրթությունը և վերապատրաստումը, կոոպերատիվի գործունեության մասին տեղեկատվությունը պետք է հասանելի լինի իր անդամներին: Տեղեկատվության ապահովումը իրենից ենթադրում է նաև կոոպերատիվի առավելությունների և դրական կողմերի ներկայացում հասարակությանը, հատկապես՝ երիտասարդ-

ներին: Կրթության ապահովումը իրենից ենթադրում է նաև կոոպերատիվի նոր անդամների ուսուցումը, վերջիններիս իրավունքները և պարտականությունները պատշաճ ներկայացնելը, ինչպես նաև թիմային մտածելակերպի սերմանումը կոոպերատիվների անդամների մեջ: Կոոպերատիվի կառավարման մարմիններում ներգրավված անդամները պետք է իրազեկված լինեն այլ անդամների առջև ունեցած իրենց պարտավորությունների մասին: Հարկ է նկատել նաև, որ տեղեկատվության բացահայտումը և թափանցիկությունը նախատեսված է Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության կողմից ընդունված կորպորատիվ կառավարման սկզբունքների ցանկում¹⁴: Ընդ որում, տեղեկատվությունը պետք է ներառի ինչպես ֆինանսական, այնպես էլ ընկերության նպատակների, մասնակիցների իրավունքների և այլնի մասին:

6. Կոոպերատիվների համագործակցություն. Իր անդամների կարիքները լավագույնս բավարարելու և կոոպերացիայի զարգացմանը նպաստելու համար՝ կոոպերատիվները պարտավոր են համագործակցել միմյանց հետ շրջանային, տարածաշրջանային, ազգային և միջազգային մակարդակներում: Կոոպերատիվները հաճախ միավորվում են՝ ստեղծելով միություններ, որոնք գրականության մեջ անվանվում են կոոպերատիվների կոոպերատիվներ, կամ՝ երկրորդ մակարդակի կոոպերատիվներ: Այսինքն՝ կոոպերատիվ, որին անդամակցում են ֆիզիկական անձինք և առնվազն մեկ իրավաբանական անձ՝ կոոպերատիվ: Իսկ կոոպերատիվի համագործակցության երրորդ մակարդակն իրենից ենթադրում է առնվազն մեկ երկրորդ մակարդակի կոոպերատիվի ներգրավում: Կոոպերատիվների համագործակցությունը թույլ է տալիս առավել արդյունավետ ներկայացնելու անդամների շահերը համայնքային և պետական մակարդակում՝ միևնույն ժամանակ կոոպերացիան դարձնելով ավելի ուժեղ:

7. Հոգատարությունը համայնքի հանդեպ. Իր անդամների կարիքները բավարարելուց զատ կոոպերատիվները քայլեր են ձեռնարկում համայնքում տնտեսության զարգացման, աշխատատեղերի ստեղծման համար, ինչն էլ ավելի է ընդգծում դրանց սոցիալական բնույթը: Կոոպերատիվների անդամները իրենք են որոշում՝ ինչպես և ինչ չափով կոոպերատիվի միջոցները ուղղել համայնքային խնդիրների կարգավորմանը: Յոթերորդ սկզբունքը՝ որպես սկզբունք իրավական ամրագրում ստանալուց բացի, իր անուղղակի արտացոլումն է գտել նաև մի շարք երկրների օրենսդրություններում:

Այսպես՝ Գերմանիայի օրենքը սահմանում է, որ կոոպերատիվի լուծարումից հետո նրա միջոցները ուղղվում են նրա պարտավորությունները կատարելուն, իսկ մնացած միջոցները՝ այն համայնքի զարգացմանը, որտեղ գործունեություն է իրականացնում տվյալ կոոպերատիվը¹⁵: «Գյուղատնտեսական կոոպերատիվների մասին» ՀՀ օրենքը ևս նախատեսում է այդպիսի կարգավորում, մասնավորապես, Օրենքի 26-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ կոոպերատիվի լուծարման դեպքում պարտատերերի պահանջները բավարարելուց հետո անբաժանելի ֆոնդի միջոցները ուղղվում են համայնքի զարգացմանը:

Ամփոփելով վերը նշված յոթ սկզբունքների նկարագիրը՝ հարկ է նկատել, որ մասնագիտական գրականության մեջ կարծիք կա, թե կոոպերատիվների գործունեության սկզբունքները լիովին պահպանելը, հատկապես սկզբնական շրջանում, գրեթե անհնար է: Սակայն, սկզբունքների պահպանումը պետք է ուղենիշ լինի յուրաքանչյուր կոոպերատիվի համար, որպես իր նպատակին հասնելու ճանապարհ, և հենց սկզբունքների ամբողջությունն ու նրանց պահպանումն է թույլ տալիս ընդգծել կոոպերատիվների տարբերությունը այլ իրավաբանական անձանցից¹⁶:

Կոոպերատիվ սկզբունքների ամերիկյան մոդելը մի փոքր տարբերվում է Կոոպերատիվների միջազգային դաշինքի կողմից ընդունված սկզբունքներից: Ամերիկյան սկզբունքները հետևյալն են.

1. Օգտագործող-սեփականատեր սկզբունք. Կոոպերատիվները ղեկավարվում են օգտագործողների կողմից:

2. Օգտագործող-ղեկավարող սկզբունք. Կոոպերատիվները ղեկավարվում են այն անձանց կողմից, ովքեր օգտագործում են այն:

3. Օգտագործող-շահառու սկզբունքը. Կոոպերատիվների ստացված շահույթը բաշխվում է օգտագործողների (անդամների) միջև՝ ըստ մասնակցության չափի¹⁷:

Միացյալ Նահանգներում առանձնացված են նաև սկզբունքներ, որոնք կապված են կոոպերատիվների գործարարական (բիզնես) գործունեության հետ: Այդ սկզբունքները հետևյալն են.

Ինքնարժեքային գին. Գյուղատնտեսական կոոպերատիվն իր անդամներին գյուղատնտեսական ապրանքներ է մատակարարում ինքնարժեքով, գումարած «մարժա» (վերադր) սկզբունքով, որը ծածկում է կոոպերատիվի գործառնական ծախսերը և ապահովում է ավելցուկ: Ավելցուկը օգտագործվում է անդամներին պարգևավճարներ տալու և որոշ չնախատեսված ծախսերի համար:

Ավելցուկի միայն մի մասը կարող է դիտվել որպես շահույթ: Շահույթը, որպես կանոն, պահվում է պահուստային ֆոնդերում կոոպերատիվի ապագա ծրագրերի իրականացման համար, ինչը շատ կարևոր է, քանի որ զարգացող երկրներում ստեղծվող կոոպերատիվները հաճախ դժվարանում են ֆինանսական ռեսուրսներ հայթայթելու հարցում:

Համամասնության սկզբունք. Այս սկզբունքը գործում է նոր սերնդի այն կոոպերատիվներում, որտեղ «մեկ անդամ՝ մեկ ձայն» սկզբունքը փոխարինվել է որոշակի ներդրումների ավելացման հետ, համամասնորեն ձայները ավելացնելու դրույթով, ինչը դրսևորվում է թե՛ կառավարչական որոշումների ընդունման, թե՛ օգուտների բաշխման հարցում: «Մեկ անդամ՝ մեկ ձայն» սկզբունքը կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ առանձին ֆերմերների և ներդրողների կողմից կոոպերատիվին անդամագրվելու համար, քանի որ նրանց նյութական մասնակցությունն ավելի շատ է, հետևաբար, ավելի շատ է նաև ռիսկը: Կարծում ենք, որ նման մոտեցման օրենսդրական ամրագրումը մեր իրավական համակարգում կնպաստի գյուղատնտեսական կոոպերատիվներում ներդրումների ներգրավմանը: Սակայն, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է օրենքով սահմանել նաև առավելագույն ձայների քանակ (օրինակ՝ ընդհանուր ձայների մինչև 25 տոկոսը՝ կախված ֆինանսական մասնակցությունից), որպեսզի չխաթարվի կոոպերատիվների էությունը, ինչպես նաև չոտնահարվեն կոոպերատիվի մյուս անդամների իրավունքները: Այսպիսի անդամները պետք է ունենան փոխկապակցված անձի կարգավիճակ:

Ինքնաֆինանսավորման սկզբունք. Կոոպերատիվները, որպես կանոն, իրենք են ծածկում իրենց վնասները և ֆինանսավորում զարգացման ծախսերը¹⁸:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, որ մեր օրենսդրությամբ ևս անհրաժեշտ է ամրագրել Կոոպերատիվ միջազգային դաշինքի կողմից ընդունված կոոպերատիվ 7 սկզբունքները, ինչը կունենա կարևոր գիտագործնական նշանակություն, մասնավորապես՝ սկզբունքների իրավական ամրագրումը: Այն կարևոր նշանակություն կունենա որպես իրավունքի աղբյուր և կոոպերատիվներին վերաբերող իրավական ակտերը մշակելիս սկզբունքները կընդունվեն որպես ելակետ իրավական նորմերի մշակման գործում: Սկզբունքների իրավական ամրագրումը կընդգծի կոոպերատիվների յուրօրինակությունը այլ իրավաբանական անձանց շրջանակում: Սկզբունքների ամրագրման գործնական նշանակությունը կկայանա նրանում, որ կոոպերատիվները ստիպված կլինեն իրենց գործունեության

ընթացքում առաջնորդվել Սկզբունքներով, ինչն էլ կնպաստի կոոպերացիայի զարգացմանը՝ վերջինիս միջազգային չափանիշներին և ոգուն համահունչ: Սկզբունքների գործնական նշանակությունը կայանում է նաև նրանում, որ դրանք կոչված են աջակցելու կոոպերատիվների կառավարմանը իրավական կարգավորման ինստիտուցիոնալ շրջանակների գնահատման և կատարելագործման հարցում քաղաքականություն մշակող պատասխանատու անձանց՝ նպատակ ունենալով ապահովել տնտեսական արդյունավետություն, կայուն աճ և ֆինանսական կայունություն: Սկզբունքները կոչված են ապահովելու՝ «գսպումների և հակակշիռների» համակարգի արդյունավետ կիրարկումը:

Վերոգրյալը հաշվի առնելով՝ առաջարկվում է. «Գյուղատնտեսական կոոպերատիվների մասին» ՀՀ օրենքը լրացնել հետևյալ բովանդակությամբ՝ 4.1-րդ հոդվածով.

«1. Սկզբունքը կոոպերատիվի անդամի, նրա մարմինների գործունեության օրինակելի ձևն է: Սկզբունքները կոոպերատիվների անդամության, դրանց կառավարման, համագործակցության, անդամների միջև եկամուտների բաշխման կարգի ելակետային դրույթներն են:

2. Կոոպերատիվի գործունեության սկզբունքներն են.

1. բաց և կամավոր անդամությունը,
2. կոոպերատիվների կառավարումը ժողովրդավարական հիմունքներով,
3. անդամների տնտեսական մասնակցությունը,
4. ինքնակառավարումը և անկախությունը,
5. կրթության, վերապատրաստման և տեղեկատվության ապահովումը,
6. կոոպերատիվների համագործակցությունը միմյանց միջև,
7. հոգատարությունը համայնքի հանդեպ:»:

- ¹ Տե՛ս, The U.S. Department of Agriculture (USDA) Research Report 231, Comparing Cooperative Principles of the U.S. Department of Agriculture and the International Cooperative Alliance, June 2014, էջ 4:
- ² Տե՛ս, Guy Tchami “Handbook on Cooperatives for use by Workers’ Organizations” © International Labour Organization 2007.
- ³ Տե՛ս, Макаренко А. П. «Теория и история кооперативного движения»: Учебное пособие. М.1999, С. 85.
- ⁴ Տե՛ս, The U.S. Department of Agriculture (USDA) Research Report 231, Comparing Cooperative Principles of the U.S. Department of Agriculture and the International Cooperative Alliance, June 2014, էջ 1:
- ⁵ Տե՛ս, International Co-operative Alliance: Statement on the Co-operative Identity (1995).
- ⁶ Տե՛ս, SGECOL.Study Group On European Cooperative Law-Draft principles of European cooperative law.PECOL-May 2015, էջ 4:
- ⁷ Տե՛ս, Макаренко А. П. «Теория и история кооперативного движения»: Учебное пособие. М.1999, С. 85.
- ⁸ Տե՛ս, Вахитов К. И. «История потребительской кооперации России», М. 2008, С. 32:
- ⁹ Տե՛ս, Hans-H. Münkner and Rolf Trodin: Organised Self-help to solve Housing Problems (Marburg, 1999).
- ¹⁰ Տե՛ս, Guy Tchami “Handbook on Cooperatives for use by Workers’ Organizations” © International Labour Organization 2007, էջ 15:
- ¹¹ Տե՛ս, նույն տեղում:
- ¹² Տե՛ս, նույն տեղում:
- ¹³ Տե՛ս, նույն տեղում էջ 18:
- ¹⁴ G20/SՀԶԿ «Կորպորատիվ կառավարման սկզբունքներ» Եր.: Կորպորատիվ Կառավարման Կենտրոն, 2016թ., էջ 45:
- ¹⁵ Տե՛ս, Germany Cooperative societies act 1973, with regulations for the registration of cooperative societies, passed on 1 May 1889, հոդված 155-րդ:
- ¹⁶ Տե՛ս, Guy Tchami “Handbook on Cooperatives for use by Workers’ Organizations”. International Labour Organization 2007, էջ 19:
- ¹⁷ Տե՛ս, Rural Cooperative business service, agricultural cooperative in the 21st century, (Cooperative Information Report No. 60, 2002):
- ¹⁸ Տե՛ս, նույն տեղում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):
2. ՀՀ օրենքը «Գյուղատնտեսական կոոպերատիվների մասին» ՀՀՊՏ 2015.12.30/91(1180):
3. G20/SՀԶԿ «Կորպորատիվ կառավարման սկզբունքներ» Երևան, Կորպորատիվ Կառավարման Կենտրոն, 2016թ.:
4. Макаренко А. П. “Теория и история кооперативного движения”: Учебное пособие. М.1999.
5. Вахитов К. И. “История потребительской кооперации России”, М. 2008:
6. The U.S. Department of Agriculture (USDA) Research Report 231, Comparing Cooperative Principles of the U.S. Department of Agriculture and the International Cooperative Alliance, June 2014:
7. Guy Tchami “Handbook on Cooperatives for use by Workers’ Organizations” . International Labour Organization 2007:
8. International Co-operative Alliance: Statement on the Co-operative Identity (1995).
9. SGECOL.Study Group On European Cooperative Law-Draft principles of European cooperative law.PECOL-May 2015:
10. Hans-H. Münkner and Rolf Trodin: Organised Self-help to solve Housing Problems (Marburg, 1999).
11. Germany Cooperative societies act 1973, with regulations for the registration of cooperative societies, passed on 1 May 1889:
12. Rural Cooperative business service, agricultural cooperative in the 21st century, (Cooperative Information Report No. 60, 2002):

Արտուր Վարդանյան

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Принципы кооперативной деятельности

В статье анализируется правовая сущность принципов кооперативной деятельности.

В статье были указаны виды кооперативных принципов в разных развитых странах Европейского союза, а также в США, рассматривается правовая природа каждого из принципов. Учитывая важность принципов нами был предложен внести законодательные изменения, и юридически закрепить принципы, принятые международным кооперативным альянсом, как источник кооперативного права.

Ключевые слова- Кооператив, принципы кооперативной деятельности, Международный кооперативный альянс, открытое и добровольное членство, кооперативные ценности.

Artur Vardanyan

PhD student of YSU, Chair of Civil Law

SUMMARY

Principles of cooperative activities

The article analyzes the legal essence of the cooperative activity principles. In the article are mentioned the types of principles of cooperative activities in different developed countries of European Union and also in the United States. The legal essence of each principle is described. Realizing the importance of the principles we have suggested to make legislative changes, and fix the principles adopted by International Cooperative Alliance as a source of a cooperative law.

Key words- Cooperative, principles of cooperative activities, International Cooperative Alliance, open and voluntary membership, cooperative values.

Բնագիրը ներկայացվել է 07.04.2020թ.

Ընդունվել է տպագրության 28.04.2020թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսել է)

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Վ. Ավետիսյանը

ԼԻԼԻԹ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական
դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ

ՏՆՕՐԻՆԶԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԿՁԲՈՒՆՔԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հոդվածը նվիրված է տնօրինչականության սկզբունքի դրսևորման առանձնահատկությունների բացահայտմանը վարչական դատավարությունում: Ըստ այդմ, վերլուծության են ենթարկվում վարչական դատավարությունում «ex officio» սկզբունքի իրացման պայմաններում տնօրինչականության սկզբունքի դրսևորումները, սահմանափակումները և դատարանի կողմից ձեռնարկվող գործողությունները:

Հիմնաբառեր՝ սկզբունքներ, «ex officio» սկզբունք, տնօրինչականություն, վարչական դատավարություն, տնօրինչականության սկզբունք:

Վարչական դատավարության սկզբունքները վարչական դատավարության իրավունքի նորմերում ամրագրված դրույթներն են, որոնք ընկած են հանրային իրավահարաբերություններից բխող վեճերով արդարադատության իրականացման հիմքում և արտահայտում են վարչական դատավարության առանձնահատկությունները¹:

Տեսաբանների կարծիքով վարչական դատավարության սկզբունքների օրենսդրական ամրագրումն ունի հիմնարար նշանակություն, քանի որ միայն այդ կերպ է հնարավոր դառնում վարչական դատավարության նպատակների և խնդիրների իրականացումը²:

Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ ՎԴՕ) 5-9-րդ հոդվածներով սահմանված են վարչական դատավարության սկզբունքները: Դրանք են՝ գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե պարզելը, վարչական դատավարության իրականացումը կողմերի իրավահավասարության հիման վրա, գործերի քննության բանավորությունը, դատական վարույթի հրապարակայնությունը, վարչական դատավարությունը պետական լեզվով իրականացնելը:

Թվարկված սկզբունքների շարքում «ex officio» սկզբունքը, հանդիսանալով վարչական դատավարության առանձնահատկություններն ընդգծող սկզբունք, պայմանավորում է նաև վարչական դատավարությունում այլ սկզբունքների դրսևորման առանձնահատկությունները³:

Դատավարագետները, ուսումնասիրելով այս սկզբունքի հարաբերակցությունը վարչական դատավարության այլ սկզբունքների հետ, առանձնացնում են իրավական այն հարցադրումը, թե արդյո՞ք «ex officio» սկզբունքի ամրագրումը և ըստ այդմ դատարանին ակտիվ լիազորություններով օժտելը չի խոչընդոտում վարչական դատավարությունում մր-

ցակցության, կողմերի իրավահավասարության և տնօրինչականության սկզբունքների իրացմանը⁴:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է բացահայտել «ex officio» սկզբունքի իրացման պայմաններում տնօրինչականության սկզբունքի դրսևորման առանձնահատկությունները վարչական դատավարությունում:

Դիսպոզիտիվության (տնօրինչականության) սկզբունքի համաձայն՝ գործի ելքով շահագրգռված անձինք ունեն հնարավորություն ազդելու գործի քննության վրա՝ վեճի առարկան ազատ տնօրինելու, ինչպես նաև օրենքով իրենց տրված դատավարական իրավունքները դատավարության բոլոր փուլերում իրացնելու միջոցով⁵:

Վճռաբեկ դատարանն, անդրադառնալով այս սկզբունքի էությանը, նշել է, որ Սահմանադրությամբ և եվրոպական կոնվենցիայով երաշխավորված դատական պաշտպանության իրավունքի իրացման հիմնական սկզբունքներից է տնօրինչականության (դիսպոզիտիվության) սկզբունքը, որն անձի՝ Սահմանադրությամբ և օրենքով նրան տրված հնարավորությունն է սեփական հայեցողությամբ տնօրինելու իր նյութական և դատավարական իրավունքները և դրանց պաշտպանության եղանակները: Տնօրինչականության (դիսպոզիտիվության) սկզբունքն անձանց հնարավորություն է տալիս ինքնուրույն որոշել՝ դիմել, թե չդիմել դատարան իրենց իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի պաշտպանության համար, այսինքն՝ իրականացնել, թե չիրականացնել իրենց դատական պաշտպանության հիմնական իրավունքը: Անձինք իրենց դատական պաշտպանության հիմնական իրավունքն իրացնելիս, ինչպես նաև դատարաններն արդարադատություն իրականացնելիս պետք է առաջնորդվեն վերը նշված սկզբունքով⁶:

Հարկ է նշել, որ վարչական դատավարությունում այս սկզբունքի դրսևորման առումով առկա են

տարբեր մոտեցումներ: Այսպես, որոշ գիտնականներ գտել են, որ վարչական դատավարությունում «ex officio» սկզբունքի առկայությունը խոչընդոտում է տնօրինչականության սկզբունքի դրսևորմանը, քանի որ անձը, ով դիմել է դատական պաշտպանության համար այլևս չի կարող ուղղորդել դատական քննությունը:

Այդուհանդերձ, գիտնականների գերակշիռ մասը գտել է, որ «ex officio» սկզբունքը չի հակասում տնօրինչականության սկզբունքին, այլ դրա առկայության պայմաններում այն ունի որոշակի առանձնահատկություններ՝ պայմանավորված դատական քննության առարկայով: Ավելին, հանրային իրավահարաբերությունների բնույթով պայմանավորված՝ տնօրինչականության սկզբունքի իրացումը կրում է որոշակի արդարացված սահմանափակումներ⁸:

Այսպես, օրինակ, Ա. Ֆեդինայի կարծիքով վարչական դատավարությունում տնօրինչականության սկզբունքի առանձնահատկությունը ենթադրում է վարչական դատարանի կողմից գործին մասնակցող անձանց որոշակի գործողությունների նկատմամբ վերահսկողություն, այդ թվում՝ նրանց նյութական իրավունքների և դատական պաշտպանության մեխանիզմների տնօրինման նկատմամբ:

Հատկանշական է, որ, թեև ՌԴ վարչական դատավարության օրենսգրքով ևս տնօրինչականության սկզբունքը նախատեսված չէ վարչական դատավարության սկզբունքների շարքում, ՌԴ Սահմանադրական դատարանի կողմից արտահայտված դիրքորոշման համաձայն՝ դիսպոզիտիվության սկզբունքը հանրային իրավահարաբերություններից բխող վեճերի քննության ընթացքում կարող է սահմանափակվել հանրային իրավահարաբերությունների առանձնահատկություններից ելնելով միայն այն դեպքերում, երբ վիճելի հանրային իրավահարաբերության բնույթը չի ենթադրում սուբյեկտիվ նյութական իրավունքների ազատ տնօրինում¹⁰:

Գտնում ենք, որ «ex officio» սկզբունքը վարչական դատավարությունում չի կարող բացառել դատական պաշտպանության իրավունքի իրացման կարևորագույն սկզբունքը՝ տնօրինչականության սկզբունքը: Այլ հարց է, որ այս սկզբունքը ձեռք է բերում որոշակի առանձնահատկություններ և որոշ դեպքերում նաև ենթարկվում սահմանափակումների:

Այսպես, թեև ՎԴՕ-ն տնօրինչականության սկզբունքը չի նախատեսել որպես վարչական դատավարության առանձին սկզբունք, այնուամենայնիվ, այն արտացոլված է ՎԴՕ-ի տարբեր դրույթներում: Մասնավորապես՝ հայցվորը կարող է իր կողմից ընտրված վարչական հայցի տեսակով դիմել դատարան, փոփոխել հայցի հիմքը և/կամ առարկան, մի քանի պահանջներ միացնել իրար, հրա-

ժարվել հայցից, պատասխանողը՝ ներկայացնել հակընդդեմ հայց, նրանք կարող են կնքել հաշտության համաձայնություն և այլն:

Միաժամանակ, հարկ է նկատի ունենալ, որ թվարկված գործողությունները կրում են նաև որոշ սահմանափակումներ: Այսպես, օրինակ.

- հակընդդեմ հայց չի կարող ներկայացվել վիճարկման և պարտավորեցման հայցերով, ինչպես նաև նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության վիճարկման վերաբերյալ և ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ գործերով (ՎԴՕ 87-րդ հոդված),

- նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության վիճարկման վերաբերյալ գործերի քննության ընթացքում նորմատիվ իրավական ակտի վիճարկման պահանջին չեն կարող միացվել այլ պահանջներ, չի կարող կնքվել հաշտության համաձայնություն, հայցվորը չի կարող հրաժարվել պահանջից:

Գտնում ենք, որ վերոգրյալ սահմանափակումները արդարացված են, քանի որ դրանք ամրագրված են վարչական դատավարության առանձնահատկությունների հաշվառմամբ և չեն կարող համարվել տնօրինչականության սկզբունքի խախտում: Այսպես, օրինակ՝ վիճարկման հայց ներկայացված լինելու դեպքում, երբ անձը վիճարկում է վարչական ակտը, կամ պարտավորեցման հայցի դեպքում՝ պահանջում է պարտավորեցնել վարչական մարմին ընդունելու վարչական ակտ, հակընդդեմ հայցի ներկայացումն իմաստագուրկ է:

Հատկանշական է, որ, թեև ՎԴՕ-ն չի պարունակում դրույթներ դատարանի կողմից «ex officio» սկզբունքի իրացման պարագայում տնօրինչականության սկզբունքի դրսևորումների հետ կապված, այդուհանդերձ, գտնում ենք, որ նույնիսկ «ex officio» սկզբունքի տարր հանդիսացող օժանդակման գործառույթի իրացումից հետո ևս դատավարական որոշ գործողությունների իրականացումը առկախված է անձի տնօրինչական գործողություններից:

Վճռաբեկ դատարանը ևս, ելնելով վարչական դատավարությունում տնօրինչականության սկզբունքի էությունից, արձանագրել է, որ ստանալով սխալ հայցատեսակով ձևակերպված հայցադիմումը վերադարձնելու մասին որոշումը՝ հայցվորը կարող է կատարել inter alia հետևյալ դատավարական գործողությունները.

1) ընդունել ոչ ճիշտ հայցատեսակը պատշաճ հայցատեսակով փոխարինելու (պատշաճ հայցատեսակը մատնանշելու) վերաբերյալ դատարանի առաջարկը և կրկին ներկայացվող հայցադիմումի մեջ պահանջը ձևակերպել դատարանի կողմից մատնանշված պատշաճ հայցատեսակին համահունչ,

2) չընդունել դատարանի առաջարկը և կրկին ներկայացվող հայցադիմումի մեջ պահանջը ձևակերպել նույն կերպ, ինչպես որ այն ձևակերպված է եղել սկզբնապես ներկայացված հայցադիմումի մեջ¹²:

Տնօրինչականության և «ex officio» սկզբունքի հարաբերակցությունը քննարկելիս հաճախ անդրադարձ է կատարվում այն հարցադրմանը, թե արդյոք դատարանը կարող է դուրս գալ վարչական հայցի առարկայից:

Այս առումով, օրինակ գերմանացի իրավագետների կարծիքով՝ վարչական դատարանը չպետք է դուրս գա ներկայացված հայցապահանջի սահմաններից և այդ սահմաններում պետք է օժանդակի հայցվորին՝ մատնանշելով հայցադիմումում առկա ձևական սխալները, ոչ հստակ հայցապահանջը հստակեցնելու, ինչպես նաև ոչ ճիշտ հայցատեսակը պատշաճ հայցատեսակով փոխարինելու անհրաժեշտությունը¹³: Ընդ որում, այս մոտեցմամբ է շարադրվել Գերմանիայի վարչական դատավարության օրենսգրքի «ex officio» սկզբունքի իրացմանը վերաբերող հոդվածը:

Գտնում ենք, որ վարչական դատարանը «ex officio» սկզբունքի բովանդակությունը կազմող գործողություններն իրացնելիս չի կարող դուրս գալ ներկայացված հայցի առարկայից և «ex officio» լիազորություններն իրականացնում է ներկայացված հայցապահանջի շրջանակներում:

Այդուհանդերձ, համաձայն ենք այն տեսակետին, որ թեև վարչական դատարանը չի կարող դուրս գալ հայցապահանջի շրջանակներից, այն կաշկանդված չէ հայցապահանջի ձևակերպմամբ¹⁴: Այսպես, եթե հայցապահանջը չի ստացել պատշաճ ձևակերպում՝ «ex officio» սկզբունքի ուժով դատարանը առաջարկում է վերացնել համապատասխան թերությունները:

Վարչական դատավարությունում տնօրինչականության սկզբունքի էությունը բացահայտելիս անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև այն հարցին, թե արդյոք վարչական դատարանը վարչական ակտի իրավաչափությունը կարող է գնահատել հայցվորի կողմից չվկայակոչված հիմքով: Նշված հարցի քննարկումն անհրաժեշտ է ծավալել վիճարկման և ճանաչման հայցերի շրջանակներում:

Այսպես, ՎԴՕ 66-րդ հոդվածով նախատեսված վիճարկման հայցով հայցվորը կարող է պահանջել անվավեր ճանաչել վարչական ակտը, իսկ 69-րդ հոդվածով նախատեսված ճանաչման հայցով՝ առ ոչինչ:

Նշված երկու հայցատեսակների պարագայում, թեև նույնական է հայցի նյութական օբյեկտը՝ վարչական ակտը, սակայն դրա իրավաչափության գնահատման հիմքերը այլ են:

Մասնավորապես, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի (այսուհետ՝ Օրենք) 62-րդ և 63-րդ հոդվածներով նախատեսված են վարչական ակտն անվավեր և առ ոչինչ ճանաչելու հիմքերը:

Օրենքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ առ ոչինչ է այն վարչական ակտը, որում առկա են, մասնավորապես՝ հետևյալ ակնառու կոպիտ սխալները.

ա) ակտից հստակ չի երևում կամ միանշանակ պարզ չէ, թե որ վարչական մարմինն է դա ընդունել,

բ) ակտն ընդունել է ոչ իրավասու վարչական մարմինը,

գ) ակտից պարզ չէ, թե դա որոշակիորեն ում է հասցեագրված, կամ հայտնի չէ, թե ինչ հարց է կարգավորում,

դ) ակտով դրա հասցեատիրոջ վրա դրվում է ակնհայտ ոչ իրավաչափ պարտականություն, կամ նրան տրամադրվում է ակնհայտ ոչ իրավաչափ իրավունք:

Իսկ Օրենքի 63-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ անվավեր է առ ոչինչ չհանդիսացող այն ոչ իրավաչափ վարչական ակտը, որն ընդունվել է՝

ա) օրենքի խախտմամբ, այդ թվում՝ օրենքի սխալ կիրառման կամ սխալ մեկնաբանման հետևանքով,

բ) կեղծ փաստաթղթերի կամ տեղեկությունների հիման վրա, կամ, եթե ներկայացված փաստաթղթերից ակնհայտ է, որ ըստ էության պետք է ընդունվեր այլ որոշում,

գ) շահերի բախման իրավիճակում:

Այսպիսով, ճանաչման և վիճարկման հայցատեսակներով վարչական ակտի իրավաչափության գնահատման օբյեկտիվ ուղեմիջները տարբեր են: Արդյունքում, եթե հայցվորը, տնօրինչականության սկզբունքի ուժով, որոշում է վիճարկման կամ ճանաչման հայցով վարչական ակտի իրավաչափությունը վիճարկել վերոնշյալ հիմքերից որևէ մեկով, ինչպե՞ս պետք է վարվի վարչական դատարանը:

Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշման համաձայն՝ վարչական ակտի առ ոչինչ լինելը ճանաչելու հայցապահանջի հիման վրա հարուցված գործի շրջանակում վարչական դատարանը պարտավոր է քննարկել այն հարցը, թե առկա՞ է արդյոք այն ակնառու կոպիտ սխալներից որևէ մեկը, որոնք նախատեսված են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա», «բ», «գ», «դ» կետերում¹⁵:

Փաստորեն, վարչական ակտի առոչինչ լինելը ճանաչելու հայցապահանջի հիման վրա հարուցված գործի շրջանակում վարչական դատարանը պարտավոր է քննարկման առարկա դարձնել վարչական ակտի առոչնչության բոլոր հիմքերի առկա-

յության կամ բացակայության հարցը՝ անկախ հայցվորի կողմից այդ հիմքերից մեկը, մի քանիսը կամ բոլորը վկայակոչված լինելու կամ չլինելու համաձայնեցից:

Ինչ վերաբերում է վիճարկման հայցին, ապա Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ վիճարկման հայցի հիման վրա հարուցված գործի շրջանակներում վարչական դատարանը, անկախ հայցվորի կողմից վկայակոչված իրավական հիմքերից, պետք է մատնանշի նաև ողջամտորեն հնարավոր բոլոր այն իրավական նորմերը, որոնց խախտումը կարող է հիմք հանդիսանալ վարչական ակտի անվավերության համար և առաջարկի հայցվորին դրանք համալրել համապատասխան փաստական տվյալներով:

Միաժամանակ, հաշվի առնելով տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակությունը և դրա կիրառելիությունը նաև վարչական դատավարությունում, Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ վարչական ակտի իրավաչափությունը գնահատելիս հետագա դատավարական գործողությունների իրականացման ժամանակ վարչական դատարանը կաշկանդված է շահագրգիռ անձի կամահայտությամբ: Մասնավորապես այն դեպքում, երբ հայցվորը դատարանի կողմից մատնանշման լիազորության իրականացումից հետո պնդում է, որ վարչական ակտի իրավաչափությունը գնահատվի միայն որոշակի իրավական նորմի և ըստ այդմ ներկայացված փաստական հանգամանքների շրջանակներում, վարչական դատարանը գործի հետագա քննությունը պետք է իրականացնի և գործն ըստ էության լուծող դատական ակտում վարչական ակտի իրավաչափությունը գնահատի միայն այդ իրավական և փաստական հիմքերի շրջանակներում¹⁶:

Նշված որոշումները վերաբերել են այն դեպքերին, երբ վարչական ակտը վիճարկվել է «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 63-րդ հոդվածի ա) կետի հիմքով, այն է՝ վարչական ակտն ընդունվել է օրենքի խախտմամբ, այդ թվում՝ օրենքի սխալ կիրառման կամ սխալ մեկնաբանման հետևանքով, մինչդեռ առկա չէ դիրքորոշում այն մասին, թե արդյոք վարչական դատարանը պետք է անդրադառնա վարչական ակտի անվավեր ճանաչման այլ հիմքերին, եթե հայցվորը դրանք չի մատնանշել:

Բացի այդ, հարց է ծագում, թե արդյո՞ք վարչական դատարանն ունի հայցի իրավական հիմքերը համալրելու վերաբերյալ մատնանշում կատարելու իրավազորություն, և ՎԴՕ-ով հայցվորի՝ հայցի իրավական հիմքերի մատնանշման պարտականության բացակայության պայմաններում, ինչպես կարող է վարչական ակտի իրավաչափության գնահատման իրավական նորմերի որոշումը վերապահ-

վել վերջինիս:

Հաշվի առնելով վերը բարձրացված հարցի կապակցությամբ Վճռաբեկ դատարանի կողմից տրված մեկնաբանությունները և միաժամանակ «ex officio» և տնօրինչականության սկզբունքների կապակցությամբ մեր կողմից կատարված վերլուծությունները՝ գտնում ենք.

1) ճանաչման հայցի դեպքում վարչական ակտի առ ոչինչ լինելը որոշելիս անհրաժեշտ է գնահատել «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված առաջնության բոլոր հիմքերը՝ անկախ հայցվորի կողմից դրանք մատնանշելու հանգամանքից,

2) վիճարկման հայցի դեպքում՝

ա) նախ հարկ է բացառել վարչական ակտն առ ոչինչ ճանաչելու հիմքերի առկայությունը,

բ) եթե վարչական ակտը անվավեր ճանաչելու հիմքում դրվել է դրա՝ օրենքի խախտմամբ ընդունված լինելու փաստը, ապա դատարանը չպետք է կաշկանդվի հայցվորի կամահարտահայտությամբ, իսկ դատարանի կողմից մատնանշումը պետք է վերաբերի լոկ հայցի փաստական հիմքերը համալրելուն: Այսինքն, վարչական դատարանը պարտավոր է գնահատել վարչական ակտով կարգավորվող իրավահարաբերությանը վերաբերող բոլոր այն իրավական նորմերի շրջանակը, որոնց խախտմամբ կարող է ընդունված լինել վարչական ակտը և գնահատել դրանց պահպանվածությունը,

գ) այն դեպքում, երբ վարչական ակտի վիճարկման հիմքում դրվել են միայն վարչական ակտի անվավեր ճանաչման մեկ հիմքին վերաբերող փաստեր, ապա վարչական ակտը «ex officio» սկզբունքի ուժով պետք է անդրադառնա մյուս հիմքերին, եթե վարչական վարույթի նյութերից բխում է նման հիմքի առկայությունը: Այսպիսով, եթե, օրինակ, հայցվորը ներկայացնում է փաստարկներ առ այն, որ վարչական ակտն ընդունվել է օրենքի խախտմամբ, սակայն վարչական դատարանի համար գործի քննության արդյունքում պարզ է դառնում, որ վարչական ակտն ընդունված է կեղծ փաստաթղթերի կամ տեղեկությունների հիման վրա, ապա, մեր գնահատմամբ, դատարանը պետք է անդրադառնա նաև այդ հիմքով վարչական ակտի գնահատմանը:

Ամփոփելով ամբողջ վերոգրյալը՝ կարելի է եզրահանգել, որ տնօրինչականության սկզբունքի գոյությունը վարչական դատավարությունում կասկած չի հարուցում, սակայն այն ունի առանձնահատուկ դրսևորումներ և «ex officio» սկզբունքի իրացմամբ պայմանավորված՝ կարող է կրել որոշակի սահմանափակումներ:

- ¹ Տե՛ս, Яков В.В., Административное судопроизводство, Учебник для студентов высших учебных заведений, Уральский государственный юридический университет, Екатеринбург - Москва, 2016г., С. 9.
- ² Տե՛ս, Яков В. В., Принципы административного судопроизводства: общее и особенное, Закон 7, 2016г., С. 52-60.
- ³ Տե՛ս, Phillips D., The Inquisitorial Aspects of an Adversarial System //Med. Sci. & L., T. 42, 2002г., С. 98.
- ⁴ Տե՛ս, Henrichsen C., “Administrative Justice in a Scandinavian Legal Context: From a Liberal and a Social State to a Market State or a Milieu State.” Administrative Justice in Context, Ed. Michael Adler, London, Hart Publishing, Bloomsbury Collections, 2010г., С. 321–350.
- ⁵ Տե՛ս, Треушникова М. К. Административное судопроизводство: учебник для студентов юридических вузов, факультетов и юристов, повышающих квалификацию. 1-е изд. Под ред. М.: Издательский Дом “Городец”, 2017г., С. 90.
- ⁶ Տե՛ս, Վճարելի դատարանի թիվ ՍԳ-3/0055/02/13 գործով 18.07.2014 թվականի որոշումը:
- ⁷ Տե՛ս, Тараненко В. Ф., Принципы диспозитивности и состязательности в советском гражданском процессе, М.: Изд-во ВЮЗИ, 1990г., С. 5.
- ⁸ Տե՛ս, Гарцуева А. В., Принципы административного судопроизводства в России и Германии. Diss. Сибирский федеральный университет, 2017г., С. 57, Щербакова Л. Г., Принцип диспозитивности и его реализация в арбитражном судопроизводстве. Diss, Гражданский процесс, Саратов, 2010г., С. 104.
- ⁹ Տե՛ս, Федина А. С., Принципы административного судопроизводства //Вестник Тверского государственного университета. Серия: Право, N. 3, Тверь, 2015г., С.131-140.
- ¹⁰ Տե՛ս, Постановление Конституционного Суда РФ от 16.07.2004 N 15-П “По делу о проверке конституционности части 5 статьи 59 Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации в связи с запросами Государственного Собрания - Курултая Республики Башкортостан, Губернатора Ярославской области, Арбитражного суда Красноярского края, жалобами ряда организаций и граждан”. // СЗ РФ. 2004г., No 31, С. 3282.
- ¹¹ Տե՛ս, Яковлева А. П., Состязательность административного судопроизводства и активная роль суда //Вестник Поволжского института управления, N. 6 (51), 2015г., С. 108.
- ¹² Տե՛ս, Վճարելի դատարանի թիվ ՎԳ/8117/05/18 վարչական գործով 30.09.2019 թվականի որոշումը:
- ¹³ Տե՛ս, Kaufmann M., Untersuchungsgrundsatz und Verwaltungsgerichtsbarkeit. Mohr Siebeck, 2012թ., էջ 310:
- ¹⁴ Տե՛ս, Schreier A., Judge at Supreme Administrative Court Belrin-Branderburg, “General principles of administrative court proceedings, including the inquisitorial principle”, Ежегодник публичного права 2018: Принципы административных процедур и административного судопроизводства, Москва, 2018г., С. 93-107.
- ¹⁵ Տե՛ս, Վճարելի դատարանի թիվ ՎԳ/4502/05/15 վարչական գործով 30.11.2018 թվականի որոշումը:
- ¹⁶ Տե՛ս, Վճարելի դատարանի թիվ ՎԳ/2976/05/15 վարչական գործով 30.11.2018 թվականի, թիվ ՎԳ/6067/05/16 վարչական գործով 25.12.2019 թվականի որոշումները:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- 1) Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգիրք: Ընդունվել է 05.12.2013 թվականին, ուժի մեջ է մտել 07.01.2014 թվականին: Տե՛ս ՀՀԳՏ 2013.12.28/73(1013).1, հոդ.1186.1-րդ:
- 2) Яков В.В., Административное судопроизводство, Учебник для студентов высших учебных заведений, Уральский государственный юридический университет, Екатеринбург - Москва, 2016г., С. 9.
- 3) Яков, В. В., Принципы административного судопроизводства: общее и особенное, Закон 7, 2016г., С. 52-60.
- 4) Phillips D., The Inquisitorial Aspects of an Adversarial System //Med. Sci. & L., T. 42, 2002г., С. 98.
- 5) Henrichsen C., “Administrative Justice in a Scandinavian Legal Context: From a Liberal and a Social State to a Market State or a Milieu State.” Administrative Justice in Context, Ed. Michael Adler, London, Hart Publishing, Bloomsbury Collections, 2010г., С. 321–350.
- 6) Треушникова М. К., Административное судопроизводство: учебник для студентов юридических вузов, факультетов и юристов, повышающих квалификацию. 1-е изд. Под ред. М.: Издательский Дом “Городец”, 2017г., С. 90.
- 7) Тараненко В. Ф., Принципы диспозитивности и состязательности в советском гражданском процессе, М.: Изд-во ВЮЗИ, 1990г., С. 5.
- 8) Гарцуева А. В., Принципы административного судопроизводства в России и Германии. Diss. Сибирский федеральный университет, 2017г., С. 57, Щербакова Л. Г., Принцип диспозитивности и его реализация в арбитражном судопроизводстве. Diss, Гражданский процесс, Саратов, 2010г., С. 104.
- 9) Федина А. С., Принципы административного судопроизводства //Вестник Тверского государственного университета. Серия: Право, N. 3, Тверь, 2015г., С. 131-140.
- 10) Постановление Конституционного Суда РФ от 16.07.2004 N 15-П “По делу о проверке конституционности части 5 статьи 59 Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации в связи с запросами Государственного Собрания - Курултая Республики Башкортостан, Губернатора Ярославской области, Арбитражного суда Красноярского края, жалобами ряда организаций и граждан”. // СЗ РФ. 2004г., No 31, С. 3282.
- 11) Яковлева А. П., Состязательность административного судопроизводства и активная роль суда //Вестник Поволжского института управления, N. 6 (51), 2015г., С. 108.

- 12) Kaufmann M., Untersuchungsgrundsatz und Verwaltungsgerichtsbarkeit. Mohr Siebeck, 2012г., С. 310.
 13) Schreier A., Judge at Sumpreme Administrative Court Belrin-Branderburg, “General principles of administrative court proceedings, including the inquisitorial principle”, Ежегодник публичного права 2018: Принципы административных процедур и административного судопроизводства, Москва, 2018г., С. 93-107.
 14) Վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԳ/8117/05/18 վարչական գործով 30.09.2019 թվականի որոշումը:
 15) Վճռաբեկ դատարանի թիվ ՍԳ-3/0055/02/13 գործով 18.07.2014 թվականի որոշումը:
 16) Վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԳ/4502/05/15 վարչական գործով 30.11.2018 թվականի որոշումը:
 17) Վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԳ/2976/05/15 վարչական գործով 30.11.2018 թվականի, թիվ ՎԳ/6067/05/16 վարչական գործով 25.12.2019 թվականի որոշումները:

Лилит Петросян

Аспирант кафедры гражданского процесса ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Особенности реализации принципа диспозитивности в административном судопроизводстве

Статья посвящена анализу принципов “ex officio” и диспозитивности в административном судопроизводстве. В результате обсуждаются понятия и характерные черты принципа диспозитивности и полномочия суда. Анализ норм административного судопроизводства показывает, что, хотя этот принцип отдельно не предусмотрен в кодексе административного судопроизводства, его существование очевидно в нем. Кроме того, автор рассматривает проявление принципа диспозитивности в административном судопроизводстве, показывает способы его реализации и приходит к выводу, что этот принцип имеет определенные особенности из-за принципа “ex officio” и может быть ограничено в силу специфики публичного права. Эти особенности следует учитывать при определении принципа диспозитивности в кодексе административного судопроизводства Армении.

Ключевые слова: *принципы, принцип “ex officio”, диспозитивность, административное судопроизводство, принцип диспозитивности.*

Lilit Petrosyan

PHD Student of the Chair of Civil Procedure of YSU

SUMMARY

Peculiarities of exercising the principle of dispositivity in administrative court procedure

The article is devoted to the analyse of “ex officio” and dispositivity (optionality) principles in administrative court procedure. As a result, the notion and characteristics of dispositivity principle and the authorities of the court are being discussed. The analyze of the norms of administrative court procedure indicates that even though this principle is not stipulated separately in the code of the administrative court procedure, its existence is evident in administrative court procedure. Furthermore, the author examines the manifestation of dispositivity principle in administrative court procedure, showing the ways it is realized, and makes a conclusion that this principle has certain peculiarities because of “ex officio” principle and can be limited because of the nature of public relationships. In other words, these peculiarities should be considered when defining dispositivity principle in the code of Administrative court Procedure.

Key words: *principles, “ex officio” principle, dispositivity, administrative court proceedings, principle of dispositivity.*

Բնագիրը ներկայացվել է 12.04.2020թ.

Ընդունվել է տպագրության 28.04.2020թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսել է)

իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Ս.Գ. Մեղրյանը

ԻԶԱԲԵԼԼԱ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ

Հայ-Ռուսական համալսարանի իրավունքի
տեսության և սահմանադրական իրավունքի
ամբիոնի հայցող

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱԶԱՏ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՐՅԵՐ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԻ ՆԵՐՔՈ

Սույն հոդվածում ուսումնասիրվում է մի շարք երկրների դատաիրավական փորձն աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի ոլորտում: Մեկնաբանվում է Հայաստանի Հանրապետությունում աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքին հաղորդած բովանդակությունն ու դրա կիրառությունը, միևնույն ժամանակ, հիմնավորվում է, որ զբաղմունքի, զբաղվածության ընտրությունն աշխատանքն ազատ ընտրելու իրավունքներից է, որը կարող է դրսևորվել անձի ինքնագրադ աշխատանքով և տնտեսական գործունեության իրականացմամբ: Հոդվածում տրվում է այն եզրակացությունը, որ աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը հանդիսանում է տնտեսական գործունեություն ծավալելու գործիքներից մեկը և տնտեսական գործունեությանը զբաղվելու իրավունքի օրենսդրական կարգավորումների արդյունքում կարող է սահմանափակվել աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը:

Հիմնադրադեպ՝ աշխատանքի իրավունք, աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունք, տնտեսական գործունեությանը զբաղվելու իրավունք, ձեռնարկատիրական գործունեությանը զբաղվելու իրավունք:

Արտասահմանյան երկրների սահմանադրությունները տարբեր մոտեցումներ են դրսևորում աշխատանքի ոլորտում ազատությունների, իրավունքների և պարտականությունների ամրագրման հարցերում: Ելնելով այս մոտեցումներից՝ օգտագործվում են այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են՝ աշխատանքի ազատությունը և աշխատանքի իրավունքը, ընդ որում՝ որոշ դեպքերում ներառվում է նաև աշխատելու պարտականությունը: Այդ կապակցությամբ հարկ է պատշաճ ուշադրության արժանացնել այն հանգամանքը, թե, մասնավորապես, պետության սահմանադրությունն ինչ իմաստ է հաղորդում այդ կատեգորիաներին:

Անկախ սահմանադրական ամրագրումից՝ ներկա շուկայական տնտեսության պայմաններում իրատեսական չէ ապահովել յուրաքանչյուրին աշխատանքով: Մինչդեռ, գրեթե բոլոր պետությունների սահմանադրություններում, պետության սոցիալական քաղաքականության սկզբունքի տեսքով, ամրագրված է պետության պարտավորությունը բնակչության զբաղվածության ապահովման գործում [1]: Նույնիսկ այն երկրներում, որտեղ աշխատանքի իրավունքն ամրագրված է ոչ թե որպես պետության քաղաքականության մաս, այլ՝ որպես իրավունք, միևնույն է՝ չի ընկալվում պետության կողմից աշխատանք տրամադրելու պարտավորություն: Օրինակ՝ Ճապոնիայի Սահմանադրությամբ ամրագրված աշխատելու իրավունքն ու պարտավորությունը (Ճապոնիայի 1946թ. ընդունված Սահմանադրության 27-րդ հոդված) հանդիսանում են պետության քաղաքական պարտավորություններ՝ աշխատաշուկային միջամտել այնպիսի կարգավորումներով, որ աշխատողները հնարավորություն ունենան օգտվել հար-

մար աշխատանք գտնելու հնարավորություններից, ինչպես նաև բոլոր նրանք, ովքեր չունեն աշխատելու հնարավորություն, ապահովվեն ապրուստի միջոցով[2]:

Ըստ Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի սահմանադրությունների մի մասի՝ «Աշխատելու իրավունք» բովանդակող ձևակերպումների գերակշիռ հատվածում այն, այդուհանդերձ, չի ընկալվում՝ որպես պետության կողմից աշխատանքի ապահովման հոչակում, և այդ առումով սահմանադրական դատարաններն ունեն որոշիչ նշանակություն: Որոշ սահմանադրություններում «աշխատելու իրավունքի» և «աշխատանքն ազատ ընտրելու իրավունքի» կամ «աշխատանքի ընտրության ազատության» միջև եղած տարբերությունները չեն հանգեցրել սոցիալ-տնտեսական տարբեր գործընթացների [3, էջ 276]: Միևնույն ժամանակ, մի շարք երկրների համար հատկանշական է այն, որ աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը դիտարկվում է որպես տնտեսական գործունեության քաղաքիչ, այսինքն՝ հանդիսանում է անձի կողմից ձեռնարկատիրական գործունեություն ծավալելու ազատություն:

Հունգարիայի 1949թ. Սահմանադրության (1989թ. հոկտեմբերի 23-ի փոփոխություններով) 70-Բ հոդվածով ամրագրված էր յուրաքանչյուրի աշխատանքի իրավունքը և իր աշխատանքն ու մասնագիտությունն ազատ ընտրելու իրավունքը (Հունգարիայի ներկայիս՝ 2011թ. Սահմանադրության 12-րդ հոդվածով սահմանված է, որ յուրաքանչյուրի իրավունքն է ազատ ընտրել իր աշխատանքը կամ մասնագիտությունը և զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ): Աշխատելու իրավունքը Սահմանադրական դատարանի (այսուհետ՝ Դատարան)

կողմից սահմանվել է որպես ազատ ձեռնարկատիրության իրավունք: Դատարանը հավելել է, որ այս իրավունքը չի ապահովում տվյալ աշխատանքը (զբաղվածությունը) ձեռք բերելու սուբյեկտիվ իրավունք, այլ ենթադրում է, որ պետությունը չպետք է խոչընդոտի կամ արգելի անձին դառնալ ձեռնարկատեր [4]: Հունգարիայի Սահմանադրական դատարանը, քննության առնելով աշխատանքն (մասնագիտությունն) ընտրելու ազատությունը, օրինակ՝ բեկանել է տեղական կառավարման մարմինների կողմից տաքսիների արտոնագրերի համար որոշակի քանակ սահմանելու պահանջը սահմանափակող օրենսդրական նորմը՝ գտնելով, որ տաքսիների արտոնագրերի համար քանակ սահմանելն աշխատանք (մասնագիտություն) ընտրելու իրավունքի ավելորդ և անհամաչափ սահմանափակում է [5]: Դատարանն արձանագրել է, որ ազատ ձեռնարկատիրության (տնտեսական գործունեության) իրավունքը հանդիսանում է աշխատանքն (մասնագիտությունն) ազատ ընտրելու և դրանով զբաղվելու իրավունքի մի մաս, որն, իր հերթին, աշխատանքի իրավունքի բաղկացուցիչն է: Ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու ազատությունը նշանակում է, որ պետությունը չի կարող անձին արգելել զբաղվել ձեռնարկատիրությամբ, թեև, աշխատանքն ու մասնագիտությունն ազատ ընտրելու իրավունքն ունի նույն պաշտպանությունը պետության միջամտությունից, ինչպես և մնացած իրավունքներն ու ազատությունները: Այդուհանդերձ, տվյալ իրավունքի սահմանափակումների սահմանադրականությունը գնահատվում է երկու կարևոր հարթություններում, այն է՝ արդյո՞ք սահմանափակումը վերաբերում է աշխատանք կամ մասնագիտություն ազատ ընտրելուն, թե՞ զբաղվելուն: Բոլոր դեպքերում սահմանափակումները կարող են ունենալ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ չափանիշներ: Օրինակ՝ տաքսիների արտոնագրերի քանակ սահմանելն օբյեկտիվ չափանիշ է: Եթե սահմանված քանակը լրանար, ապա անհնար կլիներ այս աշխատանքի ընտրությունն՝ անկախ անձի մասնագիտական կարողություններից: Հետևաբար, նման օբյեկտիվ սահմանափակումը պետք է լինի անհրաժեշտ ու անխուսափելի և հանդիսանա նվազագույն սահմանափակող միջոց՝ կարգավորման նպատակին հասնելու ուղղությամբ: Սուբյեկտիվ չափանիշը նույնպես սահմանափակում է, սակայն նման չափանիշներին համապատասխանել տեսականորեն կարող են բոլորը: Հետևաբար, օրենսդիրն այս առումով փոքր-ինչ ավելի լայն հայեցողության շրջանակ ունի, քան օբյեկտիվ չափանիշներ սահմանելիս [6]:

Պորտուգալիայի Սահմանադրական դատարանը, 2001թ. մայիսի 2-ին քննության առնելով դեղատնային գործունեություն իրականացնելու մասին

օրենսդրական կարգավորումները, նշել է, որ աշխատանք (զբաղմունք) ընտրելու ազատությունը լոկ տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու երաշխիք կամ հիմք չէ, այլ մաս՝ արտահայտում է անհատի աշխատանքի իրավունքը: Նշված ազատությունն անձը պետք է իրականացնի ի շահ իր մասնագիտության (օրինակ՝ դեղագործ) աշխատելով և՛ դեղագործական գործունեություն իրականացնող տնտեսավարող այլ սուբյեկտի ենթակայությամբ, և՛ ինքնազբաղված եղանակով: Այդ երկու եղանակների միջև ընտրության կատարումը նույնպես պաշտպանվում է Սահմանադրությամբ: Չնայած աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի նման լայն մեկնաբանմանը, դատարանը սահմանադրական է համարել օրենսդրական կարգավորումն առ այն, որ դեղագործական գործունեություն իրականացնելու համար դեղագործը պետք է պարտադիր հանդիսանա դեղատան սեփականատեր [7]:

Աշխատանքի ազատ ընտրության վերաբերյալ նույնաբնույթ մեկնաբանում ունի մաս Լիխտենշտեյնի Խորհուրդը (այսուհետ՝ Խորհուրդ), որը առևտրի և արդյունաբերության ազատությունը համարել է աշխատանքն ազատ ընտրելու և դրանով զբաղվելու երաշխիք: Խորհուրդը չեղյալ է համարել օրենսդրական այն կարգավորումը, որ հատուկ մասնագիտական գիտելիք պահանջող գործունեությամբ զբաղվելու համար անհրաժեշտ է ստանալ թույլտվություն: Ըստ Խորհրդի՝ նման ձևակերպումը չի պարունակում բավարար չափով որոշակիություն՝ հաշվի առնելով, որ սահմանված չեն այն բոլոր մասնագիտությունները, որոնցով գործունեություն ծավալելիս պետք է ունենալ թույլտվություն: Մասնագիտություն (զբաղմունքը) ընտրելու համար սահմանափակումներ սահմանող իրավական հիմքերը պետք է հստակ սահմանեն ինքնաշխատ գործունեության այն բոլոր տեսակները, որտեղ կան արգելքներ [8]:

Բազմաթիվ են Գերմանիայի Սահմանադրական դատարանի՝ մասնագիտության (զբաղմունքի) ազատ ընտրության իրավունքի որպես տնտեսական գործունեության հիմք դիտարկող մեկնաբանությունները և դատողությունները²: Թերևս սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի մասին առանձին հոդված այս պետության Սահմանադրության մեջ չկա: Այսպես, օրինակ՝ ուշագրավ գործերից է դեղատնային գործունեություն իրականացնելու մասին գործը: Այս գործով դիմողը վիճարկել է նոր դեղատների ստեղծմանը վերաբերող Բավարիա նահանգի լիցենզավորման համակարգը: Ըստ նահանգի կանոնների՝ նոր դեղատուն հիմնելու թույլտվություն տրամադրվում էր, եթե անձը կարողանում էր ապացուցել իր տնտեսական կարողությունը և մոտակա դեղատների գործունեությանը տնտեսական վնասի

պատճառման բացառումը: Նշված գործով Սահմանադրական դատարանը մեկնաբանել է աշխատանքի էությունը՝ սահմանելով, որ Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի առաջին մասը՝ պաշտպանում է ժամանակակից հասարակության համար կարևոր մաս հանդիսացող՝ որոշակի միջավայրում յուրաքանչյուր քաղաքացու ազատությունը՝ հիմնված աշխատանքի բաժանման վրա: Համապատասխանաբար՝ յուրաքանչյուր անձ իրավունք ունի զբաղվել այն գործունեությամբ, որն, իր կարծիքով, նա պատրաստ է դարձնել իր մասնագիտությունը և կյանքի հիմքը: Հոդվածի առաջին մասն երաշխավորում է անձի՝ ավելին քան անկախորեն զբաղմունք ստանձնելու ազատությունը: Այս հիմնարար իրավունքը կոչված է պաշտպանելու աշխատանքի տնտեսական հիմքը, սակայն այն աշխատանք է դիտարկում նաև անձի զբաղմունքը: Այս առումով աշխատանքը պետք է ընկալել անձի անհատականության հետ փոխհարաբերության համատեքստում: Սա այնպիսի կապ է, որը ձևավորում և ամրոգացնում է անձին իր զբաղմունքով ամբողջ կյանքի ընթացքում. աշխատանքը մարդու գոյության հիմքն է, որի միջոցով մարդը միաժամանակ նպաստում է համընդհանուր սոցիալական արգասիքին [9, էջեր 299-300]:

Նշված որոշումը կարևորվում է նրանով, որ դատարանը «զբաղմունք (մասնագիտություն)» եզրույթը մեկնաբանեց այնքան լայն, որ, ըստ էության, անձի ցանկացած զբաղմունք՝ լինի դա գործատուի ենթակայության տակ աշխատանք, թե ինքնազբաղվածություն, կամ պետական, թե մասնավոր ոլորտի աշխատանք, առևտրային գործունեություն, և այլն, որն իր սեփական հոգսերը հոգալու համար հարմար է, համարեց տվյալ հոդվածի պաշտպանության առարկա [10]: Դատարանը նաև հստակեցրեց աշխատանքի (մասնագիտության) ընտրության կանոնակարգման սահմանները՝ զբաղմունք (մասնագիտություն) ընտրելը և դրանով զբաղվելն աշխատանքի ընտրության երկու եզրերն են: Ըստ էության, անձը մասնագիտություն ընտրելիս ընտրում է նաև դրանով զբաղվելը: Օրենսդրի կողմից աշխատանքով կամ մասնագիտությամբ զբաղվելը կանոնակարգելը կարող է ազդել զբաղմունքի ընտրության ազատության վրա: Հետևաբար, որքան էլ որ օրենսդրին վերապահված է աշխատանքով զբաղվելու կանոնակարգումը, միևնույն է, դրա հետևանքով աշխատանքի ընտրությունը պետք է մնա ազատ: Զբաղմունքի (աշխատանքի) ընտրությունն անձի կամքի ազատ արտահայտումն է, այն ինքնորոշման քայլ է և պետք է հնարավորինս պաշտպանված լինի պետության միջամտությունից: Մինչդեռ, զբաղմունքով (աշխատանքով) զբաղվելով անձն անմիջականորեն ազդում է հասարակական կյանքի վրա: Ահա զբաղվածության այս տեսակետն է, որ ի շահ հասարակու-

թյան և այլոց կարող է կարգավորվել օրենսդրի կողմից. «Որքան կանոնակարգումն ուղղված է մասնագիտությունն ընտրելուն, այնքան սահմանափակման եզրերը նեղ են, որքան ուղղված է մասնագիտությամբ զբաղվելուն, այնքան եզրերը կարող են լայնանալ:» [11]:

Վերջին շրջանում Գերմանիայի Սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերը (14.01.2014թ. թիվ 1 BvR 2998/11 և 1 BvR 236/12 որոշումներ) վկայում են վերջինիս դիրքորոշման մասին առ այն, որ մասնագիտություն (զբաղմունք) ընտրելու ազատությունը տարածվում է նաև իրավաբանական անձանց վրա: Դրանցով ակնհայտ է դառնում, որ տնտեսական գործունեության պաշտպանությունը ներառված է «մասնագիտություն (զբաղմունք) ընտրելու ազատություն» եզրույթում, որ սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերության մասին օրենսդրական կարգավորումները խախտում են մասնագիտություն (զբաղմունք) ընտրելու ազատությունն այնքանով, որքանով դրանք խոչընդոտում են ընկերությանը տնտեսական գործունեություն իրականացնել՝ միաժամանակ գրանցվելով և՛ որպես իրավաբանական գրասենյակ, և՛ որպես արտոնագրային հավատարմատարների գրասենյակ՝ նախատեսելով, որ իրավաբանները հանդիսանան իրավաբանական ընկերության, իսկ հավատարմատարները՝ հավատարմատարների գրասենյակի, և, որ խոշոր բաժնետերերը ունենան ձայնի իրավունք ու մասնակցեն գրասենյակի կառավարմանը [12]:

Այսպիսով, ամփոփելով տարբեր երկրների սահմանադրական դատարանների փորձը՝ եկանք այն եզրակացության, որ աշխատանքն ազատ ընտրելու իրավունքը վերաբերում է ոչ միայն գործատուի մոտ աշխատանքին, այլ նաև՝ զբաղմունքի, զբաղվածության այլ եղանակներին: Այսինքն, «աշխատանք» եզրույթը ունի լայն նշանակություն, այն ներառում է անձի զբաղվածությունն ու մասնագիտացումը: Բացի այդ, աշխատանք (զբաղմունք) մասնագիտություն ընտրելու ազատությունն ենթադրում է նաև ընտրվածով զբաղվելու ազատություն: Ինչ վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետությանը, ապա ՀՀ Սահմանադրությամբ «աշխատանք» եզրույթը չունի առանձին բնորոշում: Հայկական իրավագիտության մեջ առկա է տեսակետ, որ մասնագիտության, զբաղմունքի (գործունեության) տեսակ ընտրելու ազատությունը հանդիսանում է աշխատանքի ազատ ընտրության մասը [13], սակայն նման մեկնաբանությունները դատական պրակտիկայում կամ իրավական գիտության մեջ չեն հանգեցրել այնպիսի եզրահանգման, որ աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը՝ տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի դրսևորումներից է:

Այսպես, աշխատանքն ազատ ընտրելու իրավունքի բովանդակությունը ՀՀ սահմանադրական դատարանի կողմից երբևէ չի բացահայտվել որպես զբաղմունք (գործունեություն) ընտրելու իրավունք, նույնիսկ, երբ նման առիթ ստեղծվել է: Օրինակ՝ 18.04.2014թ. թիվ ՄԴՈ-1148 գործով դիմողը պահանջել է Սահմանադրությանը հակասող ճանաչել «Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումն առ այն, որ փաստաբանական դպրոցի ունկնդիր կարող է լինել այն գործունակ ֆիզիկական անձը, ով ունի իրավաբանական կրթության բակալավրի կամ դիպլոմավորված մասնագետի որակավորման աստիճան: Դիմողը նշել է, որ, ունենալով իրավագիտության մագիստրոսի բարձրագույն կոչում, չի կարող դառնալ փաստաբանական դպրոցի ունկնդիր և զբաղմունքի տեսակ ընտրել փաստաբանական գործունեությունը, քանի որ ունկնդիր դառնալու համար պահանջվում է բակալավրի կամ դիպլոմավորված մասնագետի որակավորում: Թեև դիմումի հիմքում դրվել են աշխատանքն ազատ ընտրելու, կրթություն ստանալու և օրենքի առջև հավասար լինելու սահմանադրական իրավունքները՝ Սահմանադրական դատարանը գերծ է մնացել քննարկվող օրենսդրական նորմը և աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի կապը միմյանց հետ հարաբերելուց և օրենսդրական նորմը հակասահմանադրական է ճանաչվել՝ հիմք ընդունելով իրավական պետությունում անձի իրավական ակնկալիքների և սահմանափակման համաչափության սկզբունքները [14]:

ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 13-րդ հոդվածի բովանդակությունից բխում է, որ աշխատանքն աշխատողի կողմից անձամբ, որոշակի վարձատրությամբ, որոշակի մասնագիտությամբ, որակավորմամբ կամ պաշտոնում կատարվող աշխատանքային գործառույթներն են, ընդ որում՝ աշխատողը պետք է ենթարկվի գործատուի ներքին կարգապահական կանոններին [15]: Աշխատանքի այս բնորոշումը բավականին նեղ է և չի ներառում ինքնագրադ անձանց աշխատանքը, այսինքն կարող է կիրառվել միայն գործատուի և աշխատողի միջև իրավահարաբերություններում: «Զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածով նախատեսվող գործունեության տեսակները զբաղվածության առավել լայն շրջանակ են ներառում, դրանք են՝

- գործատուների մոտ վարձու աշխատանքային գործունեությունը (այդ թվում՝ ՀՀ օրենքներով նախատեսված ծառայությունների կադրերի ռեզերվում գտնվելը, բացառությամբ վարձատրություն չնախատեսող դեպքերի),

- քաղաքացիաիրավական պայմանագրով ծառայությունների մատուցումը կամ աշխատանքների կատարումը,

- անհատ ձեռնարկատիրական և նոտարի գոր-

ծունեությունը,

- արտոնագրային վճար վճարողի⁵ գործունեությունը,

- ժամկետային պարտադիր զինվորական ծառայությունը,

- ուսումնական հաստատություններում, մասնագիտական ուսուցման դասընթացներում և ուսուցման այլ ձևերում առկա ուսուցումը⁶ [16]:

Հարկ է ընդգծել, որ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքը ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված է որպես տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի մաս (ՀՀ Սահմանադրության 59-րդ հոդված) [17] և, ինչպես արդեն իսկ նշվեց վերը, հանդիսանում է զբաղվածության եղանակներից մեկը: Զբաղվածությունն իր հերթին աշխատանքի բաղկացուցիչներից է: Ելնելով դատություններից՝ կարելի է եզրահանգել, որ աշխատանքն ազատ ընտրելու իրավունքը տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի դրսևորումներից կամ գործիքներից մեկն է, այնքանով, որքանով ձեռնարկատիրական գործունեությունը տնտեսական գործունեության ձևերից մեկն է: Արտասահմանյան երկրների փորձը հուշում է նաև, որ աշխատանք (զբաղմունք) ընտրելու իրավունքը վերաբերում է ոչ միայն աշխատանքը (զբաղվածության) ոլորտն ու տեսակն ընտրելուն, այլ նաև՝ դրանով զբաղվելուն: Հայաստանի Հանրապետությունն այս առումով չի կարող բացառություն լինել: Զբաղմունքի (զբաղվածության) որոշակի տեսակներով գործունեություն ծավալելը որոշ դեպքերում կարող է հնարավոր լինել միայն ձեռնարկատիրական գործունեություն ծավալելու եղանակով⁷:

Այսպիսով՝ արտասահմանյան մի շարք երկրների փորձի և ներպետական օրենսդրության վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրահանգել, որ աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը որոշակիորեն համընկնում է ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի հետ և հանդիսանում է տնտեսական գործունեություն իրականացնելու իրավունքի գործիքներից մեկը: Հետևապես, ձեռնարկատիրական գործունեություն ծավալելու վերաբերյալ օրենսդրական կարգավորման արդյունքում սահմանվող արգելքները կարող են արգելքներ հանդիսանալ աշխատանքը (զբաղմունքը) ընտրելու, ինչպես նաև դրանով զբաղվելու համար, ինչն անհրաժեշտ է նկատի ունենալ տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի իրականացման կառուցակարգեր մշակելիս:

¹ Օրինակ՝ Ալբանիայի 1998թ. ընդունված և 2008թ. փոփոխություններով Սահմանադրություն (հոդված 49-րդ), Բելառուսիայի 1996թ. ընդունված և 2004թ. փոփոխություններով Սահմանադրություն (հոդված 41-րդ), Բուլղարիայի 1991թ. ընդունված և 2007թ. փոփոխություններով Սահմանադրություն (հոդված 48-րդ), որվատիայի 1990թ. ընդունված և 2010թ. փոփոխություններով Սահմանադրություն (հոդված 55-րդ), Չեխիայի 1993թ. ընդունված և 2009թ. փոփոխություններով Սահմանադրություն (հոդված 26-րդ), Մակեդոնիայի 1991թ. ընդունված և 2011թ. փոփոխություններով Սահմանադրություն (հոդված 32-րդ), Սլովենիայի 1991թ. ընդունված և 2006թ. փոփոխություններով Սահմանադրություն (հոդված 49-րդ), Սերբիայի 2006թ. Սահմանադրություն (հոդված 60-րդ), Սլովակիայի 1992թ. ընդունված և 2019թ. փոփոխություններով Սահմանադրություն (հոդված 35-րդ), Ուկրաինայի 1996թ. ընդունված և 2019թ. փոփոխություններով Սահմանադրություն (հոդված 43-րդ):

² Տե՛ս, Գերմանիայի Դաշնային Սահմանադրական դատարանի 30.07.2003թ. թիվ 1 BvR 792/03 որոշումը // Bulletin of Venice Commission of November 2004, էջ 470,

Գերմանիայի Դաշնային Սահմանադրական դատարանի 14.01.2014թ. թիվ 1 BvR 2998/11, 1 BvR 236/12 որոշումներ // Bulletin of Venice Commission of December 2014, էջ 77,

Գերմանիայի Դաշնային Սահմանադրական դատարանի 07.03.2017թ. թիվ 1 BvR 1314/12, 1 BvR 1630/12, 1 BvR 1694/13, 1 BvR 1874/13 որոշումներ // Bulletin of Venice Commission of December 2014, էջ 55

³ Տե՛ս, Գերմանիայի Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ բոլոր գերմանացիներն իրավունք ունեն ազատորեն ընտրել իրենց զբաղմունքն ու մասնագիտությունը, աշխատանքի վայրը և ուսուցման վայրը: Զբաղմունքով և մասնագիտությամբ զբաղվելը կարող է կարգավորվել օրենքով կամ օրենքին համապատասխան:

⁴ Տե՛ս, Long-Haul Track Licensing (1975) և Technical Licensing (1992) դատական գործերի վերլուծությունը Դոմալդ Կոմմենտի «The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany» գրքում:

⁵ «Արտոնագրային վճարների մասին» ՀՀ օրենքն ուժը կորցրել է 01.01.2018թ.:

⁶ Իհարկե, այս ցանկը չի կարելի համարել սպառնիչ, քանի որ այն տրված է միայն «Զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքում զբաղվածության եզրույթը բացահայտելու նպատակով:

⁷ Օրինակ, խնդրահարույց է «Անհատ ձեռնարկատիրոջ մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածում առկա կարգավորումն առ այն, որ անհատ ձեռնարկատեր չի կարող հաշվառվել սնանկ ճանաչված այն ֆիզիկական անձը, որը դիմում տալու պահին չի կատարել սնանկ ճանաչելու համար հիմք հանդիսացած իր պարտավորությունները: Աշխատանքի ազատ ընտրության նման լայն սահմանափակման հետևանքով, կարող է ստացվել, որ բոլոր սնանկ ճանաչված ֆիզիկական անձինք, ընտրելով զբաղվածություն, չեն կարող դրանով զբաղվել (օրինակ, սնանկ ճանաչված անձը, ստանալով փաստաբանի արտոնագիր, չի կարող զբաղվել փաստաբանական գործունեությամբ, քանի որ ունի չկատարված դրամական պարտավորություններ): Նման իրավակարգավորումն, ըստ էության, թույլ չի տալիս անձին վերաինտեգրվել հասարակություն, ինչպես նաև զրկում է անձին ապրուստի միջոց վաստակելու հնարավորությունից, համապատասխանաբար զրկելով նաև սնանկ ճանաչելու համար հիմք հանդիսացած պարտավորությունները մարելու հնարավորությունից: Բացի այդ, «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքով (հոդված 97-րդ) սահմանված է ֆիզիկական անձի սնանկ ճանաչվելու արդյունքում դրամական պարտավորություններից ազատվելու իրավական հետևանք (որոշակի բացառություններով, օրինակ՝ սնանկության դիմում ներկայացնելուն նախորդած 90 օրերի ընթացքում ստանձնած պարտավորություններից չի ազատվում): Սինդեռ, անհատ ձեռնարկատեր դառնալու համար սնանկ ճանաչված ֆիզիկական անձի չկատարած բոլոր պարտավորություններն են հանդիսանում արգելք, ինչը չի բխում իրավական որոշակիության սկզբունքից և հանդիսանում է աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի անհարկի սահմանափակում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Попова А. Конституционное право зарубежных стран. Краткий курс лекций, Юрайт, М., 2012, С. 44-45.
2. Blanpain R., Araki T., Ouchi Sh. Labour Law in Motion: Diversification of the Labour Force & Terms and Conditions of Employment, Kluwer Law International, the Netherlands, 2005, էջ 136:
3. Sadurski W. Rights before Courts. A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe, Second Edition, Springer, 2014, էջ 276:
4. Decision of Constitutional Court of Hungary N 54/1993:
5. Decision of Constitutional Court of Hungary N 21/1994:
6. Solyom L., Brunner G., Breyer S. G. Constitutional Judiciary in a New Democracy: The Hungarian Constitutional Court, University of Michigan Press, USA, 2000, էջ 296:
7. Պորտուգալիայի Սահմանադրական դատարանի 02.05.2001թ. թիվ 187/01 որոշում // Bulletin of Venice Commission of March 2002, էջեր 331-334:
8. Լիխտենշտեյնի Պետական Խորհրդի 31.10.2005թ. թիվ StGH 2004/76 որոշում // Bulletin of Venice Commission of October 2006, էջ 460:
9. Currie D. P. The Constitution of the Federal Republic of Germany, the University of Chicago Press, Chicago, 1994, էջեր 299-300:
10. Vobkuhle A., Bumke Ch. German Constitutional Law: Introduction, Cases and Principles, Oxford University Press, Oxford, 2019, էջ 248:

11. Donald P. Kommers, The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany, 2nd edition, Duke University Press, Durham and London, 1997, էջ 278:
12. Գերմանիայի Գաշնային Սահմանադրական դատարանի 14.01.2014թ. թիվ 1 BvR 2998/11, 1 BvR 236/12 որոշումներ // Bulletin of Venice Commission of December 2014, էջ 77:
13. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ/ Գ. Հարությունյանի խմբագրությամբ, Երևան, Իրավունք, 2010, էջ 389:
14. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 18.04.2014թ. թիվ ՍԴ-Ո-1148 որոշում:
15. ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք՝ ընդունված 09.11.2004թ.:
16. «Զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված՝ 11.12.2013թ.:
17. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 2015թ. փոփոխություններով:

Изабелла Искандарян

Соискатель кафедры теории права и Конституционного права Российско-Армянского Университета

РЕЗЮМЕ

Некоторые правовые вопросы свободного выбора труда в свете международной практики

Настоящая статья рассматривает судебно-правовой опыт некоторых стран в сфере права на свободный выбор труда, представляет экономическую основу этого права, выявляет содержание и применение этого права в Республике Армения. В статье обосновывается, что выбор занятий и сферы деятельности является частью права на свободный выбор труда, который может осуществляться путем самостоятельной и экономической деятельности. В статье делается заключение о том, что право на свободный выбор труда является одним из способов осуществления экономической деятельности и в результате законодательных регулирований экономической деятельности право на свободный выбор труда может ограничиваться.

Ключевые слова: право на труд, право на свободный выбор труда, право на экономическую деятельность, право на предпринимательскую деятельность.

Izabella Iskandaryan

Researcher at Russian-Armenian University
Department of Theory of Law and Constitutional Law

SUMMARY

Legal aspects of free choice of employment in the light of international practice

The article examines the international judicial practice of various states in the field of the right to free choice of employment, reveals its economic basis and presents the content of this right and the practice of its implementation in the Republic of Armenia. The article substantiates that the choice of occupation is also a part of free choice of employment, and it can be practiced in a self-employed manner and as an economic activity. The article concludes that free choice of employment is one of the tools of implementation of the right to economic activity, thus in the course of legal regulations of economic activities, the right to free choice of employment may encounter limitations.

Key words: right to work, right to free choice of employment, right to economic activity, right to entrepreneurship.

Բնագիրը ներկայացվել է 09.04.2020թ.

Ընդունվել է տպագրության 28.04.2020թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսել է)

իրավաբանական գիտությունների թեկնածու Ս. Իսկանդարյանը

ՈՌԲԵՐՏ ՄՀԵՐՅԱՆ

Իրավագիտության մագիստրոս

ՄԵՂԱԴՐԱՆՔԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒԹԱՅԻՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Սույն աշխատանքն ուսումնասիրում է մեղադրանքի գիտական և օրենսդրական բնորոշումները, դրա քրեադատավարական և նյութաիրավական իմաստներով տեսական ըմբռնումները, ինչպես գործող օրենսգրքում, այնպես էլ ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծում (այսուհետ՝ Նախագիծ)՝ մեղադրանքի վերաբերյալ տեղ գտած դրույթներում, ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի և Եվրոպական դատարանի՝ թեմային վերաբերելի մի շարք որոշումներում և վճիռներում: Ուսումնասիրել ենք նաև մեղադրանքի կառուցվածքային մոդելները, դրա պարզ և բարդ տեսակները: Որոշ առաջարկների և նկատառումների հետ մեկտեղ առաջարկում ենք նաև մեղադրանքի ընդհանրական հասկացությունը, որն էլ ամփոփում է սույն գիտական հոդվածը:

Հիմնարար- մեղադրանք, նյութաիրավական իմաստով մեղադրանք, դատավարական իմաստով մեղադրանք, որպես մեղադրյալ ներգրավել, քրեական հետապնդում հարուցել, դատախազ, մեղադրանք առաջադրել, մեղադրանք ներկայացնել, մեղադրանքի երկտարր և եռտարր մոդելներ, պարզ մեղադրանք, բարդ մեղադրանք, Նախագիծ, Վճռաբեկ դատարան, Եվրոպական դատարան:

Մեղադրանքը քրեական դատավարության շարժիչ ուժն է, որի միջոցով ապահովվում է քրեական հետապնդման կառուցակարգի գործունեությունը: Առանց մեղադրանքի քրեական արդարադատությունն առարկայագուրկ է: Մեղադրանքի գործառույթը սերտորեն կապված է ինչպես պաշտպանության, այնպես էլ արդարադատության իրականացման գործառույթի հետ: «Մեղադրանք» հասկացությունն իր բնորոշումը և բնութագիրը ստացել է քրեական դատավարության գիտության և օրենսդրության կողմից:

Քրեական դատավարության գիտության կողմից մեղադրանքի բնորոշման հետ կապված առկա են բազում տեսական բանավեճեր և դրա իմաստի ընկալման տարբեր մոտեցումներ: Մեղադրանքը բնորոշվում է՝ որպես քրեադատավարական գործառույթ՝ և մեղադրողի գործունեության միջոց², որպես անձին մեղսագրվող հակաիրավական և հանրության համար վտանգավոր գործողությունների կամ անգործությունների ամբողջություն³, որպես դատավարական հարաբերություն, որը ծագում է պետության և որպես մեղադրյալ ներգրավված անձի միջև⁴, որպես դատարանին ուղղված պահանջ՝ մեղավոր ճանաչել մեղադրյալին⁵:

Որոշ քրեադատավարագետների կողմից մեղադրանքը ներկայացվում է որպես քրեական հայց, որը մեղադրական իշխանությունը ներկայացնում է դատարան: Քրեական հայցի առարկան են կազմում՝ հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրյալի մեղավորության մասին պնդումը, և

դատարանին հասցեագրված պահանջը՝ մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ կիրառել քրեական օրենսգիրքը⁶:

Տեսության մեջ առավել տարածված մոտեցում է «մեղադրանք» հասկացության իմաստային ընկալումը նյութական և դատավարական իմաստներով: Նյութաիրավական իմաստով՝ մեղադրանքը կոնկրետ անձին մեղսագրվող հանցավոր արարքի (գործողության կամ անգործության) նկարագրությունն է քրեադատավարական փաստաթղթերում, իսկ դատավարական իմաստով՝ օրենքով իրավասու մարմինների և անձանց՝ հանցագործություն կատարելու մեջ մեղավորին հայտնաբերելուն և նրան դատապարտելուն ուղղված դատավարական գործունեությունը⁷:

Մեր տեսակետը հետևյալն է. նյութաիրավական իմաստով մեղադրանքը կախվածություն ունի մեղադրանքից՝ քրեադատավարական իմաստով: Իրավասու մարմինների կողմից հանցագործության բացահայտմանն ուղղված գործողություններն ի վերջո հանգեցնում են դրանց արդյունքից ձեռք բերված ամփոփմանը քրեադատավարական փաստաթղթերում՝ հանցավոր արարքի նկարագրման եղանակով: Ինքնին մեղադրանքը քրեադատավարական կատեգորիա է, ուստի, եթե այն դիտարկում ենք քրեադատավարական և նյութաիրավական իմաստների տեսանկյունից, ապա, միանշանակորեն, առաջնահերթությունը մենք տալիս ենք քրեադատավարականին: Որպես ասվածի հիմնավորում՝ նշենք, որ կոնկրետ անձին մեղ-

սագրվող արարքը նկարագրելիս, մեղադրանքը հիմնվում է քրեական օրենսգրքի նորմերի վրա, քանի որ արարքի իրավաբանական որակումը ձևակերպված է հենց քրեաիրավական նորմերում: Սակայն, վերացական ձևով հանցակազմերը դիտարկելիս, առանց կոնկրետ անձի արարքը որակելու նպատակ հետապնդելու, մենք որևէ աղերս չենք ունենում մեղադրանքի հետ, ուստի հանցակազմը քրեաիրավական կատեգորիա է, իսկ մեղադրանքը՝ քրեադատավարական:

Մեղադրանքի օրենսդրական բնորոշումները պայմանականորեն կարող ենք բաժանել 3 խմբի՝ ՀՀ քրեական դատավարության բուն օրենսգրքում (այսուհետ՝ ՀՀ քր. դատ. օր. կամ գործող օրենսգիրք), ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի նախադեպային որոշումներում և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան) վճիռներում ձևակերպված մեկնաբանություններ:

«Մեղադրանք» հասկացության օրենսդրական բովանդակության բացահայտումը գործնական կարևորություն ունի դատավարական մի շարք այլ կառուցակարգերի, մասնավորապես, մեղադրանքը փոփոխելու և լրացնելու, մեղադրանքից հրաժարվելու ինստիտուտների պատշաճ կիրառության համար: Բացի այդ, այն սերտորեն կապված է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Եվրոպական կոնվենցիա) 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի (ա) ենթակետով երաշխավորված՝ ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին տեղեկացված լինելու՝ անձի նվազագույն իրավունքի, ինչպես նաև ՀՀ Սահմանադրության (2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով) 67-րդ հոդվածով, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 19-րդ հոդվածով սահմանված՝ պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ ապահովման հետ:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 6-րդ հոդվածի 20-րդ կետի համաձայն՝ մեղադրանքը, քր. դատ. օր.-ով նախատեսված կարգով, ներկայացված հիմնավորում է՝ որոշակի անձի կողմից քրեական օրենսգրքով չթույլատրված կոնկրետ արարքի կատարման մասին: Նշված բնորոշումից բխում է, որ «մեղադրանք» եզրույթը ՀՀ քր. դատ. օր.-ից՝ ընկալվում է նյութաիրավական իմաստով: Նկատենք, որ օրենսդրական բնորոշման մեջ նշվում են «որոշակի անձ», «քրեական օրենքով չթույլատրված արարք» ձևակերպումները, ինչը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ «մեղադրանք» եզրույթը բացարձակ չի կապվում հանցագործության կամ մեղադրյալի կարգավիճակ ունեցող անձի հետ: Դասական առումով մե-

ղադրանքի հետ են առնչվում նաև, օրինակ՝ բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցներ կիրառելու վարույթը:

Ձևակերպման առումով մոտեցումը այլ է քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծով, որի 6-րդ հոդվածի 42-րդ կետի համաձայն՝ մեղադրանքը որոշակի անձի կողմից ենթադրյալ հանցանք կատարելու մասին վարկած է, որն ունի փաստական և իրավական հիմնավորում: Մեղադրանքի փաստական և իրավական կողմերը միևնույն իրավական հասկացության անբաժանելի տարրերն են, որոնք անպայմանորեն պետք է փոխհամաձայնեցված լինեն և չհակասեն միմյանց, հակառակ պարագայում՝ կառաջանա ներքին անհամապատասխանություն, ինչը կհանգեցնի մեղադրանքի ոչ լրիվության ու անհստակության՝ իր հետ բերելով առաջացած բացթողումները շտկելու անհրաժեշտություն՝ անձին ստիպելով իրավունքների սահմանափակման հանգամանքը շարունակել կրել վարույթն իրականացնող մարմնի թերացումների պատճառով: Ուստի Նախագծի որդեգրած մոտեցումը՝ օրենսդրական մակարդակով մեղադրանքի կառուցվածքը փաստականի և իրավականի բաժանելը, կարծում ենք, որ արդարացված է, քանի որ այդ պարագայում առավել ճիշտ կսահմանազատվեն մեղադրանքը փոփոխելու ռեժիմները, մեղադրանքը փոփոխելու իրավասությանը օժտված յուրաքանչյուր սուբյեկտի կողմից մեղադրանքը փոփոխելու սահմանները. պատահական չէ, որ նման պարագայում որպես մեղադրյալ ներգրավվելու մասին որոշում կայացնելու իրավակարգավորումները ևս Նախագծի հեղինակները փորձել են համապատասխանեցնել մեղադրանքի առաջարկվող հասկացությանը:

Նախագծի 6-րդ հոդվածի 41-րդ կետը, դատախազի կողմից անձի ենթադրյալ հանցավոր արարքը նկարագրող և դրա իրավական գնահատականը պարունակող որոշում կայացնելը կամ ենթադրյալ տուժողի կողմից դատարան քրեական հայց ներկայացնելը, բնորոշել է որպես քրեական հետապնդման հարուցում: Նախագծի 189-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ անձի նկատմամբ հանրային քրեական հետապնդումը հարուցվում է հսկող դատախազի որոշմամբ՝ նրա կողմից հանցանքի կատարումը վկայող փաստերի հիման վրա: Վերոնշյալ փաստերի առկայության դեպքում քննիչն իրավասու է հսկող դատախազին ներկայացնել անձի նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու մասին միջնորդություն՝ դրան կցելով վարույթի նյութերը և մատնանշելով այդ փաստերը հաստատող ապացույցները:

Քրեական հետապնդում հարուցելու մասին որոշման մեջ նշվում են մեղադրանքի փաստական հիմքը և արարքի իրավական գնահատականը: Դատախազն իրավունք չունի քննիչին հանձնարարել ներկայացնելու անձի նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու մասին որոշակի բովանդակությամբ միջնորդություն կամ կազմելու այդպիսի որոշման նախագիծ:

Ըստ էության, Նախագծի 189-րդ հոդվածով սահմանված հանրային քրեական հետապնդում հարուցելու մասին որոշումը գործող օրենսգրքի որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշմամբ ուրվագծվող մեղադրանքի բովանդակությունն արտահայտող դատավարական փաստաթղթի նոր դրսևորումն է:

Հատկանշական է, որ դեռևս 2007 թվականին ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը Ա. Մերոբյանի գործով արտահայտել էր հետևյալ դիրքորոշումը. «Եթե Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 19-րդ հոդվածում օգտագործված «մեղադրանք» եզրույթը հասկացվի սոսկ «քրեաիրավական որակում» իմաստով և այն իր մեջ չներառի արարքի քրեաիրավական որակման հիմքում ընկած փաստական հանգամանքները, ապա կասկածյալի և մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքը չի լինի կոնկրետ և իրական, այլ կլինի՝ վերացական և պատրանքային, քանի որ առանց փաստական հիմքի քրեաիրավական որակումից պաշտպանվելու իրավունքը առարկայազուրկ է»: Ուստի մեղադրանքի փաստական հիմքի և իրավական գնահատականի առանձնահատուկ նախատեսումը քրեական հետապնդում հարուցելու մասին որոշման մեջ, կարծում ենք, որ արդարացված է:

Նկատենք, որ քրեական հետապնդում հարուցելու մասին որոշման կայացումը Նախագծով վերածվել է դատախազի մենաշնորհային իրավունքի՝ ի հաշիվ գործող օրենսգրքով առկա՝ քննիչի համապատասխան իրավունքի սահմանափակման: Գործող իրավակարգավորումներով դատախազը ստուգում է հետաքննության և նախաքննության մարմինների գործողությունների և դրանց հիման վրա կայացվող դատավարական փաստաթղթերի, այդ թվում՝ որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշման օրինականությունը: Գտնում ենք, որ դրանց միայն օրինականությունը ստուգելը բավարար չէ: Եթե հարցը դիտարկենք անձի իրավունքների սահմանափակման տեսանկյունից, ապա ակնհայտ է դառնում, որ անձի իրավունքները սահմանափակվում են կամ դրանց առավել սահմանափակման հնարավորությունները մեծա-

նում են հենց մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշման կայացման պահից: Օրինակ՝ ինչպես գործող օրենսգրքով, այնպես էլ Նախագծով՝ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառման իրավաչափության պայման է հանդիսանում. անձի՝ մեղադրյալի, կարգավիճակ ձեռք բերած լինելը: Հետևապես, հարցը դիտարկելով այդ հարթությունում՝ գտնում ենք, որ դատախազի՝ որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշման միայն օրինականության ստուգումը բավարար չէ, և անհրաժեշտ է այս դեպքում կիրառել ստուգման առավել բարձր չափանիշներ, որը պետք է դրսևորվի գործով առկա փաստերի անմիջական հետազոտմամբ և գնահատմամբ: Մեղադրանքի պաշտպանության գործառույթը Սահմանադրությունը վերապահել է դատախազին, ուստի դատախազը պետք է պաշտպանի այն, ինչ ինքն է գնահատել և առաջ քաշել, ոչ թե այն՝ ինչը ստուգել, իսկ որոշ դեպքերում, ընդամենը թերթել «վրայով անցել» և հաստատել դրա օրինականությունը:

Անհրաժեշտ ենք համարում նաև Նախագծով քրեական հետապնդում հարուցելու մասին քննիչի միջնորդության ստացման պահից դրա բավարարման և համապատասխան դատավարական ակտի կայացման կամ միջնորդության մերժման մասին որոշման կայացման համար սահմանված 12 ժամյա պահանջը փոփոխել և դարձնել 36 ժամ՝ հիմնավորված, պատճառաբանված, պատշաճ և որակով դատավարական ակտ կայացնելու նկատառումով: Գտնում ենք, որ անձի իրավունքների վրա էականորեն ազդող նման կարևորության փաստաթղթի կազմումը 12 ժամում կատարելու պահանջը կարող է հանգեցնել բազմաթիվ ծանր հետևանքների, մասնավորապես՝ որոշ դեպքերում միջնորդության անհարկի բավարարման՝ հետևապես քրեական հետապնդում հարուցելու մասին որոշման կայացման, կամ թեկուզև արդարացիորեն միջնորդության բավարարման և համապատասխան որոշման կայացման, սակայն թույլ պատճառաբանվածությամբ և հիմնավորվածությամբ:

Նախագծի 190-րդ հոդվածը սահմանում է, որ քննիչը մեղադրյալին մեղադրանք է ներկայացնում քրեական հետապնդում հարուցելու մասին որոշումը ստանալուց հետո 18 ժամվա ընթացքում: Այնուհետ քննիչը նրան է հանձնում քրեական հետապնդում հարուցելու մասին որոշման պատճենը, պարզաբանում մեղադրանքի փաստական հիմքը և իրավական գնահատականը, պարզաբանում իրավունքները և պարտականությունները, ինչպես նաև մեղադրյալին հանձնում է դրանց ցանկը: Վերոնշյալ գործողությունների կատարումը հաս-

տատվում է քննիչի կողմից կազմված արձանագրությամբ, որը ստորագրում են քննիչը, մեղադրյալը և մասնակցող այլ անձինք:

Ինչպես նկատում ենք, այս պարագայում ևս Նախագծում կա փոփոխություն առ այն, որ մեղադրանք առաջադրելու ինստիտուտը վերանվանվել է մեղադրանք ներկայացնելու, ինչն ավելի լավ է արտահայտում այդ քրեադատավարական ինստիտուտի էությունը: Կարծում ենք, որ առաջին հայացքից ձևական թվացող այս փոփոխությունն իրականում առավել քան բովանդակային բնույթ է կրում: «Առաջադրել» նշանակում է հայտնել, հայտարարել որևէ բանի մասին՝ պահանջելով բավարարում, բացատրություն: «Ներկայացնել» նշանակում է ցույց տալ որևէ բան հաստատող փաստաթուղթ և այլն¹⁰: Հաշվի առնելով բայերի իմաստային երանգներն ու մեղադրյալի՝ ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատ լինելը՝ կարծում ենք, որ «ներկայացնել» ձևակերպման կիրառումն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է:

Ինչ վերաբերում է հոդվածի բուն բովանդակության փոփոխությանն, ապա նշենք, որ այս պարագայում ևս հստակեցվել է մեղադրանքի էությունն¹¹ ու դրա բաժանումը փաստական հիմքի և իրավական գնահատականի, ինչը մեղադրյալին պարզաբանվում է:

Մեղադրանքի և դրա արտահայտման հիմնական եղանակներին՝ որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշմանը և մեղադրական եզրակացությանը, անդրադարձել է ՀՀ վճռաբեկ դատարանն իր որոշումներում: Ստորև անդրադառնանք դրանցից մի քանիսին՝ մեջբերելով նաև որոշումների հետ սերտ աղերս ունեցող որոշ իրավակարգավորումներ:

Ա. Պապյանի գործով¹² կայացված որոշման մեջ, Վճռաբեկ դատարանն իրավական դիրքորոշում է ձևավորել այն մասին, որ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 202-րդ (որպես մեղադրյալ ներգրավելու հիմքը և կարգը) և 270-րդ (մեղադրական եզրակացությունը) հոդվածների վերլուծությունից երևում է, որ օրենսդիրը երկու դեպքում էլ օգտագործել է «մեղադրանքի ձևակերպում» եզրույթը, որի կառուցվածքն իրենից ներկայացնում է.

ա) գործով հաստատված, հանրության համար վտանգավոր և հակաիրավական փաստերը, որոնք համապատասխանում են կոնկրետ հանցակազմի հատկանիշներին,

բ) քրեական օրենքի կոնկրետ նորմը, որի հատկանիշներին համապատասխանում են մեղադրյալի գործողությունները կամ անգործությունը կազմող փաստերը:

Վերոնշյալ դատողության հիման վրա Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ մեղադրանքի ձևակերպումը պետք է արտացոլի մեղսագրվող գործողությունների կամ անգործության բովանդակությունը, հետևաբար պետք է ներառի հանցակազմի բոլոր պարտադիր հատկանիշները բնութագրող փաստական տվյալները: Փաստական տվյալների ներառումն անհրաժեշտ նախապայման է, որպեսզի մեղադրանքի մեջ նշվի այն քրեական օրենքը, որով նախատեսված են հանրության համար վտանգավոր, հակաիրավական և քրեորեն պատժելի արարքի հատկանիշները, այսինքն՝ հանգեցնի մեղադրանքում ձևակերպված արարքին համապատասխան իրավաբանական գնահատական տալուն:

Վճռաբեկ դատարանի կողմից մեղադրանքի ձևակերպման կարևորումը պայմանավորվել է այն հանգամանքով, որ համապատասխան դատավարական փաստաթղթերում (անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշում, մեղադրական եզրակացություն) դրա առկայությունը հնարավորություն է տալիս քրեական հետապնդման ենթարկվող անձին արդյունավետ կերպով իրականացնել իր պաշտպանության իրավունքը:

Տեսության մեջ մեղադրանքի կառուցվածքի առումով առկա է երկու հիմնական տեսակետ: Առաջին տեսակետի կողմնակիցները մեղադրանքը դիտարկում են երկտարր կառուցվածքով, համաձայն որի՝ մեղադրանքի ձևակերպումն հետևյալն է՝ գործով հաստատված, հանրության համար վտանգավոր և հակաիրավական փաստերը, որոնք համապատասխանում են կոնկրետ հանցակազմի հատկանիշներին, և մեղադրանքի իրավաբանական որակումը՝ քրեական օրենքի այն կոնկրետ նորմը, որի հատկանիշներին համապատասխանում են մեղադրյալի գործողությունները կամ անգործությունը կազմող փաստերը¹³: Հեղինակների երկրորդ խումբն առանձնացնում է կատարված հանցագործության փաստական հանգամանքներն ու մեղադրանքի իրավական ձևակերպումը, որն իրենից ներկայացնում է կոնկրետ հանցագործության հատկանիշները, և արարքի իրավաբանական որակումը¹⁴: Այսինքն՝ հեղինակների այս խումբը մեղադրանքը դիտարկում է եռատարր կառուցվածքով:

Թե՛ Եվրոպական դատարանի, թե՛ Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշումներում զարգացվել է մեղադրանքի երկտարր կառուցվածքի գաղափարը: Այսպես, անձի՝ իրեն առաջադրված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին տեղեկացվելու իրավունքի մեկնաբանության համատեքստում Եվրոպական

դատարանն իր նախադեպային իրավունքում իրավական դիրքորոշում է ձևավորել այն մասին, որ անձը պետք է պաշտոնապես տեղեկացվի իրեն առաջադրված մեղադրանքի փաստական հիմքի՝ իրեն մեղսագրվող արարքի փաստական հանգամանքների (մեղադրանքի հիմք) և մեղադրանքի իրավական հիմքի՝ իրեն մեղսագրվող արարքին տրված իրավական գնահատականի (մեղադրանքի բնույթ) մասին¹⁵։ Ընդ որում, Եվրոպական դատարանը նշված իրավունքը դիտարկում է Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի (բ) ենթակետով երաշխավորված՝ անձի՝ իր պաշտպանությանը նախապատրաստելու համար բավարար ժամանակ և հնարավորություն ունենալու իրավունքի հետ փոխադարձ կապի մեջ¹⁶։

Ինչպես արդեն նշել ենք, մեղադրանքի կառուցվածքի վերաբերյալ՝ նույնաման իրավական դիրքորոշում է արտահատել նաև Վճռաբեկ դատարանը։ Մասնավորապես, Գ. Ճաղարյանի և այլոց գործով որոշման մեջ՝ Վճռաբեկ դատարանը նշել է. «Կառուցվածքային առումով մեղադրանքը բաղկացած է գործով հաստատված՝ հանրության համար վտանգավոր և հակաիրավական արարքի կատարման հանգամանքների ամբողջությունից և քրեական օրենքի կոնկրետ նորմից, որի հատկանիշներին համապատասխանում է նշված փաստական հանգամանքների ամբողջությունը։ Այլ խոսքով՝ մեղադրանքի տարրեր են կազմում մեղադրանքի ձևակերպումը և դրա իրավաբանական որակումը»։

Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ մեղադրանքի ձևակերպմանը բովանդակային առումով ներկայացվող պահանջների բացահայտման հարցը պետք է քննարկել արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի համատեքստում, և «...համապատասխան փաստաթղթերում մեղադրանքի ամրագրումը հանդիսանում է այն դատավարական միջոցը, որով ապահովվում է քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի իրավունքը տեղեկանալու իր դեմ առաջադրված մեղադրանքի իրավական և փաստական հիմքերի մասին (...)» (...) [Մեղադրանքի ձևակերպման մեջ], բացի հանցավորի մասին տվյալներից, հանցագործության տեղից, ժամանակից և եղանակից, մանրամասնորեն և հստակ պետք է նշվեն արարքի քրեաիրավական որակման հիմքում ընկած փաստերը՝ հանցագործության դեպքի և դրա հետ կապված հանգամանքների մանրակրկիտ նկարագրությունը։ Արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի իրացման առումով անընդունելի է, երբ իրավասու պաշտոնատար անձը համապատասխան դատավարական

փաստաթղթերում մեղադրանքը ձևակերպելիս սահմանափակվի միայն քրեական օրենքով արգելված արարքի ընդհանրական նկարագրությամբ (...)»¹⁹։

Տեսական գրականության մեջ առանձնացվում են մաս «պարզ» և «բարդ» մեղադրանքները։ Այս դասակարգման հիմքում ընկած են մեղադրանքների ձևակերպման կառուցվածքների միջև օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող տարբերությունները և դրանց հարաբերակցությունը քրեական օրենքի մեկ կամ մի քանի նորմերի հետ, մեղադրանքում ներառված հանցագործությունների քանակը, ինչպես նաև այն հանգամանքը, թե արարքը մեղսագրվում է մեկ, թե մի քանի անձանց։

Պարզ մեղադրանքն անձին մեղադրելն է մեկ պարզ հանցագործության կատարման մեջ։ Այս դեպքում մեղադրյալին վերագրվում է մեկ պարզ հանցագործության կատարում, որը որակվում է քրեական օրենսգրքի մեկ նորմով և չի կարող բաժանվել առանձին հանցագործությունների²⁰։

Բարդ մեղադրանքն առկա է, երբ անձին առաջադրվել է այնպիսի ձևակերպմամբ մեղադրանք,

ա) որը թեև համապատասխանում է քրեաիրավական մեկ նորմի հատկանիշներին, սակայն բաղկացած է մի քանի կետերից, օրինակ՝ մի քանի հանցավոր արարքներ կատարելու մեջ անձին առաջադրված մեղադրանքը,

բ) որի ձևակերպումը բաժանված չէ կետերի, քանզի այն ներառում է քրեական օրենքի տարբեր նորմերով որակվող մի քանի հանցավոր արարքների կատարում։ Դա կարող է լինել հանցագործությունների իդեալական համակցության դեպքում²¹։

«Բարդ» մեղադրանքի վերաբերյալ Ա., Մ. և Ա. Բադալյանների գործով²² Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ մեղադրանքի ձևակերպումը պետք է արտացոլի հանցակիցներից յուրաքանչյուրին մեղսագրվող գործողությունների (անգործության) մանրակրկիտ նկարագրությունը, այդ թվում՝ հանցակազմի բոլոր պարտադիր հատկանիշները բնութագրող փաստական տվյալները, որի դեպքում միայն հնարավոր կլինի ապահովել պաշտպանության իրավունքի և մրցակցային դատավարության իրականացումը։ Բացի այդ, արարքը մի խումբ անձանց կողմից կատարված լինելու դեպքում մեղադրանք առաջադրելիս համապատասխան դատավարական փաստաթղթերում հանցակիցներից յուրաքանչյուրի հանցավոր գործողությունների նկարագրությունն անհրաժեշտ նախապայման է՝ անձնական պատասխանատվության, ըստ մեղքի պատասխանատվության և արդարության ու պատասխանատվության անհատականացման սկզբունք-

ներին համապատասխան նրանց քրեական պատասխանատվության հարցը լուծելու համար:

Ուշագրավ է նաև Եվրոպական դատարանի ձևավորած նախադեպային իրավունքը Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասում կիրառվող՝ «քրեական մեղադրանք» հասկացության կապակցությամբ: Մասնավորապես, Դեվերեն ընդդեմ Բելգիայի գործով վճռում²³ Եվրոպական դատարանը նշել է, որ «քրեական մեղադրանք» եզրույթը պետք է հասկանալ ոչ թե ձևական (փաստաթղթային), այլ՝ բովանդակային իմաստով: «Մեղադրանք» հասկացությունը կարող է սահմանվել որպես իրավասու մարմնի կողմից անձին պաշտոնապես արված տեղեկացում այն մասին, որ առկա է նրա կողմից քրեորեն հետապնդելի արարք կատարելու վերաբերյալ ենթադրություն:

Հետագայում Շուբինսկին ընդդեմ Սլովենիայի գործով վճռում²⁴ Եվրոպական դատարանը, զարգացնելով իր դիրքորոշումը, ընդգծել է, որ անձի նկատմամբ «մեղադրանքի» առկայության մասին կարող է վկայել նաև այնպիսի միջոցներ ձեռնարկելը, որոնք ենթադրում են հանցագործության մեջ կասկածանքի առկայություն, ինչպես նաև էականորեն ներգործում են կասկածվող անձի դրության վրա:

Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի («ա») ենթակետը սահմանում է, որ քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ ու հանգամանորեն տեղեկացվելու, իրեն ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին: Ի պաշտպանություն այս դրույթի կենսագործմանը՝ Եվրոպական դատարանն իրավական դիրքորոշում է ձևավորել այն մասին, որ. «(...) Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի («ա») ենթակետի դրույթները թելադրում են՝ շահագրգռված անձին «մեղադրանքի» մասին տեղեկացնելիս ցուցաբերել ծայրահեղ զգուշավոր մոտեցում: Մեղադրական եզրակացությունը վճռորոշ դեր է խաղում քրեական հետապնդման մեջ. դրա հանձնման պահից մեղադրվող անձը համարվում է իրեն ներկայացված մեղադրանքի փաստական և իրավական հիմքերի մասին պաշտոնապես և գրավոր ձևով տեղեկացված»²⁵:

Ջարգացնելով վերոնշյալ դիրքորոշումը՝ Եվրոպական դատարանը նշել է. «...մեղադրյալին փոխանցման ենթակա անհրաժեշտ տեղեկատվությունը վերաբերում է հանցանքի «բնույթին և հիմքին»: «Բնույթ» նշանակում է այն հանցանքը, որի համար նա մեղադրվում է, իսկ «հիմք» բառը ցույց է տալիս այն գործողությունները, որոնք վերջինս են-

թադրաբար կատարել է: Հանցագործության մանրամասները չափազանց կարևոր են, քանի որ դրանց մատուցման պահից է կասկածյալը պաշտոնապես տեղեկացվում իր դեմ ներկայացված մեղադրանքների փաստական և իրավական հիմքերի մասին»²⁶:

«Մեղադրանք» հասկացության վերաբերյալ պոզիտիվ իրավունքի և նախադեպային իրավունքի համակարգային դիտարկման և համադրման արդյունքում, կարելի է նշել, որ նեղ իմաստով մեղադրանքն արտացոլվում է՝ որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշման, մեղադրական եզրակացության կամ եզրափակիչ որոշման մեջ կամ մեղադրական դատավճռում: Լայն իմաստով մեղադրանքն արտացոլվում է ցանկացած դատավարական ակտում, որտեղ տրվում են այնպիսի ձևակերպումներ կամ կատարվում են այնպիսի գործողություններ, որոնցից հետևում է, որ կոնկրետ անձը կատարել է քրեորեն պատժելի արարք (օրինակ՝ քրեական գործ հարուցելու մասին որոշում, անձի նկատմամբ ձերբակալում կամ խափանման միջոց կիրառելու մասին փաստաթղթերում և այլն)²⁷:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով մեղադրանքի ձևակերպման շուրջ առկա օրենսդրական սահմանումները, Նախագծի մոտեցումը և քրեադատավարագետների կարծիքները՝ առաջարկում ենք դրա սահմանման հետևյալ տարբերակը. մեղադրանքը քր. դատ. օր.-ով նախատեսված կարգով իրավասու մարմնի կողմից որոշակի անձի վերաբերյալ ունեցած և պատշաճ գնահատված տեղեկատվության հիման վրա առաջադրված պատճառաբանված և հիմնավորված վարկածն է այդ անձի կողմից քրեական օրենսգրքով չթույլատրված արարք կատարելու մասին, որի էությունն են կազմում դրա հիմքը՝ մեղսագրվող արարքի փաստական հանգամանքները և բնույթը՝ անձին մեղսագրվող արարքին տրված իրավական գնահատականը:

- ¹ Строгович М. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. М., 1968, С. 7.
- ² Мизулина Е. Уголовный процесс: концепция самоограничения государства. Тарту, 1991. С. 14-26.
- ³ Жогин Н. Предварительное следствие/ Н. В. Жогин, Ф. Н. Фаткуллин. - М.: Юрид. лит., 1965, С. 189.
- ⁴ Даев В. К понятию обвинения в советском уголовном процессе// Правоведение. 1970. N 1. С. 85.
- ⁵ Полянский Н. К вопросу о юридической природе обвинения перед судом// Правоведение. 1960, N 1, С. 110.
- ⁶ Александрова И., Круглов И., Кучин А., Смолин А.Г. Уголовно-правовые и уголовно-процессуальные аспекты сделки о признании уголовного иска; МВД РФ, Нижегородская академия. Н. Новгород, 2007, С. 24.
- ⁷ Фаткуллин Ф. Обвинение и судебный приговор. Казань, 1963, С. 13-25.
- ⁸ Հայաստանի Հանրապետության Վճարել դատարանի որոշումների գիտագործնական մեկնաբանություններ. - հ. 3. - Եր. 2016. - էջ 218:
- ⁹ Արթուր Մերոյանի վերաբերյալ Վճարել դատարանի 2007 մարտի 30-ի թիվ ՎԲ-46/07 որոշում:
- ¹⁰ Աղայան Է. Արդի հայերենի բացատրական բառարան: «Հայաստան» Հրատարակչություն, Երևան, 1976թ., էջեր 103, 1065:
- ¹¹ Գործող օրենսգրքի 203-րդ հոդվածի 2-րդ մասում տեղ գտած «մեղադրանքի էություն» ձևակերպումն ընդհանրական է և ոչ լիարժեք, ուստի չենք կարող չհամաձայնել Նախագծի հեղինակների հետ՝ այն որպես մեղադրանքի «փաստական հիմք և իրավական գնահատական» ներկայացնելու հարցում:
- ¹² Արկադի Պատվականի Պապյանի գործով Վճարել դատարանի 2010 թվականի նոյեմբերի 5-ի թիվ ՏԳ/0115/01/09 որոշում, 17-19-րդ կետեր:
- ¹³ Добровольская Т. Изменение обвинения в судебных стадиях советского уголовного процесса. М., 1977, С. 11-16.
- ¹⁴ Фаткуллин Ф. Обвинение и изменение его в суде. Казань, 1963, С. 35-43.
- ¹⁵ Penev v. Bulgaria գործով Եվրոպական դատարանի 2010 թվականի հունվարի 7-ի վճիռ, գանգատ թիվ 20494/04, 33-րդ և 42-րդ կետեր:
- ¹⁶ Pelissier and Sassi v. France գործով Եվրոպական դատարանի Մեծ պալատի 1999 թվականի մարտի 25-ի վճիռ, գանգատ թիվ 25444/94, կետ 54:
- ¹⁷ Արդեն նշել ենք, որ մեղադրանքի կառուցվածքի վերաբերյալ Նախագծի մոտեցումը՝ երկտարր մոդելն է, ուստի կրկնությունից խուսափելու համար այստեղ չենք անդրադառնա այդ հարցին: Տե՛ս 2-րդ էջում:
- ¹⁸ Գևորգ Ծաղարյանի և այլոց գործով Վճարել դատարանի 2012 թվականի օգոստոսի 24-ի թիվ ԵՇԳ/0002/01/11 որոշում, 15-րդ, 16-րդ և 21-րդ կետեր:
- ¹⁹ Տե՛ս նույն որոշման 16-րդ և 21-րդ կետերը:
- ²⁰ Ровнейко В. Изменение обвинения в суде первой инстанции по Российскому уголовно-процессуальному законодательству. Дис.... канд. юрид.наук. Ижевск, 1996, С. 34-35.
- ²¹ Добровольская Т. Изменение обвинения в судебных стадиях советского уголовного процесса. М., 1977. С. 22.
- ²² Արթուր, Մացակ և Արմեն Բաղայանների գործով Վճարել դատարանի 2013 թվականի հոկտեմբերի 18-ի թիվ ԼԳ/0227/01/12 որոշում, 18-19 կետեր:
- ²³ Դեվեերն ընդդեմ Բելգիայի (Deweer v. Belgium) գործով Եվրոպական դատարանի 1980 թվականի փետրվարի 27-ի վճիռ, գանգատ թիվ 6903/75, կետ 44:
- ²⁴ Շուբինսկին ընդդեմ Սլովենիայի (Šubinski v. Slovenia) գործով Եվրոպական դատարանի 2007 թվականի հունվարի 18-ի վճիռ, գանգատ թիվ 19611/04, կետ 62:
- ²⁵ Կամասինսկին ընդդեմ Ավստրիայի (Kamasinski v. Austria) գործով Եվրոպական դատարանի 1989 թվականի դեկտեմբերի 19-ի վճիռ, գանգատ թիվ 9783/82, կետ 79:
- ²⁶ Pelissier and Sassi v. France գործով Եվրոպական դատարանի Մեծ պալատի 1999 թվականի մարտի 25-ի վճիռ, գանգատ թիվ 25444/94, կետ 51:
- ²⁷ Դամբարյան Ա. Քրեական հետապնդումը (մեղադրանքը) մինչդատական վարույթում: Ուսումնական ձեռնարկ: Երևան: 2016, էջ 37:

Роберт Мгерян
Магистр права

РЕЗЮМЕ

Понятие обвинения и функциональный характер в уголовном процессе РА

Данная работа изучает научные и законодательные характеристики обвинения, теоретические подходы связанные с его уголовно-процессуальным и материально-правовым понятием, как в действующем кодексе, так же в Проекте, ряд решения и постановления Кассационного суда РА и Европейского суда. А также изучали структурные модели обвинения, его простые и сложные виды. Вместе с некоторыми предложениями предлагаем позицию общей концепции обвинения, что и обобщает данная научная статья.

Ключевые слова: обвинение, обвинение в материально-правовом смысле, обвинение в процессуальном смысле, привлекать в качестве обвиняемого, возбудить уголовное преследование, прокурор, предъявить обвинение, представить обвинение, двухэлементные и трехэлементные модели обвинения, простое обвинение, сложное обвинение, Проект, Кассационный суд, Европейский суд.

Robert Mheryan
Master of Laws

SUMMARY

The concept of a charge and its functional characteristics in the criminal procedure of RA

The following article discusses scientific and legal specifications of the charge, theoretical perceptions of its material-legal and judicial-legal senses, clauses on a charge both in the current Code and the Draft, a range of decisions and judgments related to the topic made by the Court of Cassation of RA and the European Court. We have also investigated structural models of a charge, its simple and complex types. Along with some suggestions and considerations we suggest general concept of a charge which summarizes this scientific article.

Key words: charge, material-legal charge, judicial-legal charge, involve as an accused, bring criminal prosecution, prosecutor, file a charge, bring a charge, two-element and three-element models of a charge, simple charge, complex charge, Draft, Court of Cassation, European Court.

Բնագիրը ներկայացվել է 17.03.2020թ.

Ընդունվել է տպագրության 30.04.2020թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսել է)

իրավաբանական գիտությունների թեկնածու Տ. Սուջյանը

ԱՀԱՐՈՆ ՌՈՒՇԱՆՅԱՆ

Հայաստանի ազգային պոլիտեխնիկական համալսարանի տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների ու էլեկտրոնիկայի ինստիտուտի տեղեկատվության անվտանգության և ծրագրային ապահովման ամբիոնի ծրագրային ճարտարագիտության բաժնի 4-րդ կուրսի ուսանող

ԿԻՔԵՐՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՍԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Սույն հոդվածում տարվում է համաշխարհային սոցիալական երևույթի՝ կիբերհանցագործության վերլուծություն, որն իրենից ենթադրում է նորարար տեխնոլոգիաների ոլորտում անօրինական գործունեություն, որը վնասում է պետությունների, կազմակերպությունների և անձանց շահերին: Սույն հոդվածում առաջարկվում են կիբերանվտանգության ապահովման ուղղված մի շարք միջոցառումներ (օրինակ՝ տեղեկատվական առցանց հարթակի ստեղծումը), որոնք կապահովեն համեմատաբար կիբերանվտանգության բարձր մակարդակ: Հոդվածի շրջանակներում տրվում է կիբերհանցագործությունների կանխարգելման իրավակառուցակարգային հասկացությունը՝ միևնույն ժամանակ նշելով կիբերհանցավորության կանխարգելման միջազգային դոկտրինալ ելակետային խնդիրները:

Հիմնաբառեր - տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ, կիբերհանցավորության կանխարգելման միջազգային դոկտրինալ ելակետային խնդիրներ, կիբերհանցագործության կանխարգելում, գաղափարություն, կիբերանվտանգություն:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման ներկա փուլը բնութագրվում է՝ որպես տեղեկատվական ազդեցության հնարավորություն անհատական և հասարակական գիտակցության վրա, արդյունքում՝ տեղեկատվության ազատ հասանելիությունը անխուսափելի հակակշիռ է դառնում տեղեկատվական անվտանգությանը: Այսպիսով, հաստատվում է մարդու, հասարակության և պետության իրավունքների և օրինական շահերի պատշաճ պաշտպանության անհրաժեշտությունը տվյալ ոլորտում: Տեղեկատվական անվտանգության ոլորտում արդիական է անչափահասների կողմից համացանցում տեղակայված տեղեկատվական արտադրանքի տարածման և օգտագործման խնդիրը:

Մասնավորապես, համակարգչային-տեղեկատվական առաջընթացի ամենամեծ ձեռքբերումը համացանցի (ինտերնետ) ստեղծումն էր, որը, ինչպես նշում էր «գլոբալ գյուղ» եզրույթի հեղինակ, կանադացի հայտնի փիլիսոփա՝ Մարշալ Մաքլուհանը (Marshall McLuhan). «...մարդկանց միջև անտեսում է բոլոր սահմանները՝ տարածություն, ժամանակ, մշակույթ, ավանդույթ, աշխարհայացք և այլն, որի արդյունքում աշխարհն այնքան է սեղմվում, որ կարծես դառնում է մի ամբողջ գլոբալ գյուղ՝»:

Համացանցն իր էությամբ տեղեկատվական միջավայր է, որի ազդեցությունը յուրաքանչյուր անչափահասի կյանքի վրա ամեն տարի մեծանում է: Համացանցը երեխաներին առաջարկում է հնարավոր

ությունների լայն ընտրանի՝ արտահայտելու իրենց անհատականությունը, ստանալու կրթություն և այլն: Սակայն, միևնույն ժամանակ, այն իրենից վտանգ է ենթադրում՝ հասանելի դարձնելով բացասաբար ազդող տեղեկատվության, ինչպիսիք են՝ անպարկեշտ նյութերը, սեռական շահագործումն ու բռնությունը, կիբերբուլլիմը և անձնական տվյալների անհարիր կիրառումը: Ըստ ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի տվյալների՝ օրական ավելի քան 175.000 երեխա առաջին անգամ է մուտք գործում համացանց, այն է՝ յուրաքանչյուր կես վայրկյանը մեկ, մեկ երեխա[1]:

Տեղեկատվության զարգացման անխուսափելի հետևանքն է սոցիալական ցանցերը և մարդկանց ինտեգրումը սոցիալական ցանցերում (VKontakte, Odnoklassniki, Facebook, Twitter և այլն): Տեղեկատվության զարգացումն ունի դրական կողմ, այն է՝ ավանդական ՋԼՄ-ների միավորման համար տեղեկատվության փոխանակման նոր հնարավորություններ ստեղծելը, որոնցից շատերի մասին մի քանի տարի առաջ հնարավոր չէր, նույնիսկ, պատկերացնել, իսկ շատերն էլ, որոնց մասին հնարավոր չէ պատկերացնել այսօր, կստեղծվեն ապագայում: Միևնույն ժամանակ, դրական միտումներին զուգընթաց, կիբեր տարածքում առկա հանցավոր գործունեությունը զարգանում է և աճում: Նման հանցագործությունները ոչ միայն ծայրաստիճան եկամտաբեր են, այլև, որոշ դեպքերում, անպատիժ՝ կատարման մեթոդի առանձնահատկության պատճառով: Կառա-

վարությունները պարտավորություն ունեն իրենց քաղաքացիներին թույլ տալու անարգել մուտք գործել համացանց:

21-րդ դարում պետությունները, ֆիզիկական սահմաններից զատ, բաժանված են նաև վիրտուալ սահմաններով: **Պետական վիրտուալ տարածքը (սահմանը)**՝ ֆիզիկական (մատերիա) իրականությունից սկիզբ առնող (երբեմն էլ անկախ) և վերջինիս համար հետևանքներ առաջացնող արհեստական (սուբյեկտիվ) իրականության այն հարթակն (սուբստանց) է, որտեղ շոշափվում են պետության և հասարակության անվտանգության, սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական, իրավական, կրոնական և մշակութային շահերը (կեցությունը), օգտակարությունը, որոնց սահմանները վերջանում են այնտեղ, որտեղ սկսվում է մեկ այլ պետության վերոնշյալ շահերի սահմանները²:

Ժողովրդավարական կառավարությունների պարտավորությունն է՝ մշակել օրենսդրություն և կանոնակարգեր, որոնք հնարավորություն կտան ունենալ անկախ և բազմակարծիք ՁԼՄ-ներ, տեղեկատվության ազատ հոսք առանց սահմանների, անարգել մուտք համացանց և ցանցային գրազիտության զարգացում:^[2] Կառավարությունները պետք է մեծ դերակատարում ունենան, երբ խոսքը ցանցային բովանդակության և երեխաների պաշտպանության, խտրականությունների դեմ պայքարի, ատելության և կիբերհանցագործության հրահրման մասին է: Հարցն այն չէ՝ արդյոք կառավարությունները պե՞տք է կարգավորեն համացանցը, թե՞ ոչ, այլ թե ինչպե՞ս, ի՞նչ և ի՞նչ ծավալով բովանդակություն պետք է կարգավորվի: Արդյոք պետական կարգավորումն արդյունավետ է, եթե ոչ, ապա կա՞ն այնպիսի մեթոդներ, որոնք կարող են ավելի արդյունավետ լինել:

Ամերիկյան Ազգային անվտանգության ծառայության [3] համակարգերից մեկը, որը կոչվում է Boundless Informant, թույլ է տալիս տեսնել, թե որ երկրից ինչ քանակությամբ տվյալներ են գողացվել վերջին 30 օրվա ընթացքում: Ըստ Է. Սնոուդենի 2013 թվականին տրամադրած քարտեզի՝ Հայաստանն այդ պահին բավականին մեծ հետաքրքրություն է ներկայացրել ամերիկյան գործակալության համար, քան հարևան Վրաստանը կամ Ադրբեջանը: Իսկ Red October կոչվող վիրուսային համակարգը, որը, ամենայն հավանականությամբ, կապ ուներ Չինաստանի հետ, լրտեսում էր բազմաթիվ երկրների պետական կառույցներին: Ըստ Կասպերսկի լաբարատորիայի կողմից կատարված հետազոտության՝ Հայաստանը համարվում է ամենավարակված երկրներից մեկը:^[4]

2000 թվականին Ավստրիայում կայացած ՄԱԿ-

ի՝ Հանցագործության կանխարգելման և իրավախախտողների հետ վարվելու համաժողովում տրվել է կիբերհանցագործության հետևյալ բնորոշումը. «Կիբերհանցագործությունն ընդգրկում է ցանկացած հանցագործություն, որը կատարվում է համակարգչային համակարգի կամ ցանցի օգնությամբ, համակարգչային համակարգի կամ ցանցի շրջանակներում, կամ համակարգչային համակարգի կամ ցանցի դեմ»:

Այդ համաժողովում առանձնացվել է նաև կիբերհանցագործության երկու կատեգորիա՝ կիբերհանցագործություն նեղ իմաստով, որն ընդգրկում է համակարգչային համակարգի և համակարգչային տեղեկատվության անվտանգության դեմ ուղղված արարքները, և կիբերհանցագործություն լայն իմաստով (հանցագործություններ, որոնք կապված են համակարգչի օգտագործման հետ), որն ընդգրկում է համակարգչային համակարգի կամ ցանցի միջոցով կատարվող ցանկացած հանցավոր արարք կամ կապված է դրա հետ, ինչպես նաև՝ հարակից հանցանքները:^[5]

Ժամանակակից համակարգչային վիրուսները բարդ ծրագրեր կամ նույնիսկ ծրագրային համակարգեր են, գրված համակարգչային չարագործների կողմից և օգտագործվում են վերոնշյալ նպատակով, սակայն կիրառվում են շատ ավելի կատարյալ եղանակներով, ինչն անչափ դժվար է դարձնում դրանց դեմ պայքարը: Սակայն, կիբերհանցագործությունները միայն ծրագրերի տարածումը կամ օգտագործումը չեն:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 24-րդ գլուխը քրեական պատասխանատվություն է սահմանում այն բոլոր հանցագործությունների համար, որոնցով կարող է վտանգվել տեղեկատվական համակարգերի անվտանգությունը, այն է՝ համակարգչային տեղեկատվության համակարգ առանց թույլտվության մուտք գործելը (ներթափանցելը), համակարգչային սաբոտաժը, համակարգչային տեղեկատվությանն ապօրինի տիրանալը և այլն: ^[6]

ՀՀ քրեական օրենսգրքի վերոնշյալ գլխում նկարագրված հանցակազմերն առավելագույնս ներառում են համակարգչային տեղեկատվության դեմ կատարվող հանցագործությունների տեսակները: Սակայն, չի կարելի մոռանալ տեխնիկական առաջընթացի սրընթաց տեմպերի մասին. այս պարագայում կարևորվում է օրենսդրի և իրավակիրառ մարմնի կապը, որն անչափ կարևոր է տվյալ տեսակի հանցագործությունների արդյունավետ բացահայտման համար:

Այս ամենին զուգընթաց, կարևորվում է միջազգային համագործակցությունը, քանի որ կիբերհան-

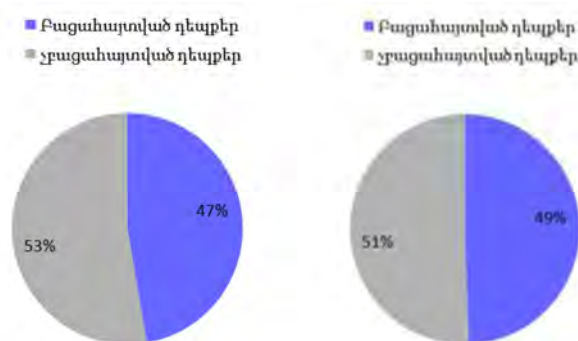
ցագործությունների վերջին տարիներին զարգացման միտումների ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ տարեցտարի ավելանում են անդրսահմանային բնույթ կրող հանցատեսակները: Այսպես՝ համակարգչային հարձակում կազմակերպողը կարող է գտնվել որևէ եվրոպական երկրում, օգտագործել որևէ ասիական երկրում վարակված համակարգիչների խումբ և գրոհ կազմակերպել լատինաամերիկյան որևէ պետությունում գտնվող, իրեն հետաքրքրող համակարգչային համակարգի վրա, որի արդյունքում՝ հնարավոր կլինի հափշտակել գումարներ չորրորդ երկրում գտնվող բանկից: Նմանատիպ հանցատեսակները վերջին տարիներին լայն տարածում են ստացել ամբողջ աշխարհում:

Վերը նշվածին հարկ է ավելացնել նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի հետևյալ հոդվածները, որոնք առավել հաճախակի կատարվում են համակարգչային տեղեկատվական համակարգերի օգնությամբ՝ հափշտակությունը, որը կատարվել է համակարգչային տեխնիկայի օգտագործմամբ, անձնական կամ ընտանեկան կյանքի մասին տեղեկություններ ապօրինի հավաքելը, պահելը, օգտագործելը կամ տարածելը, երեխային պոռնկության կամ պոռնոգրաֆիական բնույթի նյութեր կամ առարկաներ պատրաստելու հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելը և այլն:[7]

Այսօր վիրտուալ և ֆիզիկական փոխներթափանցման հարցը կիբերանվտանգության դաշտում արդիական է, այն պատճառով, որ տեղի է ունենում վիրտուալ ու ֆիզիկական աշխարհների փոխներթափանցում. քանի որ վիրտուալ աշխարհում ծավալվող գործունեությունը կարող է լուրջ ազդեցություն գործել ֆիզիկական աշխարհի վրա՝ ինչպես նպաս-

տելով, այնպես էլ՝ էապես խաթարելով պետության բնականոն գործունեությանը: Կիբերհամակարգերից ռազմական և տնտեսական գործունեության կախվածությունը պետությունների համար ստեղծում է խոցելի կողմեր, ինչից կարող են օգտվել միջազգային հարաբերություններում ոչ պետական մասնակիցները, ինչպես նաև որոշ պետություններ: Հատկապես, լուրջ վտանգ է ներկայացնում միջուկային զենքի կիբերապահովվածության հարցը:

Այսպիսով՝ կիբերտարածությունը դարձել է ազգային և միջազգային անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքների հիմնական աղբյուրներից մեկը, քանի որ արդի տեխնոլոգիական զարգացման պայմաններում կիբերտարածությունում հարձակման բազմաբնույթ հնարավորություններն ավելի լայն են, քան՝ պաշտպանությանը:[8] Քանի որ ժամանակակից աշխարհում հասարակական և պետական գործունեության մի զգալի մասն իրականացվում է հեռահաղորդակցության դաշտում, ուստի անչափ իրատաս է դառնում կիբերհանցագործության և կիբերահաբեկչության խնդիրը: Այսօր կիբերհանցագործությունը լուրջ վտանգ է ներկայացնում պետության էներգահամակարգերին, օդային փոխադրումներին և նույնիսկ միջուկային օբյեկտներին: Նշված վտանգներից ապահովագրված չէ նաև Հայաստանի Հանրապետությունը: Հաշվի առնելով մեր երկրի աշխարհաքաղաքական դիրքը՝ կիբերհանցագործությունները կարող են լուրջ սպառնալիք ներկայացնել Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությանը: Վերջին տարիներին անցկացվել է կիբերհանցագործության դեպքերի տվյալների վերլուծությունը, որի արդյունքները ներկայացնենք գրաֆիկի տեսքով (Գրաֆիկ 1) [9]

Գրաֆիկ 1. Կիբերհանցագործությունների դեպքերը ՀՀ 2018-2019թթ.

Թվային աշխարհում կիբերհանցագործություններից պաշտպանվելու պարտավորությունը բոլորինն է՝ կառավարություններին, ընտանիքներին, դպրոցներին ու այլ հաստատություններին: Բայց նաև մասնավոր հատվածը, հատկապես՝ տեխնոլո-

գիաների և հեռահաղորդակցության ոլորտները, կարևոր և յուրահատուկ պարտավորություն ունեն թվային տեխնոլոգիաների՝ հասարակության վրա թողած ազդեցությունը ձևավորելու հարցում. պարտավորություն, որ մինչ այժմ լուրջ չի ընդունվել:

Մասնավոր հատվածի ուժն ու ազդեցությունը պետք է օգտագործվի, որպեսզի բարելավվեն ոլորտի տվյալների ու գաղտնիության էթիկական նորմերը և ծավալվի այնպիսի գործունեություն, որ կապաշտպանի առցանց հարթակում գտնվող երեխաների շահերը: Փորձագետների շրջանում չկան կիբերանվտանգության խնդրի նկատմամբ միասնական մոտեցումներ: Սակայն, կիբերանվտանգություն ապահովելու համար առաջարկվում են մի քանի մեթոդներ՝

1. Համակարգել համաշխարհային, տարածաշրջանային և ազգային արձագանքը: Մենք պետք է ուժեղացնենք քաղաքականություն մշակողների, իրավապահ մարմինների և ՏՏ ոլորտի միջև համագործակցությունը, որպեսզի տեխնոլոգիական արտադրանքի ստեղծման ընթացքում ներդրվեն անվտանգության նորմեր /սկզբունքներ/ և միասին աշխատենք, որպեսզի վերջ դնենք թրաֆիքինգին, ինչպես նաև՝ մարդկանց /մասնավորապես՝ երեխաների/ շահագործման առցանց այլ միջոցներին:

2. Երաշխավորել մարդկանց տվյալների գաղտնիությունը: Մասնավոր հատվածի ու կառավարության կողմից ավելի մեծ հանձնառություն է անհրաժեշտ քաղաքացիների տվյալների պաշտպանության և տեղին օգտագործման հարցում: Առցանց տվյալները հավաքագրելիս և օգտագործելիս պետք է հաշվի առնել և կիրառել միջազգային նորմերը: Իսկ քաղաքացիներին /մասնավորապես՝ երեխաներին/ պետք է սովորեցնել, թե ինչպես պաշտպանվել այն ամենից, ինչը վտանգում է իրենց տվյալների գաղտնիությունը:

3. Հասարակությանը զինել առցանց հարթակում՝ ապահովելով հասանելի թվային գրագիտությամբ: Նաև կառավարությունների ու ՏՏ ոլորտի մասնագետների ավելի սերտ համագործակցությամբ պետք է ստեղծվեն ՏՀՏ հարթակներ և այնպիսի դասացուցակ, որպեսզի կրտսեր դպրոցից մինչև ավագ դպրոցի աշակերտները սովորեն ճիշտ օգտվել առցանց հարթակում տեղադրված նյութերից և չվտանգեն իրենց անձնական տվյալները: Առցանց գրադարանները պետք է բարելավվեն, իսկ հանրային գրադարանները պետք է վերազինվեն, որպեսզի թվային հմտություններ սովորեցնող դասեր անցկացվեն: Քաղաքացիներին /մասնավորապես՝ երեխաներին/ պետք է սովորեցնել տարբերակել ու զգուշանալ առցանց վտանգներից և ոչ ստույգ տեղեկատվությունից, իսկ թվային քաղաքացիությունն էլ դարձնել թվային գրագիտության կենտրոնական բաղադրիչ:

4. Գնահատել մասնավոր հատվածի յուրահատուկ դերը: ՏՏ ոլորտում պետք է ներդնել ու պարտադրել տվյալների և գաղտնիության էթիկական նորմեր, որոնք պաշտպանում են առցանց հարթա-

կում գտնվող անձանց շահերը, այդ թվում՝ այնպիսի էթիկական պրոդուկտի ստեղծում և տարածում խրախուսել, որ կնվազեցնի հասարակությանն ուղղված ռիսկերը:

5. Ներդնել այնպիսի լուծումներ, որոնք տեղեկություն կտրամադրեն առցանց հարթակում գտնվող երեխաների, համացանցի առաջարկված հնարավորությունների և հնարավոր վտանգների մասին: Մեզ ավելի շատ տեղեկություն է հարկավոր առցանց հարթակում գտնվող երեխաների ու նրանց գործունեության մասին, որպեսզի կարողանանք այդ տվյալները կիրառել կարգավորող այնպիսի նորմերում ու քաղաքականություններում, որոնք կճանաչեն երեխաների հատուկ կարիքներն ու իրավունքները: Թվային աշխարհի մարտահրավերները հաղթահարելու համար պետք է համաշխարհային մակարդակում ուժեղացնել համակարգումն ու տեղեկատվության փոխանակումը: Պետք է ուժեղացնել համագործակցությունը երեխաների հարցերով զբաղվող կազմակերպությունների հետ և կանոնավոր կերպով համագործակցել օրինապահ մարմինների ու քաղաքականություն մշակողների հետ: [1]

Հաշվի առնելով վերը նկարագրված հիմնախնդիրները՝ կիբերհանցագործություններից խուսափելու և կիբերհանցագործությունների քանակը նվազեցնելու նպատակով՝ առաջարկվում է ստեղծել առցանց հարթակ, որը կազմված կլինի չորս հիմնական մասերից: Առաջին մասում կլինի տեղեկատվություն կիբերհանցագործությունների, դրանց կատարման մեթոդների ու հաճախականությունների մասին, երկրորդ մասում տեղադրված կլինի մանրամասն տեղեկատվություն, թե ինչպես խուսափել տարատեսակ կիբերհանցագործություններից, օրինակ՝ ինչպիսի գաղտնաբառեր օգտագործել կայքերում, որպեսզի բարձրացնել անձնական տվյալների պաշտպանվածության մակարդակը, քանի որ «թույլ» կամ օգտատերերի կողմից հաճախ օգտագործվող գաղտնաբառը հնարավորություն է տալիս կիբերհանցագործին մուտք գործել օգտատիրոջ անձնական կայք և վերցնել կամ խախտել անձնական տվյալների ճշտությունը: Հարթակի երրորդ մասում կլինեն օրենքների կետեր, թե ինչպիսի արարքներն են քրեորեն պատժելի:

Չորրորդ մասում կլինի անանուն հարցում կազմված մի քանի հարցերից՝ օգտատիրոջ սեռը, տարիքը, մասնագիտությունը, որքա՞ն ժամանակ է անց կացնում համացանցում, հանդիպե՞լ է երբևէ կիբերհանցագործության, եղե՞լ է արդյոք կիբերհանցագործության զոհ: Այս հարցումը հնարավորություն կընձեռի հավաքել տեղեկատվություն կիբերհանցագործությունների մասին և կազմել անընդհատ թար-

մացվող վիճակագրություն:

Այսպիսով, կիբերհանցագործությունը վերացնելու, ինչպես նաև կիբերհանցագործության զոհ չդառնալու ամենապարզ ուղիներից մեկը սովորելն է, թե ինչպես պաշտպանվել առցանց միջավայրում և ինչպես չլինել կիբերհանցագործների հեշտ թիրախ:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ կիբերհանցագործությունների կանխարգելումը, դա պետության վիրտուալ տարածքում (սահմանում) ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց, ինչպես նաև պետության իրավունքներն ու օրինական շահերը պաշտպանելու նպատակով՝ իրավական, սոցիալական, ռազմական և տնտեսական անհրաժեշտ կառուցակարգերի ստեղծումն ու գործարկումն է, որոնց միջոցով պետությունը կարողանում է բացահայտել, կանխել և պատիժ կիրառել (սանկցիա կիրառել) կիբերհանցագործության նկատմամբ:

Միևնույն ժամանակ, գտնում ենք, որ կիբերհանցագործությունների կանխարգելումը պետք է խարսխված լինի ներքոհիշյալ միջազգային դոկտրինալ ելակետային խնդիրների վրա՝ միջազգային վիրտուալ տարածքի կարգավորման համընդհանուր նորմատիվների սահմանում, միջազգային փոխգործակցություն կիբերհանցագործության բացահայտման՝ կանխման (սանկցիավորման) պատժամիջոց կիրառելու նպատակով, միասնական տեղեկատվատեխնիկական անվտանգության համակարգերի ստեղծումն ու գործարկում, խոցելի խմբերի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության գերակայություն միջպետական շահերի նկատմամբ (օրինակ՝ մանկական պոռնոգրաֆիայի տարածման դեմ միջազգային պայքար՝ անկախ պետական և խմբային, ֆինանսական կամ այլ շահերից) և այլն:

¹ Հայրապետյան Ա. «Միգրացիոն իրավունքը միջազգային իրավական դոկտրինայում և պրակտիկայում», «Արդարադատություն» գիտական հանդես (2016-4(35), էջ 24, հղում՝ 3-րդ և 4-րդ: <https://ardaradatutyunjournal.com/wp-content/uploads/2018/12/35-2016-4.pdf>

² Հայրապետյան Ա. «Միգրացիոն իրավունքը միջազգային իրավական դոկտրինայում և պրակտիկայում», «Արդարադատություն» գիտական հանդես (2016-4(35), էջ 24: <https://ardaradatutyunjournal.com/wp-content/uploads/2018/12/35-2016-4.pdf>

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՅՈՒՆԻՍԵֆ-ի 2017թ. «Երեխաների իրավիճակն աշխարհում. երեխաները թվային դարում» [https://www.nsa.gov/](https://www.unicef.org/armenia/%D5%B4%D5%A1%D5%B4%D5%B8%D6%82%D5%AC%D5%AB-%D5%B0%D5%A1%D5%B2%D5%B8%D6%80%D5%A4%D5%A1%D5%A3%D6%80%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D6%85%D6%80%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6-%D5%A1%D5%BE%D5%A5%D5%AC%D5%AB-%D6%84%D5%A1%D5%B6-175000-%D5%A5%D6%80%D5%A5%D5%AD%D5%A1-%D5%A1%D5%BC%D5%A1%D5%BB%D5%AB%D5%B6-%D5%A1%D5%B6%D5%A3%D5%A1%D5%B4-%D5%BD%D5%AF%D5%BD%D5%B8%D6%82%D5%B4-%D5%A7-D6%85%D5%A3%D5%BF%D5%BE%D5%A5%D5%AC-%D5%B0%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D6%81%D5%A1%D5%B6%D6%81%D5%AB%D6%81%D5%9D,(վերջին անգամ դիտվել է 03.04.2020)
2. Դեհերյան Ս., Դազարյան Ա., Մարտիրոսյան Ս., Դարբինյան Ս. «Կիբերտիրույթ տեղեկատվական անվտանգություն և իրավունք»:
3. Ամերիկյան Ազգային անվտանգության ծառայության Boundless Informant /<a href=) (վերջին անգամ դիտվել է 03.04.2020):
4. «Կասպերսկի» լաբորատորիայի կիբերսպառնալիքների վերլուծություններ և արդյունքներ (վերջին անգամ դիտվել է 03.04.2020) <https://securelist.com/red-october-diplomatic-cyber-attacks-investigation/36740/>:
5. Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders Vienna, 10-17 April 2000, Report of the Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Paragraph 161-174, էջ 26:
6. Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docid=69646> (վերջին անգամ դիտվել է 03.04.2020)
7. Կիբերհանցագործությունների դեմ պայքարի առանձնահատկությունները, մոտեցումները և ահազանգերին արձագանքումը <https://www.police.am/news/view/%D5%AF%D5%AB%D5%A2%D5%A5%D6%80%D5%B0%D5%A1%D5%B6%D6%81%D5%A1%D5%A3%D5%B8%D6%80%D5%AE%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%AB-%D5%A4%D5%A5%D5%B4%D5%BA%>

D5%A1%D5%B5%D6%84%D5%A1%D6%80%D5%AB-%D5%A1%D5%BC%D5%A1%D5%B6%D5%B1%D5%B6%D5%A1%D5%B0%D5%A1%D5%BF%D5%AF%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%A8-%D5%B4%D5%B8%D5%BF%D5%A5%D6%81%D5%B8%D6%82%D5%B4%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%A8-%D6%87-%D5%A1%D5%B0%D5%A1%D5%A6%D5%A1%D5%B6%D5%A3%D5%A5%D6%80%D5%AB%D5%B6-D5%A1%D6%80%D5%B1%D5%A1%D5%A3%D5%A1%D5%B6%D6%84%D5%B8%D6%82%D5%B4%D5%A8.html (վերջին անգամ դիտվել է 03.04.2020):

8. Քալդունյան Վ. Գ. Կիբեռանվտանգությունը որպես ազգային անվտանգության կարևոր բաղադրիչ <http://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/Haykakan%20Banak/2012%284%29.pdf> (վերջին անգամ դիտվել է 03.04.2020)

9. Կիբեռահանցագործությունների դիմամիկան Հայաստանում https://infocheck.am/am/posts/235?fbclid=IwAR3_2dudQEppfTE0D9Oz37IMPRgyHkZsOjnJfIGQ77JAoo8A-L1xRBqTc6E (վերջին անգամ դիտվել է 03.04.2020).

Аарон Рушаниян

Студент 4-го курса отдела инженерии программного обеспечения, кафедры информационной безопасности и программного обеспечения института информационных и телекоммуникационных технологий и электроники Национального политехнического университета Армении

РЕЗЮМЕ

Общие вопросы правовой структуры для предотвращения киберпреступности в Республике Армения

В этой статье анализируется такое глобальное социальное явление, как киберпреступность, т.е. незаконные действия в области инновационных технологий, которые наносят ущерб Республике Армения, интересам организаций и физических лиц. В данной статье предлагается ряд мер кибербезопасности, таких как создание онлайн информационной платформы, которая обеспечит относительно высокий уровень кибербезопасности. В статье рассматривается правовая основа для предотвращения киберпреступности, в то же время отмечаются международные доктринальные проблемы предотвращения киберпреступности.

Ключевые слова: информационные технологии, международные доктринальные проблемы предотвращения киберпреступности, киберпреступление, секретность, кибербезопасность.

Aharon Rushanyan

4th year student of the Chair of Software Engineering, Department of Information Security and Software Development of the Institute of Information and Telecommunication Technologies and Electronics of the National Polytechnic University of Armenia

SUMMARY

General issues of legal structures for preventing cybercrime in the Republic of Armenia

This article describes the analysis of global social phenomenon as cybercrime - illegal deployment in areas of technological innovation, which cause damage to the Republic of Armenia, interests of organizations and persons. Here it is suggested a variety of cybersecurity, such as creating an online information platform, which will provide high level of cybersecurity. The article provides the legal basis for preventing cybercrime, while at the same time, international doctrinal problems of preventing cybercrime are noted.

Key words: Information technology, International Doctrinal Issues in Preventing Cybercrime, cybercrime, privacy, cybersecurity.

Բնագիրը ներկայացվել է 07.04.2020թ.

Ընդունվել է տպագրության 28.04.2020թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսել է)

իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Դ. Թումասյանը

ԶՈՀՐԱԿ ԱՊՐԵՍՅԱՆ

Եվրոպական համալսարանի իրավագիտության
ամբիոնի ասպիրանտ

ՀՈՂԻ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄԸ ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Հոգվածում խոսվում է օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց Հայաստանի Հանրապետությունում հողի սեփականության իրավունքի սահմանափակման, դրա բացառությունների, ինչպես նաև այդ սահմանափակմամբ պայմանավորված, օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց շահերի պաշտպանության մասին:

Հիմնադրադեռ՝ սեփականության իրավունք, իրավունքի սահմանափակում, օտարերկրյա քաղաքացի, քաղաքացիություն չունեցող անձ, իրավաբանական անձի լուծարում:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (այսուհետ՝ Սահմանադրություն) 2-րդ գլուխը նվիրված է մարդու և քաղաքացու իրավունքներին, և բոլոր դեպքերում, երբ խոսքը վերաբերում է մարդու (յուրաքանչյուր ոք) իրավունքներին, ապա դրանից, ՀՀ քաղաքացիներից բացի, օգտվում են նաև օտարերկրյա քաղաքացիները և քաղաքացիություն չունեցող անձինք (այսուհետ միասին՝ օտարերկրյա քաղաքացիներ): Իսկ, երբ Սահմանադրությամբ իրավունք է վերապահվում ուղղակիորեն քաղաքացուն, ապա այդ իրավունքներից օգտվում են ՀՀ քաղաքացիություն ունեցող անձինք¹: Բայցևայնպես, մարդու իրավունքների հատվածում կարող են նախատեսված լինել օտարերկրյա քաղաքացիների իրավունքների ուղղակի սահմանափակումներ: Այսպես՝ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ հողի սեփականության իրավունքից չեն օգտվում օտարերկրյա քաղաքացիները և քաղաքացիություն չունեցող անձինք՝ բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի: Այսինքն՝ Սահմանադրությունն ուղղակիորեն սահմանում է օտարերկրյա քաղաքացիների՝ ՀՀ-ում հողի նկատմամբ սեփականության իրավունք ունենալու արգելքի կանխավարկածը՝ օրենքով այլ բան նախատեսված չլինելու պարագայում:

Սահմանադրական մակարդակում ամրագրված նման սահմանափակումը բխում է այն ընդհանուր գաղափարախոսությունից, որ սակավահող Հայաստանում հողի նկատմամբ սեփականության հարաբերությունների ձևավորման այս փուլում շարունակում է առաջնային մնալ պետական անվտանգության հիմնախնդիրը²:

Խոշոր պետությունների մեծ մասի սահմանադրություններում (օրինակ՝ ԱՄՆ, Գերմանիա) նման սահմանափակում առկա է: Ոչ մեծ պետու-

թյունների մի մասի սահմանադրություններում (Էստոնիա, Շվեյցարիա, Լյուքսեմբուրգ) ևս՝ վերոնշյալ սահմանափակումը բացակայում է: Բայցևայնպես կան պետություններ, որոնց սահմանադրությունները պարունակում են նման դրույթներ: Այսպես՝ Մոլդովայի Հանրապետության Սահմանադրության համաձայն՝ *Մոլդովայի Հանրապետությունում պաշտպանվում է օտարերկրյա պետությունների, միջազգային կազմակերպությունների, օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց սեփականության իրավունքը: Օտարերկրյա իրավաբանական անձանց և քաղաքացիների, ինչպես նաև քաղաքացիություն չունեցող անձանց Մոլդովայի Հանրապետության տարածքում սեփականության իրավունքի ձեռքբերման կարգը և պայմանները կարգավորվում են օրենքով*³:

Հողի սեփականության իրավունքի սահմանափակման հետաքրքիր նորմ է պարունակում Վրաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը: Վերջինիս համաձայն՝ *գյուղատնտեսական նշանակության հողը՝ որպես հատուկ նշանակության ռեսուրս, կարող է պատկանել միայն պետությանը, ինքնակառավարվող միավորին, Վրաստանի Հանրապետության քաղաքացուն կամ Վրաստանի Հանրապետության քաղաքացիների միությանը: Բացառիկ դեպքեր կարող են սահմանվել օրգանական օրենքով, որն ընդունվում է Խորհրդարանի անդամների ընդհանուր թվի առնվազն երկու երրորդով*⁴:

Անհրաժեշտ է նշել, որ հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի սահմանափակումը չի տարածվում այլ անշարժ գույքի վրա: Հողը մտնում է անշարժ գույքի բովանդակության մեջ, սակայն անշարժ գույքը չի սահմանափակվում միայն հո-

դով: ՀՀ սահմանադրական դատարանը, իր ՍԴՈ-1432 որոշմամբ, անդրադառնալով հողի վերաբերյալ օրենսդրական ձևակերպումներին, նշել է դրամի քանի առանձնահատկություններ.

- հողն անշարժ գույքի տեսակ է, որը, ինչպես նաև վերջինիս կարգավիճակը (ներառյալ՝ դրան կատմամբ սեփականության և այլ գույքային իրավունքները) օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ենթակա են պետական գրանցման,

- հողամասի նկատմամբ սեփականության իրավունքը սեփականատիրոջ կողմից իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրավունքն է՝ օրենքով նախատեսված սահմանափակումների ու այլ պայմանների պահպանմամբ,

- հողամասի նկատմամբ իրավունքների (այդ թվում՝ սեփականության իրավունքի) սահմանափակումները սահմանվում են անմիջականորեն՝ օրենքով, այլ իրավական ակտերով, պայմանագրով կամ դատական կարգով,

- սահմանված են հողամասերի նկատմամբ սեփականության իրավունքի դադարման և սահմանափակման դեպքերը, այդ թվում՝ հողամասի վրա դրա սեփականատիրոջ պարտավորություններով պայմանավորված բռնագանձում տարածելիս,

- սահմանված են հողամասերի սեփականատերերի իրավունքներն ու պարտականությունները, այդ թվում՝ կապված պարտադիր վճարումների կատարման հետ:

Հողի նկատմամբ օտարերկրյա քաղաքացիների սեփականության իրավունքի հնարավոր դեպքերը նախատեսվում են ՀՀ հողային օրենսգրքով: Վերոնշյալ օրենսգրքի 4-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ *հողի սեփականության իրավունքից չեն օգտվում օտարերկրյա քաղաքացիները և քաղաքացիություն չունեցող անձինք՝ բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի*: Բացառություն են կազմում միայն Հայաստանի Հանրապետությունում կացության հատուկ կարգավիճակ ունեցող անձինք:

Իսկ հատուկ կացության կարգավիճակ անձին կարող է տրվել միայն երկու դեպքում՝ նա ազգությամբ հայ է կամ Հայաստանում տնտեսական կամ մշակութային գործունեություն է ծավալում⁵: Մնացած բոլոր դեպքերում օտարերկրյա քաղաքացիները չեն կարող Հայաստանի Հանրապետությունում օգտվել հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքից: Սակայն նման կարգավորումն առանձին դեպքերում կարող է էական վնաս պատճառել նրանց՝ վերջիններիս շահերի պաշտպանության օրենսդրական կարգավորումների բացակայու-

թյան պայմաններում:

Վերոգրյալի համատեքստում նախ քննարկման է արժանի այն դեպքը, երբ օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը ձեռք է բերում շինություն կամ այլ անշարժ գույք Հայաստանի Հանրապետության տարածքում: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 209-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ սեփականատիրոջը պատկանող հողամասի վրա գտնվող շենքի կամ շինության նկատմամբ սեփականության իրավունքը փոխանցելիս օտարվում է **նաև շենքի**, շինության զբաղեցրած հողամասի մասը, ինչպես նաև՝ **հողամասի նկատմամբ այն իրավունքները**, որոնք անհրաժեշտ են շենքի, շինության օգտագործման և սպասարկման համար: Իսկ նույն օրենսգրքի 564-րդ հոդվածի համաձայն՝ շենքի, շինության կամ այլ անշարժ գույքի վաճառքի պայմանագրով գնորդին այդ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունք փոխանցելու հետ **միաժամանակ փոխանցվում է հողամասի նկատմամբ սեփականության իրավունքը**:

Սույն իմպերատիվ նորմերի նպատակն է հանդիսանում կրճատել այն դեպքերը, երբ հողի և դրա վրա գտնվող շինության կամ այլ անշարժ գույքի սեփականատերերը տարբեր անձինք են: Ընդ որում՝ տվյալ նորմը պաշտպանում է պայմանագրի երկու կողմերին, քանի որ անհասկանալի է, թե ինչ կերպ կարող է վաճառողը տիրապետել կամ օգտագործել իրեն պատկանող հողամասը այն դեպքում, երբ դրա վրա առկա է դրան ամրակցված՝ այլ անձին սեփականության իրավունքով պատկանող անշարժ գույք:

Բայցևայնպես, հաշվի առնելով Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 6-րդ մասով նախատեսված սահմանափակումը՝ օտարերկրյա քաղաքացիները հողին ամրակցված անշարժ գույքը ձեռք բերելիս չպետք է ձեռք բերեն դրա տակ գտնվող հողամասի նկատմամբ սեփականության իրավունք: Նման դեպքում օտարերկրյա քաղաքացիներն օգտվում են այդ հողամասի օգտագործման իրավունքից՝ չհանդիսանալով դրա սեփականատերեր: Արդյունքում, ստացվում է, որ հողամասի և դրա վրայի շինության սեփականատեր-վաճառողը, վաճառելով շինությունը կամ հողամասի վրա գտնվող այլ անշարժ գույքը, չի փոխանցում օտարերկրյա քաղաքացի գնորդին հողամասի նկատմամբ սեփականության իրավունքը: Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ օրենսդիրը չի կարգավորում նման դեպքերում հողամասի և դրա իրավատերերի իրավական կարգավիճակը:

Երկրորդ, օտարերկրյա քաղաքացին կարող է

բաժնեմաս (բաժնետոմս) ունենալ Հայաստանի Հանրապետությունում գրանցված իրավաբանական անձի կանոնադրական կապիտալում: Նման պայմաններում անհրաժեշտ է դիտարկել իրավաբանական անձի լուծարման դեպքում դրան պատկանող գույքի ճակատագիրը: Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ պարտատերերի պահանջները բավարարելուց հետո իրավաբանական անձի մնացած գույքը հանձնվում է նրա հիմնադիրներին (մասնակիցներին), եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով, այլ իրավական ակտերով կամ իրավաբանական անձի կանոնադրությամբ:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ օտարերկրյա քաղաքացիները (բացառությամբ՝ կացության հատուկ կարգավիճակ ունեցող անձանց) չեն օգտվում հողի սեփականության իրավունքից, ապա հարց է առաջանում, թե ինչ պետք է լինի լուծարվող իրավաբանական անձին սեփականության իրավունքով պատկանող հողի հետ: Բնականաբար, օրենքով այլ բան նախատեսված չլինելու պարագայում, այն չի կարող փոխանցվել օտարերկրյա ֆիզիկական անձ հիմնադիրին (մասնակցին), բայցևայնպես վերջինիս՝ ընկերության լուծարման դեպքում ընկերության մնացած գույքից բաժին ստանալու իրավունքը չպետք է խախտվի, և նա առնվազն պետք է ստանա փոխհատուցում դրա դիմաց:

Միևնույն ժամանակ նման պայմանների առկայության դեպքում անհրաժեշտ է դիտարկել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 282-րդ հոդվածի կիրառելիության հարցը Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 6-րդ մասով սահմանված արգելքի պայմաններում: Այսպես՝ վերոնշյալ 282-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ եթե օրենքով թույլատրվող հիմքերով անձին որպես սեփականություն անցել է այնպիսի գույք, որը *սեփականության իրավունքի ծագման պահին օրենքի ուժով չէր կարող նրան պատկանել, սեփականատերն այդ գույքը պետք է օտարի դրա նկատմամբ սեփականության իրավունքի ծագման պահից մեկ տարվա ընթացքում*, եթե այլ ժամկետ նախատեսված չէ օրենքով:

Բայցևայնպես, գտնում ենք, որ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 6-րդ մասում նշված սահմանափակման բացառությունը (*հողի սեփականության իրավունքից չեն օգտվում օտարերկրյա քաղաքացիները, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի*) չի վերաբերում ժամանակավորապես հողի սեփականատեր դառնալու դեպքերին, և վերոնշյալ բացառություններն ուղղակիորեն նախատեսված են ՀՀ հողային օրենսգրքով: Ընդ

որում՝ անհրաժեշտ է դիտարկել այն հանգամանքը, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 282-րդ հոդվածի կիրառելիության դեպքում՝ իրավաբանական անձինք և նրանց հիմնադիրները (մասնակիցները) օտարերկրյա քաղաքացիները, ՀՀ-ում հողի նկատմամբ սեփականության իրավունք ձեռք բերելու նպատակով, կարող են արհեստականորեն իրենց մասնակցությամբ իրավաբանական անձանց տանել լուծարման, և դա կարող է պարբերական բնույթ կրել: Իսկ նման պայմաններում չի իրագործվի պետական անվտանգության ապահովման նպատակ հետապնդող Սահմանադրության 60-րդ հոդվածով նախատեսված արգելքը: Հետևապես, իրավաբանական անձանց լուծարման դեպքում դրանց մասնակից օտարերկրյա քաղաքացիները (բացառությամբ կացության հատուկ կարգավիճակ ունեցող օտարերկրացիների) չպետք է հանդիսանան իրավաբանական անձի լուծարումից հետո մնացած հողամասի սեփականատեր: Բայցևայնպես, օտարերկրյա քաղաքացիները դրա դիմաց պետք է համարժեք փոխհատուցում ստանալու հնարավորություն ունենան: Նման ընթացակարգ մեր օրենսդրությամբ նույնպես առկա չէ:

Իրավաբանական անձանց լուծարման դեպքում դրա մասնակիցները կամ կանոնադրությամբ դրա համար լիազորված իրավաբանական անձի մարմինը նշանակվում են լուծարման հանձնաժողով (լուծարող): Լուծարման հանձնաժողովը (լուծարողը) ստեղծվում է իրավաբանական անձանց պարտատերերի հայտնաբերման և վերջիններիս նկատմամբ իրավաբանական անձի պարտավորությունների կատարումն այդ իրավաբանական անձի գույքով իրականացնելու համար:

Կարծում ենք, որ այն դեպքում, երբ լուծարվող իրավաբանական անձի մասնակից է հանդիսանում կացության հատուկ կարգավիճակ չունեցող օտարերկրյա քաղաքացին, ապա նախ, պետք է հնարավորություն տալ իրավաբանական անձի հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի իրավունակություն ունեցող մասնակցին վճարի դիմաց ձեռք բերել հողամասի այն բաժինը, որը ձեռք կբերեր օտարերկրյա քաղաքացին՝ Սահմանադրությամբ սահմանված սեփականության իրավունքի սահմանափակման բացակայության պարագայում: Իսկ եթե որոշակի ժամկետում իրավաբանական անձի նման մասնակիցը չօգտվի այդ հնարավորությունից (կամ նման մասնակցի բացակայության դեպքում), ապա ողջամիտ կլինի օրենքով սահմանել լուծարման հանձնաժողովի (լուծարողի) պարտականություն, հրապարակային սակարկությունների միջոցով վաճառել հողամասը և օտա-

րերկրյա քաղաքացուն հանձնել վաճառքից ստացված գումարը՝ հանելով վաճառքին ուղղված բոլոր ծախսերը:

Նման կարգավորմամբ ինչպես հնարավորություն չի տրվի կացության հատուկ կարգավիճակ չունեցող օտարերկրյա քաղաքացուն ՀՀ-ում հողի նկատմամբ սեփականության իրավունք ձեռք բերել, այնպես էլ կալաշտականվի վերջինիս փոխհատուցում ստանալու իրավունքը իրավաբանական անձի լուծարման դեպքում:

Անհրաժեշտ է ուշադրության հրավիրել նաև այն հանգամանքը, որ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 6-րդ մասով հողի նկատմամբ սեփականության իրավունք ունենալու արգելք սահմանված է օտարերկրյա քաղաքացիների, բայց ոչ օտարերկրյա իրավաբանական անձանց համար:

Նման տրամաբանությամբ է գրված ՀՀ հողային օրենսգիրքը, քանի որ այն որպես հողային հարաբերությունների առանձին սուբյեկտ է դիտարկում ինչպես օտարերկրյա քաղաքացիներին, այնպես էլ օտարերկրյա իրավաբանական անձանց, սակայն հողի նկատմամբ սեփականության իրավունք ունենալու սահմանափակում նախատեսվում է միայն օտարերկրյա քաղաքացիների համար:

Նման մոտեցումը պայմանավորված է Սահմանադրության 74-րդ հոդվածի սահմանափակ մեկնաբանմամբ, որի համաձայն՝ *հիմնական իրավունքները և ազատությունները տարածվում են նաև իրավաբանական անձանց վրա այնքանով, որքանով այդ իրավունքները և ազատություններն իրենց էությանը կիրառելի են դրանց նկատմամբ*: Այսինքն՝ օրենսդիրը հողային հարաբերությունները կարգավորելիս առաջնորդվել է այն տրամաբանությամբ, որ իրավաբանական անձանց վրա տարածվում են միայն հիմնական իրավունքները և ազատությունները, բայց ոչ դրանց նկատմամբ սահմանված սահմանափակումները:

Թեև տեսության մեջ առկա է մոտեցում առ այն, որ Սահմանադրությունն ուղղակիորեն չի նշում, սակայն սահմանադրական նորմերի իմաստից բխում է, որ իրավաբանական անձինք համարվում են Սահմանադրությամբ ուղղակիորեն ամրագրված պարտականությունների կրող սուբյեկտներ, ինչպես նաև Սահմանադրությունից բխող այլ պարտականությունների կրող սուբյեկտ: Հետևապես, կարծում ենք, որ նույն մոտեցումն առկա պետք է լինի նաև հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման վերաբերյալ, այսինքն՝ մարդու համար նախատեսված հիմնական իրավունքի կամ ազատության սահմանափակումը պետք է տարածվի նաև իրավաբանական

անձի վրա այնքանով, որքանով այդ սահմանափակումներն իրենց էությանը կիրառելի են վերջինիս նկատմամբ: Իսկ դա տրամաբանական է, քանի որ Սահմանադրության 2-րդ գլխում իրավունք սահմանող հոդվածներում նշվում են նաև այդ իրավունքի սահմանափակման հիմքերը, որոնք նույնական պետք է լինեն նաև իրավաբանական անձանց նկատմամբ, եթե դրանց էությունից այլ բան չի բխում:

Նման մոտեցմամբ առաջնորդվելիս կհետևի, որ օտարերկրյա քաղաքացու համար սահմանված հիմնական իրավունքի կամ ազատության սահմանափակումը տարածվում է օտարերկրյա իրավաբանական անձի վրա: Այսինքն՝ եթե օտարերկրյա քաղաքացիները չեն օգտվում հողի սեփականության իրավունքից, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի, ապա օտարերկրյա իրավաբանական անձինք նույնպես չեն օգտվում հողի սեփականության իրավունքից, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի:

Ընդ որում՝ վերոնշյալ սահմանափակման տարածումը օտարերկրյա իրավաբանական անձանց վրա համապատասխանում է նաև Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 6-րդ մասով նախատեսված սահմանափակման նպատակին: Պատճառն այն է, որ պետական անվտանգության համար օտարերկրյա իրավաբանական անձանց հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքից սպասելի հնարավոր վտանգը ավելի պակաս չէ, քան առկա կլինե՞ր օտարերկրյա քաղաքացիների սեփականության առկայության դեպքում: Հետևապես, ՀՀ տարածքում օտարերկրյա հնարավոր բացասական ազդեցությունը սահմանափակելու նպատակին համահունչ է Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 6-րդ մասով սահմանափակման տարածումը նաև օտարերկրյա իրավաբանական անձանց վրա:

Սակայն, ինչպես արդեն նշեցինք, օրենսդիրը ՀՀ հողային օրենսգրքով անմիջական սահմանափակում նախատեսել է հենց օտարերկրյա քաղաքացիների համար՝ ուղղակիորեն չնշելով սահմանափակում օտարերկրյա իրավաբանական անձանց համար:

Ի տարբերություն հայաստանյան օրենսդրի՝ Ռուսաստանի Դաշնության հողային օրենսգիրքն ուղղակիորեն խոսում է նաև օտարերկրյա իրավաբանական անձանց նկատմամբ առկա սահմանափակումների մասին, մասնավորապես՝ *օտարերկրյա քաղաքացիները, քաղաքացիություն չունեցող անձինք և օտարերկրյա իրավաբանական անձինք սեփականության իրավունքով չեն կարող տիրապետել սահմանամերձ տարածքներում տեղակայ-*

ված հողամասեր, որոնց ցանկը սահմանում է Ռուսաստանի Դաշնության Նախագահը՝ Ռուսաստանի Դաշնության պետական սահմանի մասին դաշնային օրենսդրությանը համապատասխան, ինչպես նաև Ռուսաստանի Դաշնության հատուկ նախատեսված այլ տարածքներ՝ դաշնային օրենքներին համապատասխան⁷:

ՀՀ հողային օրենսգրքով՝ օտարերկրյա իրավաբանական անձանց համար չկա հողի սեփականություն ձեռք բերելու արգելք, ինչն անտրամաբանական է, քանի որ օտարերկրյա քաղաքացիները ցանկության դեպքում կարող են փաստացի հողի նկատմամբ սեփականության իրավունք ձեռք բերել օտարերկրյա իրավաբանական անձի միջոցով: Թեև նման սահմանափակման բացակայությունը կարող է նպաստել օտարերկրյա ներդրումների աճին, միաժամանակ կարող է որոշակի ռիսկ ներկայացնել ՀՀ պետական անվտանգության համար:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ հանգում ենք այն եզրակացության, որ.

1. անհրաժեշտ է հստակ սահմանել այն հողամասի և դրա իրավատերերի իրավական կարգավիճակը, որի վրա գտնվող շինությունը կամ այլ անշարժ գույքը ձեռք է բերվել կացության հատուկ

կարգավիճակ չունեցող օտարերկրյա քաղաքացու կողմից,

2. անհրաժեշտ է իրավական կարգավորման ենթարկել իրավաբանական անձի լուծարումից հետո մնացած հողամասի ճակատագիրը և այդ իրավաբանական անձի մասնակից հանդիսացող կացության հատուկ կարգավիճակ չունեցող օտարերկրյա քաղաքացու փոխհատուցում ստանալու իրավունքը,

3. անհրաժեշտ է սահմանադրական մակարդակով հստակ սահմանել, որ իրավաբանական անձանց վրա տարածվում են հիմնական իրավունքները և ազատությունները, *դրանց սահմանափակումները*՝ այնքանով, որքանով այդ իրավունքները և ազատությունները, *դրանց սահմանափակումները* իրենց էությամբ կիրառելի են դրանց նկատմամբ: Ընդ որում՝ կարծում ենք, որ նպատակահարմար է նաև ուղղակիորեն նշել, որ օտարերկրյա իրավաբանական անձանց վրա տարածվում են օտարերկրյա քաղաքացիների համար սահմանված հիմնական իրավունքները և ազատությունները, դրանց սահմանափակումները:

¹ Միևնույն ժամանակ, Սահմանադրության մի քանի հոդվածներով առաձևին իրավունքներ են վերապահվում միայն ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող անձանց:

² Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Գ. Հարությունյան, Ա. Վաղարշյան, Երևան 2010, էջ 376:

³ Մոլդովայի Հանրապետության Սահմանադրություն, 128-րդ հոդված:

⁴ Վրաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 19-րդ հոդված, մաս 4-րդ:

⁵ «Օտարերկրացիների մասին» ՀՀ օրենք, 18-րդ հոդված, մաս 1-ին:

⁶ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Գ. Հարությունյան, Ա. Վաղարշյան, Երևան 2010, էջ 507:

⁷ Ռուսաստանի Դաշնության հողային օրենսգիրք, 15-րդ հոդված, 3-րդ մաս:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ Սահմանադրություն (06.12.2015թ. փոփոխություններով)
2. Մոլդովայի Հանրապետության Սահմանադրություն
3. Վրաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն
4. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք (ընդունված՝ 05.05.1998թ.)
5. ՀՀ հողային օրենսգիրք (ընդունված՝ 02.05.2001թ.)
6. «Օտարերկրացիների մասին» ՀՀ օրենք (ընդունված՝ 25.12.2006թ.)
7. ՀՀ սահմանադրական դատարանի թիվ ՄԴՈ-1432 որոշումը
8. Ռուսաստանի Դաշնության հողային օրենսգիրք (ընդունված՝ 28.09.2001թ.)
9. Հարությունյան Գ., Վաղարշյան Ա. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Երևան 2010:

Зорак Апресян
Аспирант кафедры юриспруденции
Европейского университета

РЕЗЮМЕ

Ограничение прав собственности на землю для иностранных граждан

В статье рассматриваются ограничение права собственности иностранных граждан и лиц, не имеющих гражданства, на землю в Республике Армения, его исключения, а также защита интересов иностранных граждан и лиц, не имеющих гражданства, в связи с этим ограничением.

Ключевые слова: право собственности, ограничение права, иностранный гражданин, лицо, не имеющее гражданства, ликвидация юридического лица.

Zohrak Apresyan
PhD Student of the Chair of law
of the European University

SUMMARY

Restriction of the right of land ownership for foreign citizens

This article discusses the restriction of the right of land ownership of foreign citizens and stateless persons in the Republic of Armenia, its exceptions, as well as the protection of the interests of foreign citizens and stateless persons conditioned by that restriction.

Key words: right of ownership, restriction of right, foreign citizen, stateless person, liquidation of a legal person.

Բնագիրը ներկայացվել է 21.04.2020թ.

Ընդունվել է տպագրության 05.05.2020թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսել է)

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Խաչատրյանը

ՎԱՋԵ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի
իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ

ՀՀ ՕՐԵՆՍԳԻՐ ԵՎ ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈԽՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացված են օրենսդիր և դատական իշխանությունների փոխհարաբերությունների այն հիմնախնդիրները, որոնք առկա են Հայաստանի Հանրապետությունում գործող խորհրդարանական կառավարման համակարգի պայմաններում: Խորհրդարանական կառավարման ձևի պայմաններում ուսումնասիրվել է օրենսդիր իշխանության ակտիվ դերակատարությունը՝ ուղղված դատական իշխանության կազմակերպման, կազմավորման և գործառնության օրենսդրական հիմքերի սահմանադրական կարգավորումներին:

Անդրադարձ է կատարվում Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամների և Սահմանադրական դատարանի դատավորների ընտրությանը, ինչպես նաև Վճռաբեկ դատարանի դատավորների նշանակման գործող իրավակարգավորումներին և առկա խնդիրներին: Կարևորվել է ՀՀ օրենսդիր և դատական իշխանության մարմինների միջև փոխգործակցող կապի խորացումը՝ պետական իշխանության լիարժեք և արդյունավետ գործադրումն ապահովելու նպատակով:

Հիմնաբառեր – օրենսդիր իշխանություն, դատական իշխանություն, դատավոր, խորհրդարանական կառավարման համակարգ, Բարձրագույն դատական խորհուրդ, Ազգային ժողով:

Յուրաքանչյուր իրավական պետությունում դատական իշխանության կազմակերպման և անկախության սահմանադրաիրավական հիմնական սկզբունքների երաշխավորումն ու գործադրումը ապահովում է դատական համակարգի պաշտպանվածությունը պետական իշխանության տարաբնույթ ազդեցություններից, դատական համակարգի անկախությունն ու դիմամիկ կայունությունը, և այդ համակարգի տարրերի միջև փոխհամաձայնեցված ներդաշնակությունը: Դատական իշխանությունը պետական իշխանության ինքնուրույն և անկախ ճյուղ է, որը պատկանում է բացառապես պետական հատուկ մարմիններին՝ դատարաններին, կոչված է հատուկ դատավարական կարգով լուծելու իրավական բնույթ ունեցող սոցիալական կոնֆլիկտները, այսինքն՝ իրականացնելու արդարադատություն¹: Դատական իշխանության կայացվածության առումով բավականին արդիական է Ռ.Ռ. Սալիմզյանովայի այն տեսակետը, որ դատական իշխանության անկախության և ինքնուրույնության սկզբունքի իրացվածության աստիճանը իրավական պետության կայացածության և ժողովրդավարական իրավաքաղաքական ռեժիմի ցուցանիշն է²:

Հայաստանի Հանրապետությունում 2015 թվականի սահմանադրական բարեփոխումների ընթացքում ուշադրության կենտրոնում են եղել նաև դատական իշխանությանն առնչվող սահմանադրական կարգավորումների հիմնահարցերը: Մաս-

նավորապես՝ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում(այսուհետ՝ Հայեցակարգ) նշվում է, որ միայն գործառնության, կառուցակարգային, նյութական ու սոցիալական անհրաժեշտ ու բավարար անկախությամբ օժտված դատական իշխանությունը կարող է երկրում իրավունքի գերակայության, արդյունավետ արդարադատության և արդար դատաքննության երաշխավոր հանդիսանալ: Սակայն, վերջին տարիներին, հասարակության իրավագիտակցության բարձրացման, քաղաքացիական հասարակության զարգացման պայմաններում, այս ոլորտում բացահայտվել կամ ընդգծվել են մի շարք առանցքային խնդիրներ, որոնք ժողովրդավարական և իրավական պետությունների լավագույն ավանդույթներին համահունչ արդյունավետ լուծումներ են պահանջում հենց Սահմանադրության մակարդակով³: Դատական իշխանության կազմակերպման և գործունեության իրավական հիմքերը ամրագրվել են վերջին սահմանադրական փոփոխություններում՝ պայմաններ ստեղծելով ձևավորելու բավարար անկախությամբ օժտված ինքնուրույն մարմին:

Հայաստանի Հանրապետությունում դատական իշխանության՝ որպես իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սահմանադրական համակարգում կայունացնող ու հավասարակշռող մարմնի, կազմակերպման և գործունեության սահմանադրաիրավական հիմնախնդիրները ուղղակի-

որեն կապված են օրենսդիր իշխանությունն իրականացնող մարմնի՝ Ազգային ժողովի առանձնահատուկ և ակտիվ դերակատարման հետ:

Սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում՝ հստակ ամրագրվեց Ազգային ժողովի ակտիվ դերակատարությունը: Մասնավորապես՝ Ազգային ժողովի դերը առաջին հերթին կայանում է նրանում, որ, կոնկրետացնելով սահմանադրական դրույթները, հենց նա է ձևավորում դատական իշխանության կազմակերպման, կազմավորման և գործառնության օրենսդրական հիմքերը: Սահմանադրության մեջ նաև հստակ ամրագրում է ստացել Բարձրագույն դատական խորհրդի (այսուհետ՝ ԲԴԽ) կազմի և կազմավորման, Սահմանադրական դատարանի դատավորների ընտրության, ինչպես նաև Վճռաբեկ դատարանի դատավորների նշանակման կարգերի վերաբերյալ սահմանադրական լուծումները: Պետք է նշել այն հանգամանքը, որ սահմանադրական փոփոխություններով կարևորվեց Բարձրագույն դատական խորհրդի՝ որպես դատական իշխանության անկախության ապահովման երաշխավորի, գործունեության արդյունավետության սահմանադրական երաշխիքները: Դատական խորհուրդների կամ դրանց համարժեք մարմինների ստեղծումը տարբեր երկրներում յուրովի լուծումներ են ստացել: Սակայն, Վենետիկի հանձնաժողովը, տարբեր իրավական համակարգերի բազմազանությունը նկատի ունենալով, այնուամենայնիվ, առաջարկում է, որ բոլոր պետությունները, որոնք դեռևս նման խորհուրդներ չունեն՝ քայլեր ձեռնարկեն այդպիսիք ստեղծելու ուղղությամբ⁴:

Տարբեր երկրներում գոյություն ունեցող դատական խորհուրդների կազմավորման իրավական հիմքերը հաշվի առնելով՝ պետք է նշել, որ ամենահաջողված մոդելներն են համարվում այնպիսիները, որոնցում ներկայացված են պետական և քաղաքացիական հասարակության գործիչները⁵:

ՀՀ Սահմանադրության 173-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ Բարձրագույն դատական խորհուրդն անկախ պետական մարմին է, որը երաշխավորում է դատարանների և դատավորների անկախությունը: Գործող սահմանադրական կարգավորման պայմաններում Բարձրագույն դատական խորհուրդը, ըստ էության, ՀՀ արդարադատության խորհրդի իրավահաջորդը լինելով, փորձել է ստանձնել առավելագույն կայունացնող դեր, և զերծ պահել դատական իշխանությանը ցանկացած ոչ իրավաչափ միջամտությունից և ներգործությունից: Այս պնդման համար հիմք կարող է հանդիսանալ նաև այն հանգամանքը, որ համաձայն

Սահմանադրության 175-րդ հոդվածի 1-ին մասի 9-րդ կետի՝ Բարձրագույն դատական խորհուրդն է հաստատում իր, ինչպես նաև դատարանների ծախսերի նախահաշիվները և ներկայացնում Կառավարություն՝ օրենքով սահմանված կարգով պետական բյուջեի նախագծում ընդգրկելու համար: Վենետիկի հանձնաժողովը այս հարցի հետ կապված՝ հայտնել է այն դիրքորոշումը, որ Բարձրագույն դատական խորհուրդը կարող է լինել դատական իշխանության ներկայացուցիչը բյուջետային գործընթացում՝ բյուջեի նախագիծ կազմելով և իրավասու մարմնին առաջարկ ներկայացնելով⁶: Հաշվի առնելով, որ դատական իշխանության անկախությունը ուղղակիորեն կապված է նաև ֆինանսավորման հետ՝ կարծում ենք, որ ճիշտ է այդ լիազորությունը սահմանադրորեն Բարձրագույն դատական խորհրդին վերապահելը:

2005 թվականի նոյեմբերի 27-ի Սահմանադրության փոփոխություններով՝ 94.1-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՀՀ արդարադատության խորհրդի կազմի մեջ մտնում էին Հայաստանի Հանրապետության դատավորների ընդհանուր ժողովի կողմից զաղտնի քվեարկությամբ, հինգ տարի ժամկետով, օրենքով սահմանված կարգով ընտրված ինը դատավորներ, Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի կողմից նշանակված երկուական իրավաբան-գիտնականներ: 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով Սահմանադրության 174-րդ հոդվածի կարգավորումների համաձայն՝ Բարձրագույն դատական խորհուրդը կազմված է տասն անդամից: Բարձրագույն դատական խորհրդի հինգ անդամներին ընտրում է դատավորների ընդհանուր ժողովը՝ դատավորի առնվազն տասը տարվա փորձառություն ունեցող դատավորների կազմից: Բարձրագույն դատական խորհրդի մյուս հինգ անդամներին ընտրում է Ազգային ժողովը՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն երեք հինգերորդով, միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող, ընտրական իրավունք ունեցող, բարձր մասնագիտական որակներով և մասնագիտական աշխատանքի առնվազն տասնհինգ տարվա փորձառությամբ իրավաբան-գիտնականների և այլ հեղինակավոր իրավաբանների թվից: Ազգային ժողովի կողմից ընտրված անդամը չի կարող լինել դատավոր (Սահ. հոդ. 174-րդ): Քննարկվող հոդվածի 7-րդ մասով նաև սահմանվում է, որ Բարձրագույն դատական խորհուրդն իր կազմից Դատական օրենսգրքով սահմանված ժամկետով և կարգով ընտրում է խորհրդի նախագահ՝ հաջորդաբար դատավորների ընդհանուր ժողովի և Ազգային ժողովի

կողմից ընտրված անդամներից: Նախորդ սահմանադրական կարգավորումներով Արդարադատության խորհրդի նիստերը հրավիրում և վարում էր ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախագահը, ինչը, մեր կարծիքով, բավականին վիճահույց էր: Չնայած այն հանգամանքին, որ երկրի բարձրագույն ատյանի ղեկավարը Արդարադատության խորհրդում չունեի քվեարկության իրավունք, այնուամենայնիվ, խորհրդի ներքին անկախության երաշխավորման տեսանկյունից ոչ իրավաչափ ներգործության վտանգ էր պարունակում: Մեր համոզմամբ, ԲԳԽ-ի նախագահի ընտրության ներկա սահմանադրական լուծումը՝ խորհրդի առավել արդյունավետ գործունեությունը ապահովելու երաշխիք կարող է հանդիսանալ: Այս կապակցությամբ Վենետիկի հանձնաժողովը արձանագրել է, որ դատական իշխանության անկախությունը երաշխավորող ինքնավար դատական խորհրդի ստեղծումը չի ենթադրում, որ դատական համակարգը պետք է ամբողջովին լինի ինքնակառավարվող: Դատական իշխանության վարչական կառավարումը չպետք է ամբողջովին լինի դատավորների ձեռքում: Դեռ ավելին՝ հանձնաժողովի կարծիքով՝ խորհրդի անդամները կարող են առավելապես լինել ոչ դատավորներ՝ մասնագիտական համայնքի ներկայացուցիչներ, ինչը կապահովի դատական համակարգի շահառուների ներկայացվածությունը, և գտնում ենք, որ խորհրդի կազմում հավասար թվով դատավոր և ոչ դատավոր անդամների նախատեսումը կարող է բացառել կորպորատիվիզմը և սեփական նեղ շահերով առաջնորդվելու վտանգը⁷:

Սահմանադրական նոր կարգավորումների պարագայում Բարձրագույն դատական խորհրդի կազմավորման ձևը կարելի է հաջողված համարել, քանի որ խորհրդի հինգ անդամներին Ազգային ժողովի կողմից ընտրելը ավելի նպատակահարմար է, քան երկրի նախագահի կողմից ուղղակի նշանակելը: Այստեղ կարևոր է նաև այն հանգամանքը, որ անդամները ընտրվում են Ազգային ժողովի կողմից որակյալ մեծամասնության՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն երեք հինգերորդի կողմից, ինչն էլ, կարծում ենք, հնարավորություն կստեղծի խորհրդարանական ընդդիմությանը իր խոսքն ասելու խորհրդի անդամների ընտրության վերաբերյալ:

Կարևոր է նաև փաստել այն խնդրի մասին, որը առկա էր Արդարադատության խորհրդի ձևավորման ժամանակ նախորդ օրենսդրական կարգավորումներում և ինչը, մեր կարծիքով, բավականին վիճահարույց է թվում: Այսպես՝ 2007 թվականի փետրվարի 21-ին ընդունված դատական

օրենսգրքով սահմանվում էր, որ Արդարադատության խորհրդի՝ Հանրապետության Նախագահի կողմից նշանակված իրավաբան-գիտնականների լիազորությունները դադարում են Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի լիազորությունները դադարելու դեպքում, իսկ Ազգային ժողովի կողմից նշանակված իրավաբան-գիտնականների լիազորությունները դադարում են Ազգային ժողովի լիազորությունների ժամկետն ավարտվելու կամ Ազգային ժողովի արձակման դեպքում: Այս իրավիճակում իրավաբան-գիտնականների պաշտոնավարումը ուղղակիորեն կապված էր ՀՀ Նախագահի կամ Ազգային ժողովի լիազորությունների ժամկետների հետ, քանի որ նշված սուբյեկտների լիազորությունների վաղաժամկետ դադարեցնելու պարագայում՝ իրավաբան-գիտնականների լիազորությունները մույնպես կդադարեցվեին: Իսկ ներկա օրենսդրական կարգավորումներով, սահմանադրության մակարդակով ամրագրված է, որ Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամներն ընտրվում են հինգ տարի ժամկետով՝ առանց վերընտրվելու իրավունքի: Առաջին հայացքից կարող է տպավորություն ստեղծվել, որ սահմանադրական այս կարգավորումը բավականին հիմնավոր երաշխիքներ կարող է ստեղծել ԲԳԽ-ի անդամների անկախ և անկողմնակալ գործունեության համար, սակայն ինչպես ցույց տվեց ժամանակը, սահմանադրական այս կարգավորումը արգելք չհանդիսացավ, որպեսզի նոր իշխանության կողմից ստեղծվեին այնպիսի իրավիճակ, երբ նախկին իշխանությունների կողմից ընտրված ԲԳԽ-ի որոշ անդամներ հրաժարականի դիմում ներկայացնեին:

Պետք է նկատել, որ սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում՝ առանձնակի ուշադրության է արժանացել դատական համակարգի կազմավորման ընթացակարգը: Կարևոր է նշել, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, կոնկրետ գործերի քննության արդյունքում, որպես դատական իշխանության անկախության աստիճանի չորս չափանիշներից մեկը՝ առանձնացրել է դատավորների նշանակման եղանակը⁸:

Սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում՝ բավականին ամրապնդվել է Սահմանադրական դատարանի իրավական կարգավիճակը և փոփոխվել է լիազորությունների շրջանակը: Սահմանադրության 166-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Սահմանադրական դատարանի դատավորներին ընտրում է Ազգային ժողովը՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն երեք հինգերորդով, տասներկու տարի ժամկետով: Սահմանադրական դատարանը կազմված է ինը դա-

տավորից, որոնցից երեքն ընտրվում են Հանրապետության նախագահի, երեքը՝ Կառավարության, երեքը՝ դատավորների ընդհանուր ժողովի առաջարկությամբ: Դատավորների ընդհանուր ժողովը կարող է առաջարկել միայն դատավորների: Նույն անձը Սահմանադրական դատարանի դատավոր կարող է ընտրվել միայն մեկ անգամ: Սահմանադրական դատարանն իր կազմից՝ վեց տարի ժամկետով, ընտրում է Սահմանադրական դատարանի նախագահ և փոխնախագահ՝ առանց վերընտրվելու իրավունքի (Սահ.հոդ.166-րդ, մաս 1-ին, մաս 2-րդ): Սահմանադրական նոր լուծումը՝ կապված Սահմանադրական դատարանի դատավորների որոշակի ժամկետով ընտրության հետ, կարծում ենք, բավականին վիճելի է: Նաև ՍԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքով՝ պաշտոնավարման ժամկետը համարվում է դատավորի անկախության երաշխիքներից մեկը⁹: Ուստի, գտնում ենք, որ այս կարգավորումը կարող է որոշ դեպքերում դատական իշխանության անկախության և հետևաբար՝ արդյունավետ արդարադատության իրականացման խոչընդոտ հանդիսանալ:

Սահմանադրական փոփոխություններով նոր կարգ սահմանվեց նաև Վճռաբեկ դատարանի դատավորների նշանակման համար: Այսպես՝ Սահմանադրության 166-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ Վճռաբեկ դատարանի դատավորներին նշանակում է Հանրապետության նախագահը՝ Ազգային ժողովի առաջարկությամբ, իսկ վերջինս առաջարկվող թեկնածուին ընտրում է պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն երեք հինգերորդով՝ դատավորի յուրաքանչյուր տեղի համար Բարձրագույն դատական խորհրդի ներկայացրած երեք թեկնածուների թվից: Գտնում ենք, որ այս պարագայում Հանրապետության նախագահին վերապահվել է միայն արարողակարգային գործառույթ, և կարելի էր ուղղակի սահմանել, որ Վճռաբեկ դատարանի դատավորին ընտրում է Ազգային ժողովը, քանի որ Նախագահին այլ բան չի մնում, քան նշանակել դատավորին: Սահմանադրության նույն հոդվածի 5-րդ մասով սահմանվում է, որ Վճռաբեկ դատարանի նախագահն ընտրվում է Ազգային ժողովի պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ՝ Բարձրագույն դատական խորհրդի առաջարկությամբ, Վճռաբեկ դատարանի կազմից, վեց տարի ժամկետով՝ բացառելով վերընտրության հնարավորությունը: Ինչպես արդեն վերևում նշեցինք՝ բավականին արդյունավետ կարգավորում է դատարանի նախագահների ընտրվելը ռոտացիոն սկզբունքով. վճռաբեկ դատարանի և վճռաբեկ դատարանի պալատների նա-

խագահները՝ 6, իսկ մյուս դատարանների նախագահները 3 տարի ժամկետով (Սահ., հոդ 166-րդ, մաս 4-6-րդ): Նախկին օրենսդրական կարգավորման համաձայն՝ դատարանի նախագահները նշանակվում էին որպես դատավոր պաշտոնավարման ամբողջ ժամկետի համար, ինչն էլ հանգեցնում էր գերկենտրոնացման: Եվ շատ դեպքերում հաշվի չէր առնվում այն հանգամանքը, որ դատարանի նախագահը ևս դատավոր է, ով ունի որոշակի լրացուցիչ լիազորություններ՝ կապված դատարանի բնականոն գործունեության ապահովման հետ:

Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ թեև օրենսդիր մարմնի կողմից դատավորների նշանակումը տարածված միջազգային փորձ է, այնուամենայնիվ, Վենետիկի հանձնաժողովը գտնում է, որ դատավորների ընտրությունը Ազգային ժողովի կողմից թվում է առավել ժողովրդավարական մեխանիզմ, քայքայող է նաև դատավորներին ներգրավել քաղաքական գործունեության մեջ և հանգեցնել գործընթացի քաղաքականացմանը¹⁰: Վենետիկի հանձնաժողովի կարծիքով՝ խորհրդարանն, անկասկած, առավել ներքաշված է քաղաքական խաղերի մեջ, և դատավորների ընտրությունը խորհրդարանում կարող է հանգեցնել քաղաքական գործարքների, որի յուրաքանչյուր անդամ կարող է ցանկանալ ունենալ իր սեփական դատավորը: Նշված խնդրի առնչությամբ մենք չենք կիսում Վենետիկի հանձնաժողովի մտահոգությունը, քանի որ, չբացառելով գործընթացի հնարավոր քաղաքականացման հետ կապված տեսակետը, պետք է կարևորել այն երաշխիքը, որի համաձայն՝ մեր օրենսդրական կարգավորմամբ, Վճռաբեկ դատարանի դատավորներն ընտրվում են ոչ թե որոշակի ժամկետով, այլ մինչև պաշտոնավարման ժամկետի ավարտը, և Ազգային ժողովը դատավորի լիազորությունների վաղաժամկետ դադարեցման լիազորություն չունի: Եվ վերջապես՝ խորհրդարանական կառավարման ձևի պայմաններում այս կարգավորումը հնարավորություն է տալիս երկրի բարձրագույն դատական ատյանի անդամներին ընտրել ժողովրդի կողմից առաջնային մանդատով օժտված ներկայացուցչական մարմնի՝ խորհրդարանի միջոցով:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը՝ պետք է արձանագրել, որ ինչպես և ժողովրդավարական ցանկացած պետությունում, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում պետական իշխանության լիարժեք և արդյունավետ գործադրման գլխավոր գրավականը իշխանության ճյուղերի միջև փոխգործակցական կապի զարգացումն է: Մեր համոզմամբ՝ քննարկված սահմանադրական նոր լուծում-

ները իրական հնարավորություն կարող են ստեղծել օրենսդիր և դատական իշխանության մարմինների միջև փոխգործակցության կապի խորացման համար՝ միաժամանակ կարևորելով նաև օրենսդ-

րական դաշտի շարունակական զարգացման ուղիներ փնտրելը:

¹ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ / ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Երևան, Իրավունք, 2010, էջ 897:

² Տե՛ս, Салимзянова Р. Р. Независимость судебной власти как гарантия правового государства. 2007, С. 8.

³ Տե՛ս, «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ» մշակվել է Հայաստանի Հանրապետության նախագահին առընթեր սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովի կողմից, Երևան, 2014, էջ 32:

⁴ Տե՛ս, Compilation of Venice Commission Opinions and Reports Concerning Courts and Judges, CDL-PI(2015)001 2015, Strasbourg, France.

⁵ Տե՛ս, <https://www.ency.eu/images/stories/pdf/judiciaries/authemaandelena2004judicialcouncilslessonslearnedeuropelatinamerica.pdf>

⁶ Տե՛ս, Compilation of Venice Commission Opinions and Reports Concerning Courts and Judges, CDL-PI(2015)001 2015, Strasbourg, France.

⁷ Տե՛ս, Venice Commission, CDL-INF(1998)009, Opinion on recent amendments to the law on Major constitutional provisions of the Republic of Albania, 9-12-րդ կետեր, CDLAD(2007)028, Report on Judicial Appointments by the Venice Commission, 27-րդ և 30-րդ կետեր, CDL-AD(2014)008, Opinion on the draft Law on the High Judicial and Prosecutorial Council of Bosnia and Herzegovina, 30-31-րդ կետեր, CDL-AD(2002)012, Opinion on the Draft Revision of the Romanian Constitution, 66-րդ կետ, CDL-AD(2002)021, Supplementary Opinion on the Revision of the Constitution of Romania, 21-22-րդ կետեր, CDL-AD(2005)003, Joint opinion on a proposal for a constitutional law on the changes and amendments to the Constitution of Georgia by the Venice Commission and OSCE/ ODIHR, 102-րդ կետ, CDL-AD(2012)001, Opinion on Act CLXII of 2011 on the Legal Status and Remuneration of Judges and Act CLXI of 2011 on the Organisation and Administration of Courts of Hungary, 45-րդ կետ:

⁸ Տե՛ս, CASE OF FINDLAY v. UNITED KINGDOM (App. 22107/93), 25 of February 1997, par. 73 (<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58016>); Affaire RYWIN c. POLOGNE (Reguetes 6091/06, 4047/07, 4070/07, 18/02/2016), § 220):

⁹ Տե՛ս, CASE OF FINDLAY v. UNITED KINGDOM (App. 22107/93), 25 of February 1997, par. 73 (<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58016>); Affaire LUKA c. ROUMANIE, (Reguete 34197/02), 21/07/2009, § 37 (<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93648>)

¹⁰ Տե՛ս, Վենետիկի հանձնաժողովի թիվ 403/2006 (CDL-AD(2007)028) կարծիքը, 9-10-րդ պարբերություններ:

¹¹ Տե՛ս, Venice Commission, Opinion on the Draft Law on Judicial Power and Corresponding Constitutional Amendments of Latvia, CDL-AD (2002) 26, para. 22:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (2005 թվականի, 2015 թվականի փոփոխություններով):
2. Հայաստանի Հանրապետության Դատական օրենսգիրք ՀՀ Սահմանադրական օրենք:
3. «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ» մշակվել է Հայաստանի Հանրապետության նախագահին առընթեր սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովի կողմից, Երևան, 2014:
4. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ/ ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Երևան, Իրավունք, 2010:
5. Салимзянова Р. Р. Независимость судебной власти как гарантия правового государства. Казань, 2007.
6. Compilation of Venice Commission Opinions and Reports Concerning Courts and Judges, CDL-PI(2015)001 2015, Strasbourg, France.
7. Վենետիկի հանձնաժողովի թիվ 403/2006 (CDL-AD(2007)028) կարծիքը:

Варе Багдасарян

Соискатель Академии государственного управления РА

РЕЗЮМЕ

*Взаимоотношения судебной и законодательной властей РА
в условиях парламентарного правления*

В статье представлены те проблемы взаимоотношений законодательной и судебной властей, которые присутствуют в РА в условиях действующего парламентарного правления. Была изучена активная роль законодательной власти, направленная на конституционные поправки законных оснований, организации, формирования и применения судебной власти при парламентарной форме правления.

В статье было обращено внимание на выбор судей высшего судебного совета и конституционного суда, а также на действующие правовые поправки и присутствующие проблемы назначения судей апелляциянного суда.

Была отведена важная роль углублению взаимодействующей связи между законодательной и судебной властями РА, для полноценного и эффективного применения государственной власти.

Ключевые слова: законодательная власть, судебная власть, судья, парламентарная система управления, высший судебный совет, национальное собрание.

Vahe Baghdasaryan

Applicant of the Public Administration Academy of the RA

SUMMARY

*The relations between legislative and judicial powers of RA
in the conditions of parliamentary governance system*

The article presents the relations issues between legislative and judicial powers which exist in the conditions of parliamentary governance system operating in the Republic of Armenia. The active role of the legislative power that is aimed at organizing the judicial power, as well as its formation and the constitutional regulations of the legislative bases of function was studied in the conditions of parliamentary form of government.

The article refers to the election of the members of the Supreme Judicial Council and the judges of the Constitutional Court, as well as to the operating legal regulations and existing issues about the appointment of the Court of Cassation judges. The expanding on the interoperating connection between the bodies of legislative and judicial powers of RA was highlighted with the aim of providing complete and efficient use of the state power.

Key words: legislative power, judicial power, judge, parliamentary governance system, Supreme Judicial Council, National Assembly.

Բնագիրը ներկայացվել է 24.04.2020թ.

Ընդունվել է տպագրության 28.04.2020թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսել է)

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Վ. Ստեփանյանը

JUSTICE

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ISSN 1829 1252

